

Bevolkingstrends

***Statistisch kwartaalblad over de
demografie van Nederland***

Jaargang 56 – 3e kwartaal 2008

Verklaring van tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
—	= nihil
—	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2007–2008	= 2007 tot en met 2008
2007/2008	= het gemiddelde over de jaren 2007 tot en met 2008
2007/'08	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2007 en eindigend in 2008
2005/'06 2007/'08	= oogstjaar, boekjaar enz., 2005/'06 tot en met 2007/'08

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de totalen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312
2492 JP Den Haag

Prepress

Centraal Bureau voor de Statistiek - Facilitair bedrijf

Omslag

TelDesign, Rotterdam

Inlichtingen

Tel. (088) 570 70 70
Fax (070) 337 59 94
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

Redactie:

Joop Garssen
Elma van Agtmaal-Wobma
Ronald van der Bie
Arie de Graaf
Suzanne Loozen
Jolanda van der Lubbe

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl
Fax (045) 570 62 68

Internet

www.cbs.nl

Prijzen incl. administratie- en verzendkosten

Abonnementsprijs: € 50,35

Prijs per los nummer: € 13,80

ISSN: 1571-0998

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen, 2008.

Verveelvoudiging is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Inhoud

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends	4
Korte berichten	5
Demografiek	6
Rangen en standen	7
Bevolking in kaart	8
Nederland en Europa	9
Toen en nu	10
Wijken en buurten	11
Demografie in het nieuws	12
Mededelingen	13

Artikelen

Bijna 33 duizend echtscheidingszaken afgehandeld in 2007	14
De geografische dimensie van partnerkeuze	19
Incidentie en achtergronden van transitionele en duurzame latrelaties	29
Locatiekeuze van immigranten in de eerste vier jaar na aankomst	39
Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2007–2025: belangrijkste uitkomsten	45
Verbeterde schattingswijze van migratie over korte afstand in het model PEARL	55
Fysieke en psychische gezondheid van ouderen naar sociaaleconomische status	65
Ernstige overlast en verloedering in de eigen woonbuurt	73

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers	80
----------------------------------	----

Technische toelichting en verklaring van termen	81
---	----

Demografie op het web	85
-----------------------	----

Inhoudsopgave	86
---------------	----

Andere CBS-publicaties	93
------------------------	----

Richtlijnen voor auteurs	94
--------------------------	----

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends

Immigratie overtreft nu emigratie

In de eerste helft van 2008 nam de bevolking met bijna 30 duizend mensen toe. Dit komt doordat er meer mensen naar Nederland zijn gekomen dan er vertrokken. Een positief migratiesaldo is sinds het tweede halfjaar van 2003 niet meer waargenomen. De bevolking groeit sneller dan vorig jaar.

Twee op de drie immigranten kwamen uit Europa. Poolse immigranten namen in de eerste helft van 2008 met 6,9 duizend het sterkst in aantal toe. Het aantal immigranten uit Bulgarije bedroeg 2,6 duizend en uit Roemenië 1,2 duizend. Op 1 juli 2008 waren bij de Nederlandse bevolkingsregisters

64 duizend Polen, bijna 11 duizend Bulgaren en ruim 12 duizend Roemenen ingeschreven. Op 1 juli 2008 telde Nederland 16,4 miljoen inwoners.

Zowel het aantal geboorten (89,8 duizend) als het aantal sterfgevallen (69,4 duizend) is licht toegenomen. Met de toename van het aantal sterfgevallen lijkt een einde te zijn gekomen aan een uitzonderlijk lange periode (sinds 2002) van dalende aantallen overledenen.

Staat
Bevolkingsontwikkeling per halfjaar

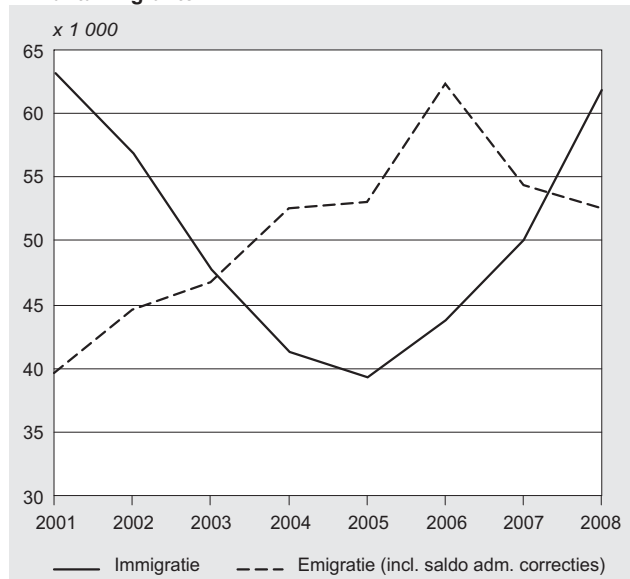
	Geboorte	Sterfte	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Bevolkings- groei ¹⁾
<i>x 1 000</i>					
2002					
1e halfjaar	98,2	73,2	56,8	44,6	37,2
2e halfjaar	103,9	69,2	64,4	52,3	50,1 ²⁾
2003					
1e halfjaar	99	72,1	47,7	46,7	27,9
2e halfjaar	101,3	69,8	56,8	58,2	37,6 ²⁾
2004					
1e halfjaar	95,7	69,9	41,3	52,6	14,5
2e halfjaar	98,4	66,7	52,7	57,6	33,0 ²⁾
2005					
1e halfjaar	93,1	72,1	39,3	53,1	7,1
2e halfjaar	94,8	64,3	53	66,6	21,6 ²⁾
2006					
1e halfjaar	90,7	69,6	43,7	62,4	2,5
2e halfjaar	94,3	65,8	57,5	70,1	21,3 ²⁾
2007					
1e halfjaar	88,3	67,4	50,0	54,4	16,5
2e halfjaar	93,0	65,7	66,9	68,2	30,9 ²⁾
2008 ³⁾					
1e halfjaar	89,8	69,4	61,8	52,6	29,6

1) Inclusief saldo administratieve correcties.

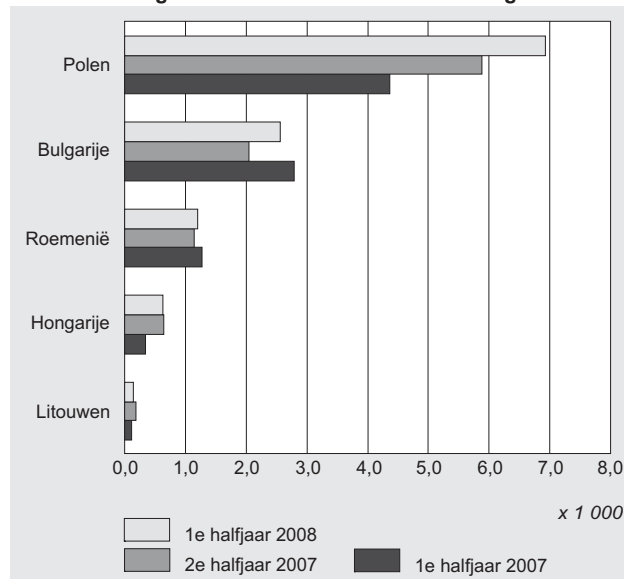
2) Inclusief overige correcties.

3) Voorlopige cijfers.

1. Aantal migranten

2. Aantal immigranten uit nieuwe EU-landen naar geboorteland

Korte berichten

Bijna half miljoen alleenstaande ouders

Op 1 januari 2008 waren er in Nederland 466 duizend alleenstaande ouders. Sinds 1995 is hun aantal met 30 procent toegenomen. Het CBS verwacht dat dit aantal de komende jaren zal stijgen, tot 494 duizend in 2016. De stijging van het aantal alleenstaande ouders heeft vooral te maken met het aantal (gehuwd en ongehuwd) samenwonenden dat de relatie beëindigt. In totaal wonen er 356 duizend kinderen bij een gescheiden alleenstaande ouder. Van hen woont 85 procent bij de moeder.

Bron: Graaf, A. de, Naar een half miljoen alleenstaande ouders in Nederland. CBS-webmagazine 4 september 2008.

Meerderheid voelt zich gezond

Ruim 80 procent van de Nederlandse bevolking beoordeelt de eigen gezondheid als goed tot zeer goed. Eén op de vijf beoordeelt de eigen gezondheidstoestand als minder goed tot slecht. Vooral Limburgers (23 procent) voelen zich minder gezond. Van de Drenten voelt slechts 18 procent zich minder gezond.

Bron: Frenken, F. en H. Giesberts, Minder goed gezondheidsgevoel in Limburg. CBS-webmagazine 4 augustus 2008.

Levensverwachting snel toegenomen

In 2007 bedroeg het verwachte aantal levensjaren van pasgeboren meisjes 82,3 jaar en dat van jongens 78,0 jaar. Vooral sinds 2002 is de levensverwachting sterk gestegen. Op de Europese ranglijst zijn de Nederlandse vrouwen wat betreft levensverwachting licht opgeklommen. In landen als Frankrijk en Spanje is de levensverwachting van vrouwen echter aanzienlijk hoger. Belgische en Duitse vrouwen hebben nog een iets hogere levensverwachting dan Nederlandse vrouwen. De positie van Nederlandse mannen is beter, vergelijkbaar met die van Franse en Spaanse mannen. Zwitserse, Zweedse en Noorse mannen hebben echter een beduidend hogere levensverwachting.

Bron: Garssen, J. en K. van der Togt, Levensverwachting snel toegenomen. CBS-webmagazine 28 juli 2008.

Kinderen steeds vaker buiten huwelijk geboren

In 2007 hadden vier op de tien (ruim 70 duizend) pasgeboren kinderen niet-gehuwde ouders. Voor het eerst werd toen de helft van alle eerste kinderen buiten het huwelijk geboren. Ook het aandeel daaropvolgende kinderen met niet-gehuwde ouders stijgt fors. In internationaal opzicht neemt ons land in dit opzicht nog steeds een middenpositie in. Vooral in de Scandinavische landen is het aandeel geboorten uit niet-gehuwde moeders groot.

Bron: Graaf, A. de, Helft eerstgeborenen heeft niet- getrouwde ouders. CBS-webmagazine 28 juli 2008.

Meer vrouwelijke honderdplussers

Op 1 januari 2008 telde ons land 1486 inwoners van 100 jaar of ouder. Dat waren er 91 meer dan in 2007. De relatief forse toename bestond volledig uit vrouwen. Onder de honderdplussers zijn slechts 193 mannen. Naar verwachting zal de toename ook in de komende jaren vooral uit vrouwen bestaan. Enkele decennia geleden behoorde Nederland binnen Europa tot de koplopers wat betreft het aandeel honderdplussers in de bevolking, maar deze rangorde is de laatste jaren sterk veranderd. Vooral in enkele Zuid-Europese landen en in Zweden is het aantal honderdplussers sterker toegenomen dan in ons land.

Bron: Garssen, J. en C. Harmsen, Forse toename vrouwelijke honderdplussers. CBS-webmagazine 18 juni 2008.

Bijna 6 op de 10 Nederlanders gelovig

In 2005/2006 rekende 58 procent van de Nederlanders zich tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering. Dat zijn ruim 9 miljoen mensen. Rooms-katholieken vormen met 29 procent de grootste groep. Bijna 20 procent is protestant, 5 procent is islamiet. Onder de overige 5 procent gelovigen vallen onder meer Joden en Hindoes. Van alle gelovigen gaat slechts 20 procent elke week naar de kerk, een moskee of een andere godsdienstige bijeenkomst. Van de drie grootste groepen gelovigen in Nederland zijn de protestanten de trouwste kerkgangers; een derde gaat minstens een keer per week. Van de islamieten bezoekt 27 procent wekelijks of vaker de moskee. Slechts 7 procent van de rooms-katholieken gaat elke week naar de mis, 57 procent gaat zelden of nooit.

Bron: Herten, M. van, Weinig Nederlanders gaan regelmatig naar kerk of moskee. CBS-webmagazine 11 juni 2008.

Aantal allochtone tienermoeders daalt

In 2007 hebben 2540 tienermeisjes een kind gekregen, vrijwel evenveel als een jaar eerder. Het aantal nieuwe tienermoeders is sinds 2001 bij 19-jarigen met 24 procent gedaald. Bij meisjes jonger dan 17 jaar was de afname 43 procent. Het overgrote deel van de daling sinds 2001 is toe te schrijven aan niet-westerse allochtonen. Het aantal niet-westers allochtone tienermoeders is tussen 2001 en 2007 fors afgenomen, van 1736 naar 779. Het geboortecijfer van Turkse en Marokkaanse tieners nadert dat van autochtone tieners. Het geboortecijfer van Antilliaanse tienermeisjes daalt licht, maar is nog bijna acht keer zo hoog als dat van autochtone tienermeisjes. In 2007 was het aantal autochtone nieuwe tienermoeders met 1 489 ongeveer even groot als in 2001.

Bron: Garssen, J., Steeds minder allochtone tienermoeders. CBS-webmagazine 9 juni 2008.

Demografiek

Vooraf autochtonen verlaten de grote steden

Het grote vertrekoverschot van de vier grote gemeenten is in 2007 sterk geslonken. Verlieten in 2005 en 2006 per saldo nog ruim 10 duizend mensen per jaar de grote stad, in 2007 was dit saldo minder dan 2 duizend (*grafiek 1*). Utrecht is de enige van de vier grote steden met een positief vestigingssaldo uit binnen- en buitenlandse migratie. Per saldo kwamen er in 2007 ruim 3 duizend personen bij. Rotterdam daarentegen zag per saldo 3 duizend personen vertrekken, terwijl in Amsterdam en Den Haag het vertrekoverschot beperkt bleef tot ongeveer duizend personen.

In 2006 kenden de vier grote gemeenten voor het eerst sinds jaren een – overigens zeer beperkt – vestigingsoverschot uit binnenlandse migratie. Deze ontwikkeling heeft zich in 2007 niet voortgezet, maar het vertrekoverschot bleef in dat jaar beperkt tot iets meer dan duizend personen.

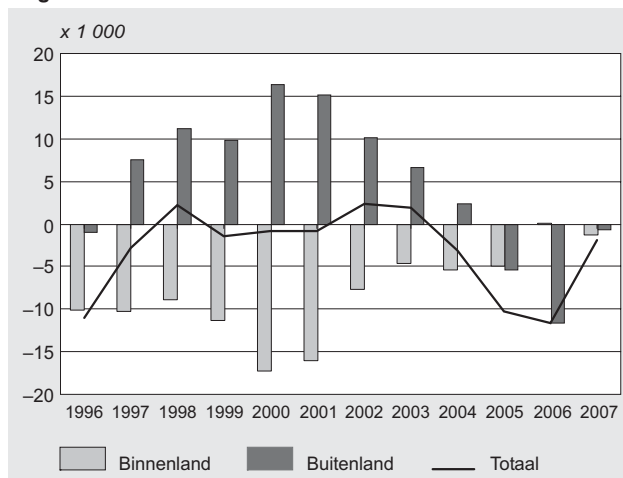
Vooraf autochtonen hebben de afgelopen jaren massaal de grote steden verlaten. Hoewel sinds 2006 meer autochtonen vanuit andere gemeenten in Nederland naar de grote steden trekken dan er uit de grote stad vertrekken, lijkt het nog te vroeg om te spreken van een trendbreuk. Zelfs grootschalige nieuwbouw in bijvoorbeeld Den Haag (Ypenburg en Leidschenveen) kan niet voorkomen dat ook deze gemeente al jarenlang per saldo inwoners ziet vertrekken naar andere gemeenten in Nederland.

De grote steden verliezen vooral inwoners aan de omringende gemeenten in de stedelijke agglomeraties (*grafiek 2*). Kennelijk voldoet het woningaanbod in de grote stad niet voldoende aan de eisen van gezinnen met kinderen. Zij zijn vaak op zoek naar een grotere of een beter betaalbare woning in een rustiger omgeving buiten de stad. Dit geldt voor zowel autochtonen als allochtonen.

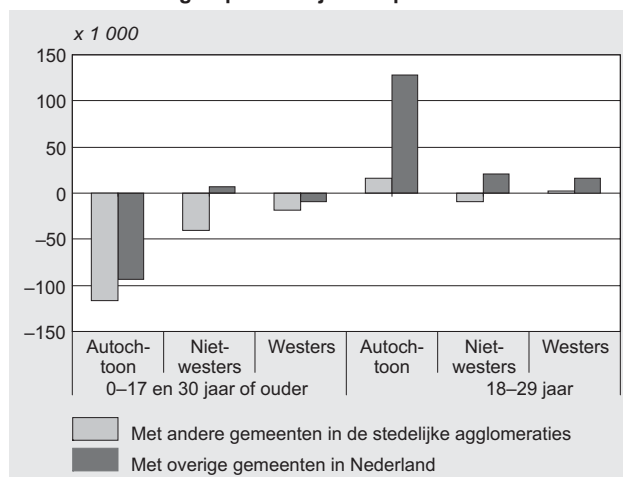
De grote stad heeft anderzijds een enorme aantrekkingskracht op twintigers, niet alleen onder autochtonen maar ook onder westerse en niet-westerse allochtonen. Voor een groot deel zijn dit jongeren die vanuit andere gemeenten in Nederland voor hun studie naar de stad komen.

De binnenlandse migratiestromen zorgen voor een forse verandering in de huishoudenssamenstelling in de grote steden. Paren met kinderen verlaten de stad en maken plaats voor alleenstaanden en paren zonder kinderen. Dit patroon is in elk van de vier grote steden zichtbaar (*grafiek 3*).

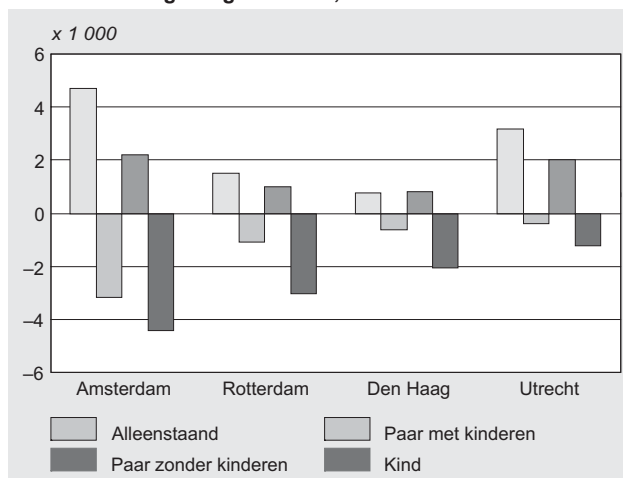
1. Saldo binnen- en buitenlandse migratie voor de vier grote gemeenten

2. Saldo binnenlandse migranten voor de vier grote gemeenten, naar herkomstgroep en leeftijd in de periode 1996–2007

3. Saldo uit binnenlandse migranten naar huishoudenspositie voor de vier grote gemeenten, 2007

Rangen en standen

Jonge en oude moeders, 2007

In 2007 zijn in Nederland ruim 181 duizend kinderen geboren. Veruit de meeste moeders van deze baby's waren tussen de 25 en 40 jaar oud. Eén op de tien was jonger dan 25 jaar, en bijna 4 procent 40 jaar of ouder. Zo'n 7 duizend baby's hadden dus een 40-plusser als moeder. Een kwart van deze baby's was de eerstgeborene. Van de eerste kinderen in 2007 had 17 procent een moeder jonger dan 25 jaar.

Er zijn grote regionale verschillen te zien in het aandeel jongere en oudere moeders in het totaal. Het percentage moeders jonger dan 25 jaar varieerde in 2007 tussen de 0 en 27 procent per gemeente (uitsluitend gemeenten met ten minste 100 levendgeborenen in 2007). In Hilvarenbeek werden in 2007 geen kinderen geboren bij vrouwen jonger dan 25 jaar, terwijl het er in de Zeeuwse gemeente Reimerswaal 90 waren: ruim een kwart van alle kinderen die daar in dat jaar geboren zijn. Het aandeel 40-plus moeders liep uiteen van 0 procent in Ferwerderadiel en Wierden tot 13 procent in Abcoude.

De lijst van gemeenten met een hoog aandeel levendgeborenen bij jongere moeders (*grafiek 1*) wordt aan-

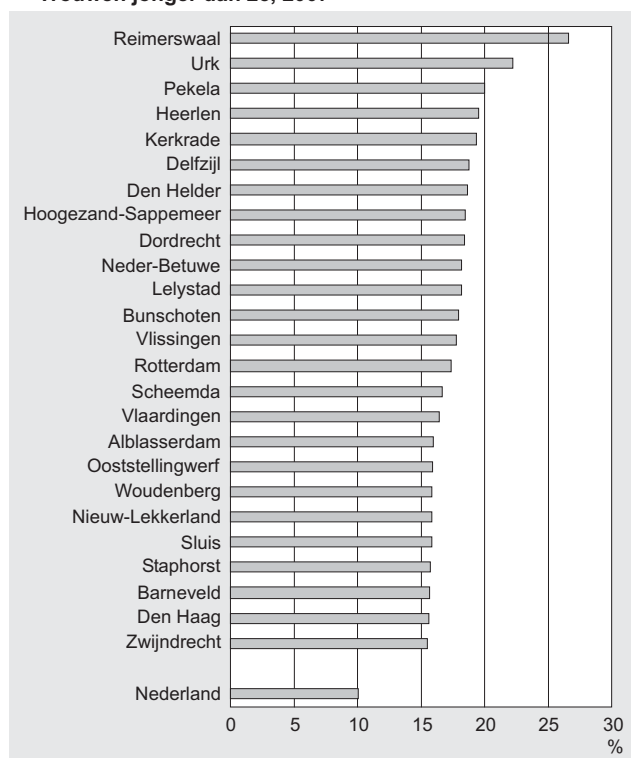
gevoerd door Reimerswaal, gevolgd door Urk en Pekela. In deze top-25 staan naast de kleinere, overwegend christelijke gemeenten ook enkele grotere plaatsen. In Heerlen, Kerkrade en Dordrecht was bijna 20 procent van de moeders jonger dan 25 jaar. Ook in Rotterdam en Den Haag had ruim 15 procent van de baby's in 2007 een jonge moeder. In vrijwel alle gemeenten in deze lijst ligt het gemiddeld inkomen onder het Nederlands gemiddelde (Kasperski en Meuwissen, 2008).

In de lijst met gemeenten waar de in 2007 geboren baby's relatief vaak oudere moeders hebben (*grafiek 2*), bevinden zich veel rijkere gemeenten. In Abcoude had 13 procent van de kinderen een 40-plus moeder, in Bloemendaal en Naarden 11 procent. In deze lijst komt ook Amsterdam voor, waar het aandeel oudere moeders met 7 procent in 2007 eveneens boven het landelijk gemiddelde van 4 procent uitkomt.

Literatuur

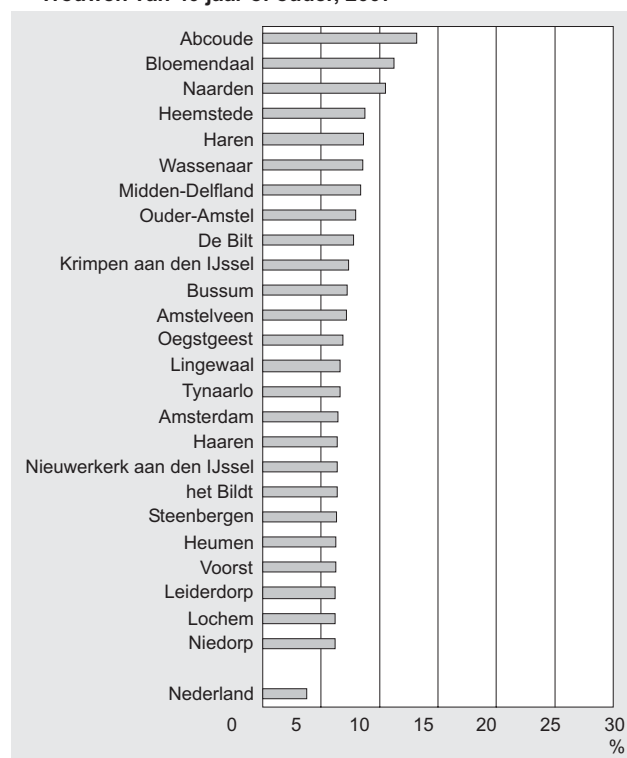
Kasperski, H. en P. Meuwissen, 2008, Opnieuw hoogste inkomens in Noord-Hollandse gemeenten. CBS-webmagazine 5 maart 2008.

1. 25 gemeenten met hoogste aandeel levendgeborenen bij vrouwen jonger dan 25, 2007¹⁾

¹⁾ Alleen gemeenten met minimaal 100 levendgeborenen.

2. 25 gemeenten met hoogste aandeel levendgeborenen bij vrouwen van 40 jaar of ouder, 2007¹⁾

¹⁾ Alleen gemeenten met minimaal 100 levendgeborenen.

Bevolking in kaart

Verhuizingen naar Flevoland

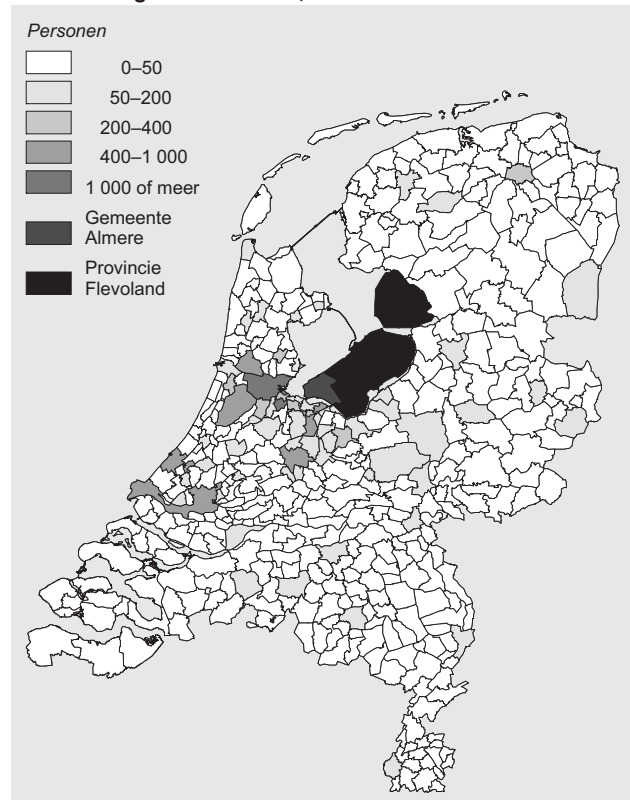
Flevoland is de jongste provincie van Nederland. Het is ook de provincie die de afgelopen twee decennia naar verhouding het snelst is gegroeid. In 1986, het jaar waarin Flevoland werd ingesteld, woonden er ruim 177 duizend mensen. Dit is sindsdien meer dan verdubbeld, tot circa 380 duizend in 2008. Waar komen al deze mensen vandaan?

Noord-Holland, en daarbinnen vooral Amsterdam, is al vanaf het begin het belangrijkste herkomstgebied voor Flevoland. De relatie met Amsterdam is voor Almere echter veel sterker dan voor de rest van Flevoland. *Kaart 1* toont het totaal aantal verhuizingen naar Flevoland voor de periode 2005–2007. In deze periode was een derde van de mensen die naar Almere verhuisden afkomstig uit Amsterdam. Voor de andere gemeenten in Flevoland was dit maar 6 procent.

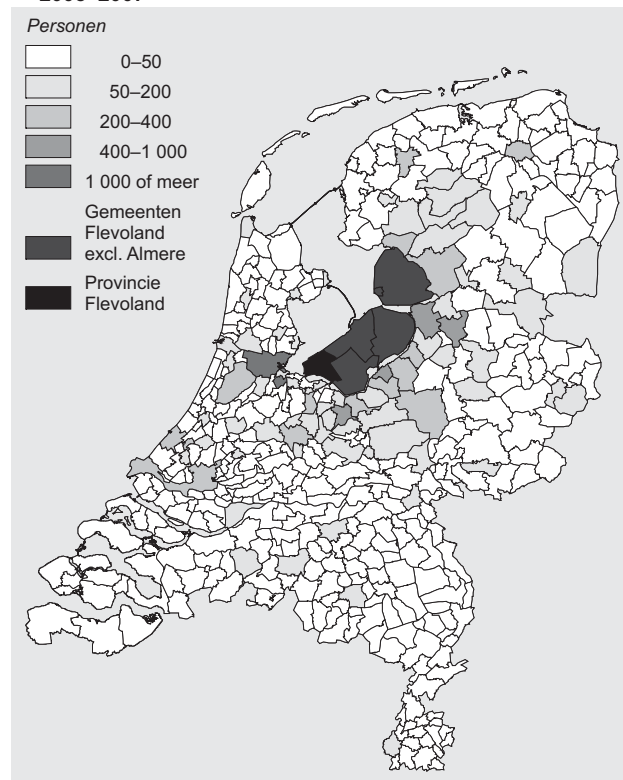
Naast inwoners van Amsterdam en directe omgeving zijn het vooral mensen uit Utrecht, Den Haag en Rotterdam die naar Almere verhuizen. De andere gemeenten in Flevoland trekken uit een veel groter deel van Nederland nieuwe inwoners aan (*kaart 2*). Zij zijn afkomstig uit een brede band die loopt van Amsterdam via de Veluwe in de richting van Leeuwarden en Groningen. Binnen dit gebied vallen vooral Amersfoort, Harderwijk, Kampen en Zwolle op als gemeenten waaruit veel mensen naar de andere gemeenten in Flevoland vertrekken. Van deze gemeenten is alleen Amersfoort nog van enige betekenis als herkomstgemeente voor Almere.

Voor heel de provincie Flevoland geldt dat er zeer weinig nieuwe bewoners uit de zuidelijke provincies komen. Ook opvallend is dat er, ondanks de verbinding via de dijk Enkhuizen-Lelystad, weinig verhuizingen zijn vanuit de kop van Noord-Holland.

1. Verhuizingen naar Almere, 2005–2007

2. Verhuizingen naar andere gemeenten in Flevoland, 2005–2007

Nederland en Europa

Weinig Nederlanders nemen moeder in huis

In de Europese Unie woonde in 2005 gemiddeld iets meer dan de helft van de vrouwen van 75 jaar of ouder alleen. Bijna een kwart woonde samen met een partner en nog eens een kwart met anderen. Tussen de landen bestaan grote verschillen. Zo woonde in Duitsland en Nederland meer dan 60 procent van de vrouwen in deze leeftijdsgroep alleen. In Tsjechië, Frankrijk, Italië, Slovenië, Finland en het Verenigd Koninkrijk lag het aandeel tussen de 55 en 60 procent. Het percentage alleenwonende oudere vrouwen is aanzienlijk lager in Letland (19 procent) en Spanje (30 procent). Ook in Cyprus, Malta, Polen en Portugal woont minder dan 40 procent alleen. In deze laatste groep landen maken relatief veel vrouwen deel uit van een huishouden met ten minste één andere persoon (die geen partner is). In de meeste gevallen is deze andere persoon een zoon of dochter.

In 2005 woonde in de Europese Unie gemiddeld 18 procent van de vrouwelijke 75-plussers bij een van hun kinderen. De spreiding rond dit gemiddelde is echter zeer groot.

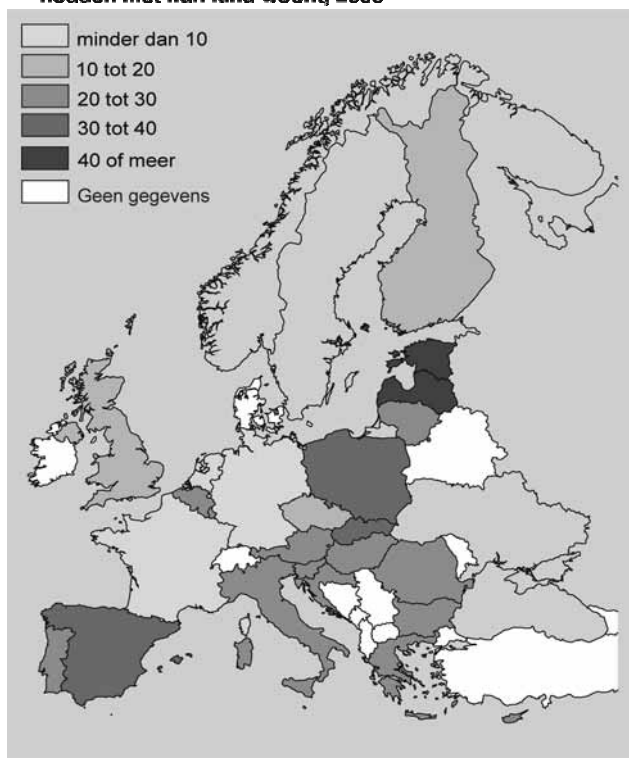
Zo is het in Estland en Letland heel gebruikelijk om met een oudere moeder (en/of vader) in huis te wonen: respectievelijk driekwart van de Estse vrouwen van 75 jaar of ouder woonde in 2005 bij een kind, en ruim 60 procent van de Letse vrouwen. In Polen, Slowakije en Spanje woonde tussen de 35 en 40 procent van de oudere vrouwen bij hun kinderen. Ook in andere Oost-Europese en Zuid-Europese landen komt een huishouden met een oudere moeder relatief vaak voor. Aan de andere kant van het spectrum staan Nederland, waar slechts 6 procent van de oudere vrouwen het huis deelt met haar kinderen, en Duitsland, waar het aandeel met 4 procent het laagst is in Europa. Ook Finse, Britse en Franse vrouwen van 75 jaar of ouder wonen niet vaak bij hun kinderen. Opvallend is dat oudere vrouwen in België en Luxemburg veel vaker het huis met kinderen delen dan vrouwen in Nederland, Duitsland en Frankrijk.

Bron: Eurostat, 2008, The life of women and men in Europe, a statistical portrait – 2008 edition.

ISBN 92 790 7069 3, cat. no. KS-80-07-135-EN-N.

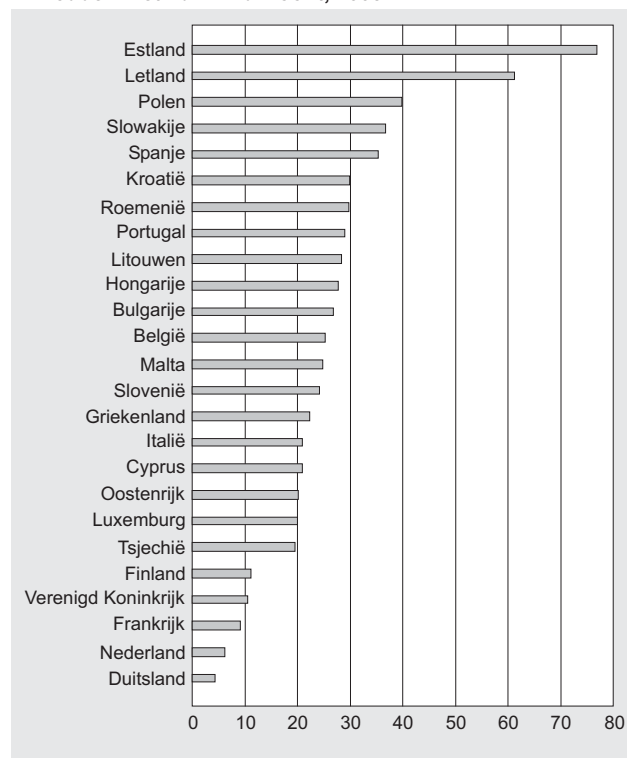
www.ec.europa.eu/eurostat.

1. Aandeel vrouwen van 75 jaar of ouder dat in een huishouden met hun kind woont, 2005

Bron: Eurostat, LFS.

1. Aandeel vrouwen van 75 jaar of ouder dat in een huishouden met hun kind woont, 2005

Bron: Eurostat, LFS.

Toen en nu

Roekeloze bromfietzers

De bromfiets was bij zijn introductie in de jaren vijftig vooral het vervoermiddel voor jongeren uit de middenklasse. De Nederlandse Stichting voor Statistiek telde in 1953 een brommer in één op de tien gezinnen. In middenstands-gezinnen werden meer bromfietsen (13 à 14 procent van de gezinnen) aangetroffen dan in de hogere volksklasse (10 procent) en de lagere volksklasse (4 procent).

Al snel werd de brommer het meest gedemocratiseerde vervoermiddel. Vóór 1950 waren er nog geen 5 duizend bromfietsen, zo bleek uit de opgave van het aantal aangifteformulieren van de motorrijtuigenbelasting. Een jaar later was dat aantal met 55 duizend stuks meer dan vertienvoudigd. Nog eens vijf jaar later was dat aantal opgelopen tot ruim een half miljoen. In 1960 waren het er al 1,2 miljoen, en in 1970 zelfs 1,9 miljoen. Meer dan dat zijn het er nooit geweest. De daling van het bromfietsenpark tot 650 duizend in 1980, evenveel als in 1956, was minstens zo spectaculair als de toename in de jaren vijftig en zestig.

Met 70 dodelijke ongevallen per miljard voertuigkilometers (1958) was de bromfiets een levensgevaarlijk voertuig. Ter vergelijking: de personenauto had een 'kwetsbaarheid-factor' – het aantal verkeersdoden (bestuurders en passagiers) per miljard voertuigkilometers – van 28, de fiets van 20 en de autobus van 10.¹⁾ De echte waaghals reed op een motor of scooter: per miljard gereden kilometers 125 dodelijke ongevallen, bijna het dubbele aantal van de bromfiets. De kwetsbaarheid van de bromfietser was toen al wel een stuk minder groot dan in 1953. De in 1958 ingevoerde snelheidsbeperking voor gemotoriseerde twee-wielers binnen de bebouwde kom, tot 30 km per uur, hielp veel.

Bromfietsslachtoffers waren vooral te vinden onder twintigers en vijftigers. Beide groepen vormden 20 procent van de dodelijke slachtoffers. Leeftijd speelde vooral een rol bij de verklaring van de aard van het ongeval: jongeren overleden vooral door eenzijdige ongevallen. Bij het ongeluk waren dan geen andere weggebruikers betrokken. Zij maakten de brokken vooral op rechte weggedeelten door te snel of te nonchalant rijden. Ouderen stierven door botsingen tegen sneller verkeer. De CBS-onderzoekers schreven dat toe aan de 'minder snelle wijze van reageren, hetgeen vooral fataal kan zijn bij het moeten verlenen van voorrang.'

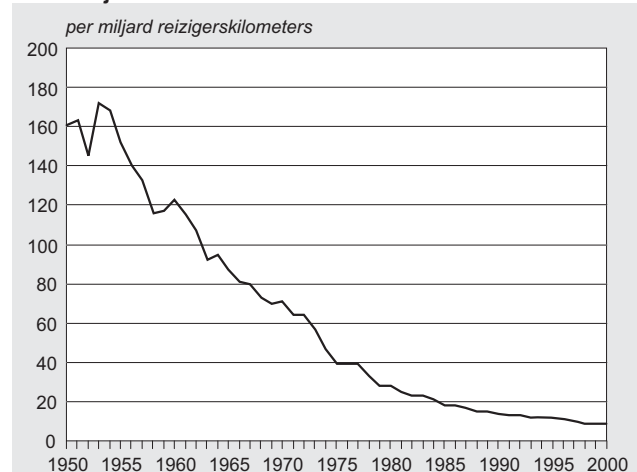
De verkeersveiligheid is de laatste halve eeuw voortdurend verbeterd. Ondanks de toegenomen drukte op de weg zijn er vrijwel jaarlijks minder slachtoffers te betreuen. Bromfietzers blijven, rekening houdend met het aantal kilo-

meters dat zij rijden, bij uitstek de kwetsbaarste verkeers-categorie. Het relatieve aantal slachtoffers (doden én ziekenhuisgewonden per miljard reizigerskilometers) ligt onder bromfietzers ruim tien keer zo hoog als onder de fietsers, en bijna vier keer zo hoog als onder motorrijders. Die grote kwetsbaarheid heeft zowel met hun onervarenheid als met hun roekeloosheid te maken, die beide leeftijdsgebonden zijn.

Het aandeel bromfietsslachtoffers is tegenwoordig wel een stuk geringer dan een halve eeuw geleden, alleen al omdat er minder bromfietsen rondrijden. In 2006 waren er amper een half miljoen bromfietsen geregistreerd, iets meer dan een kwart van het aantal rond 1970. De invoering van de helmplicht in 1975, en de aantrekkelijkheid van het alternatieve vervoer (de auto en de motor) kan de dalende populariteit van de bromfiets verklaren.

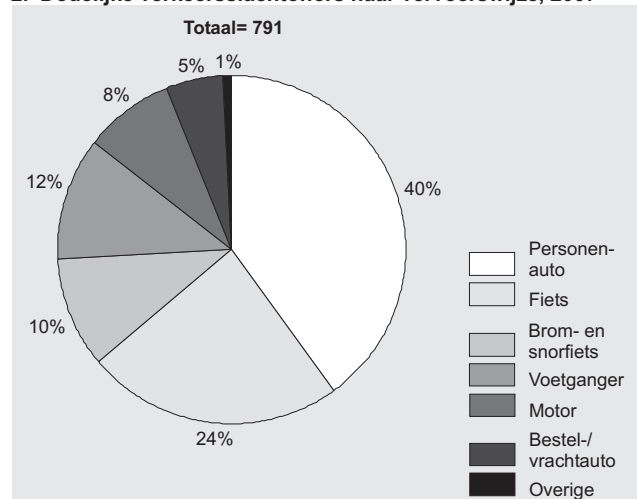
CBS, 1960, Onderzoek naar de verkeersongevallen met bromfietsen. Maandstatistiek van het Verkeer en Vervoer, blz. 35–39. CBS, 's-Gravenhage.

1. Dodelijke verkeersslachtoffers

Bron: DVS-MON/CBS-OG.

2. Dodelijke verkeersslachtoffers naar vervoerswijze, 2007

¹⁾ Bij de berekening van het aantal voertuigkilometers is aangenomen dat een fietser 3 duizend kilometer per jaar reed, een bromfietser duizend kilometer en een motorrijder 8 duizend kilometer.

Wijken en buurten

Eenpersoonshuishoudens in Groningen

Nederland telde op 1 januari 2007 bijna 7,2 miljoen huishoudens, waaronder ruim 2,5 miljoen eenpersoonshuishoudens. Deze alleenstaanden zijn oververtegenwoordigd in de grote steden, en dan vooral in de studentensteden. Een duidelijk voorbeeld hiervan is Groningen. Het aandeel eenpersoonshuishoudens bedroeg in deze stad ruim 58 procent. Van alle gemeenten had alleen Wageningen een iets hoger aandeel, met ruim 59 procent. In Groningen zijn de verschillen tussen de buurten echter groter.

Het aandeel eenpersoonshuishoudens hangt onder meer samen met de leeftijdsopbouw. Jongvolwassenen wonen vaak eerst een tijdje alleen. Groningen had in 2007 van alle gemeenten het hoogste aandeel jongeren van 20 tot 25 jaar. Bij de leeftijdsgroep van 25 tot 30 jaar had alleen Utrecht een hoger aandeel. De hoge aandelen zijn vooral een gevolg van de aanwezigheid van een universiteit en hogescholen.

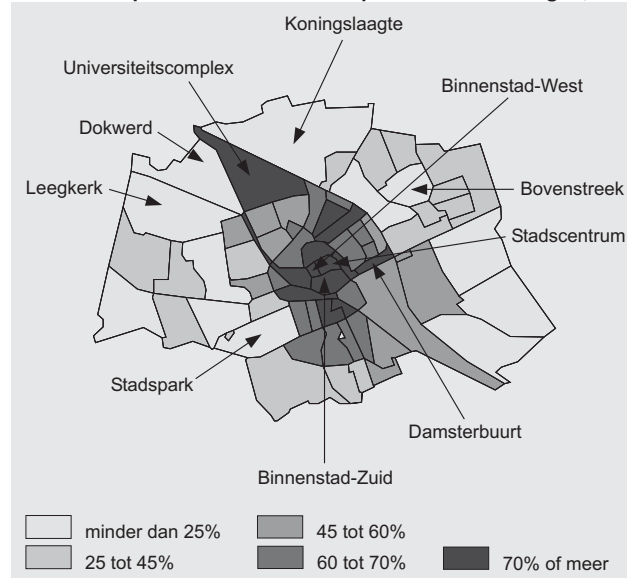
Deze samenhang is ook zichtbaar op buurtniveau. Met 96 procent had de buurt Universiteitscomplex het hoogste aandeel eenpersoonshuishoudens. Deze buurt is gelegen in het noordwesten van Groningen en heeft met 120 inwoners (stand 1 januari 2007) een kleine bevolking. Driekwart van hen zijn jongeren in de leeftijd van 20 tot 30 jaar.

Evenals in andere grote steden is in Groningen sprake van een concentratie eenpersoonshuishoudens in het centrum. De in en rondom het centrum gelegen buurten Stadscentrum, Binnenstad-West, Damsterbuurt en Binnenstad-Zuid vormen samen met Universiteitscomplex de topvijf van buurten met het hoogste aandeel eenpersoonshuishoudens. Ook deze buurten kennen een hoog aandeel 20- tot 30-jarigen.

De ranglijst van buurten met lage aandelen eenpersoonshuishoudens wordt aangevoerd door Bovenstreek, een

kinderrijke buurt. Het aandeel huishoudens met kinderen was er in 2007, op de buurt Leegkerk na, het hoogst van alle buurten in Groningen. Leegkerk kent, evenals Bovenstreek, een zeer laag aandeel eenpersoonshuishoudens.

Aandeel eenpersoonshuishoudens per buurt in Groningen, 2007

Hoogste en laagste Groningse buurten naar aandeel éénpersoonshuishoudens, 2007

Hoogste		Laagste	
	%		%
Universiteitscomplex	96	Bovenstreek	10
Stadscentrum	83	Leegkerk	11
Binnenstad-West	82	Stadspark	12
Damsterbuurt	82	Koningslaagte	13
Binnenstad-Zuid	81	Dorkwerd	16

Demografie in het nieuws

Standaardgezin beperkt houdbaar

De hedendaagse relatemarkt is een lappendeken van singles, stiefgezinnen, latrelaties en mannen die aan hun tweede leg beginnen. Tradities hebben volgens sociologen hun kracht verloren: het individu maakt zijn keuze uit een lange rij van opties. De hedendaagse relatemarkt wordt afgezet tegen het klassieke 'standaardgezin', een werkende vader en een moeder die thuis voor de kinderen zorgde. Echtscheiding was vrijwel ondenkbaar in deze oase van stabiliteit. De meeste kinderen groeiden op bij hun biologische ouders. Dat standaardgezin is echter maar korte tijd de standaard geweest. Het werd dominant tussen 1910 en 1920. Vanaf medio jaren zestig verloor het zijn culturele dominantie. Al veertig jaar is het standaardgezin niet meer vanzelfsprekend.

In de 19e eeuw was de wereld van gezin en relaties minstens even divers en turbulent als tegenwoordig. Het aantal singles was zeer groot, al werd er toen gewoon van vrijgezellen gesproken. Veel mensen hadden onvoldoende middelen van bestaan om een gezin te stichten. Rond 1900 bleef 23 procent van de vrouwen zonder kinderen. Anderen kregen een kind zonder getrouwd te zijn. Het aantal buitenechtelijke kinderen lag in 1900 rond de 5 procent. Destijds brachten kinderen gemiddeld 11,8 van hun eerste 15 levensjaren door bij beide biologische ouders. Door sterfte verloren veel kinderen op jonge leeftijd hun vader of moeder.

Bron: Volkskrant, 24 mei 2008

Verwantschap oorzaak hoge babysterfte

De hoge babysterfte in Turkse en Marokkaanse families in Nederland is deels te verklaren door bloedverwantschap tussen moeder en vader. Dit blijkt uit onderzoek van het Rotterdamse Erasmus Medisch Centrum. In 2003 bleek dat in Nederland anderhalf keer zoveel baby's in de maand na geboorte sterven als in de best scorende Europese landen. De sterfte onder allochtone baby's in Nederland is daarbij nog eens anderhalf keer zo groot als die onder autochtone baby's. In het eerste levensjaar overlijden er per duizend baby's in allochtone gezinnen zes à zeven. Turkse en Marokkaanse baby's overlijden naar verhouding later in het eerste levensjaar en vaker aan aangeboren afwijkingen. Volgens het onderzoek is 5 tot 23 procent van de sterfte het gevolg van bloedverwantschap. Een op de vijf Turkse en Marokkaanse paren betrof (achter)neven en achter(nichten).

Bron: NRC Handelsblad, 12 juni 2008

Gemeenten slecht voorbereid op bevolkingskrimp

In regio's waar het aantal huishoudens fors daalt, zoals in Oost-Groningen, Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Limburg,

moeten gemeenten hun woningbouwbeleid ingrijpend aanpassen. Dit schrijft het Planbureau voor de Leefomgeving in de studie 'Regionale krimp en woningbouw'. Vooral nog proberen te veel gemeenten de krimp binnen de eigen grenzen te keren. Ze borduren voort op nationale groeiscenario's door nieuwbouw te stimuleren en allerlei voorzieningen aan te trekken. Dit verergert echter vooral de leegstand in het direct omliggende gebied, waardoor de toch al onaantrekkelijke regio nog minder mensen aantrekt. De huidige en toekomstige krimpregio's kunnen volgens het Planbureau veel beter inzetten op het terugschroeven van de woningvoorraad, het inspelen op woningbehoeften voor ouderen en regionale samenwerking. Provincies en Rijk moeten bij deze specifieke afstemming een veel belangrijker rol krijgen, stelt het Planbureau.

Bron: Financieel Dagblad, 25 juni 2008

Meer keizersnedes door oudere moeders

Vrouwen ondergaan steeds vaker een keizersnee omdat ze pas op latere leeftijd hun eerste kind krijgen. De afgelopen dertig jaar is het aantal keizersnedes in westerse landen drastisch toegenomen. In Nederland schoot het van 5 procent in de jaren tachtig naar ruim 15 procent op dit moment. Duitsland en Groot-Brittannië zitten al boven de 20 procent, de Verenigde Staten zelfs boven de 30 procent. De universiteit van Cambridge rekent voor dat 38 procent van de keizersnedes vermeden zou worden als vrouwen weer net zo jong kinderen zouden krijgen als dertig jaar geleden. De leeftijd van de moeder is echter niet de enige verklaring voor de opmars van de keizersnee: er zijn ook meer risicofactoren bekend dan dertig jaar geleden. Zo is bij stuitligging het aantal keizersnedes spectaculair gestegen.

Bron: Trouw, 4 juli 2008

Kindertal verandert nauwelijks

Het aantal kinderen dat vrouwen krijgen is al dertig jaar zo goed als onveranderd gebleven. De generatie vrouwen die begin jaren vijftig is geboren, kreeg tussen de 1,8 en 1,9 kinderen. Vrouwen die eind jaren zestig zijn geboren, kregen gemiddeld 1,8 kinderen. Voor vrouwen uit de jaren zeventig en tachtig, die nu nog steeds kinderen krijgen, zal dit volgens het CBS nauwelijks minder zijn. Hierdoor schommelt het gemiddeld kindertal per vrouw al sinds 1975 rond de 1,8. Deze stabiliteit in het kindertal is verrassend. Meer vrouwen zijn gaan werken, het aantal echtscheidingen is toegenomen, de kerkgang is teruggelopen en ivf-behandelingen zijn verbeterd. Het effect van deze veranderingen is vooral zichtbaar het uitstel van kinderen, en veel minder in het uiteindelijke aantal kinderen. Dit uitstel van moederschap heeft doorgaans niet geleid tot afstel.

Bron: NRC Handelsblad, 2 augustus 2008

Mededelingen

Nieuwe gezinnen

Op 4 september is de publicatie 'Nieuwe Gezinnen' van E-Quality aan minister Rouvoet aangeboden. De presentatie van het rapport en de onderzoeksresultaten werd verzorgd door Jan Latten (hoogleraar UvA en onderzoeker CBS) en Corine van Egten (senior onderzoeker E-Quality). Aansluitend debatteerden ouders, wetenschappers, lokale bestuurders en andere deskundigen over het centrale thema van de publicatie: scheiding en stiefgezinnen. Informatie: www.e-quality.nl.

Regionale Prognose

Op 28 oktober brengt het Planbureau voor de Leefomgeving in samenwerking met het CBS een overzicht uit van de laatste regionale prognose. In dit boek worden de belangrijkste bevolkingsontwikkelingen tot 2025, op het niveau van provincies en gemeenten, gepresenteerd. Informatie: www.pbl.nl.

Het proletarische gezin

In Het proletarische gezin; de toekomst van de vrouwelijke kostwinner betoogt Peter Cuyvers dat het kostwinnersgezin geen achterhaald fenomeen is, maar juist een heel moderne oplossing voor de combinatie van werk en gezin: het is een kwestie van tijd, maar straks zijn er net zoveel gezinnen met een vrouwelijke als met een mannelijke kostwinner. Op toegankelijke en prikkelende wijze plaatst Cuyvers de discussie over het combineren van werk en gezin in een breder, historisch perspectief. Tegelijk laat hij zien dat niet alleen het moderne gezin in rap tempo proletariseert, maar dat ook de hele samenleving een overgang doormaakt van agrarische naar proletarische maatschappij. Cuyvers, P., 2008, Het proletarische gezin. De toekomst van de vrouwelijke kostwinner. Uitgeverij Scriptum. ISBN 90 559 4533 7.

Het nahuwelijk

In *Het nahuwelijk* gaat journaliste Djoeka Veeninga op zoek naar het nahuwelijk – de goede omgang na een scheiding - als sociaal ideaal. Ze raadpleegt deskundigen, beschrijft haar eigen ervaringen en maakt dubbelinterviews met ex-paren over de wijze waarop zij met elkaar om blijven gaan. Is een goed nahuwelijk mogelijk? Hoe goed is het voor de kinderen? En vooral, wat kunnen wij opsteken van de gelukkige exen? Verschijningsdatum 19 september. Veeninga, D., 2008, Het nahuwelijk. Uitgeverij Augustus. ISBN 97 890 4570 1240.

Jaarrapport Integratie

Op 13 november verschijnt het Jaarrapport Integratie 2008 van het CBS en het Sociaal en Cultureel Planbureau. De aandacht voor de integratie van allochtonen in de Nederlandse samenleving blijft onverminderd groot. De politiek, de media en het publiek discussiëren vaak over de integratie en inburgering van allochtonen in de samenleving. Mede in dit verband is voor het beleid een regelmatige informatievoorziening onontbeerlijk. Hierin moet in belangrijke mate worden voorzien door het Jaarrapport Integratie, dat op verzoek van de minister van Wonen, Wijken en Integratie afwisselend door het SCP (in 2007) en het CBS (in 2008) wordt samengesteld. Het Jaarrapport Integratie bevat een statistische beschrijving van de belangrijkste ontwikkelingen op diverse onderwerpsterreinen die relevant worden geacht voor het integratieproces. Met de publicatie wordt de belangrijkste informatie van het CBS (en deels ook daarbuiten) over het maatschappelijke integratieproces samengevat. Informatie: www.cbs.nl.

Workshop European Social Survey

Op 13 november 2008 wordt de Tweede Nederlandse Workshop European Social Survey georganiseerd door DANS en prof.dr. Harry Ganzeboom. Deze jaarlijkse workshop biedt een ontmoetingsplaats aan onderzoekers die gebruik maken van de ESS-gegevens en geeft ze de gelegenheid om informatie uit te wisselen over deze gegevens. Informatie: www.dans.knaw.nl/nl/dans_symposia/2008_5.

Congres IUSSP

De 26e International Population Conference van de International Union for Scientific Study of Population (IUSSP) vindt plaats van 27 september tot 2 oktober 2009 in Marrakech, Marokko. Informatie: www.iussp.org/marrakech2009.

Congres ESPE

Het jaarlijkse congres van de European Society for Population Economics (ESPE) vindt plaats van 11–13 juni 2009 in Sevilla, Spanje. Informatie: www.espe.org.

Annual Meeting PAA

De jaarlijkse congres van de Population Association of America (PAA) vindt plaats van 30 april tot 2 mei 2009 in Detroit, Michigan. Informatie: www.popassoc.org.

Bijna 33 duizend echtscheidingszaken afgehandeld in 2007

Arno Sprangers en Nic Steenbrink

In 2007 werden 32,6 duizend huwelijken door de Nederlandse rechter ontbonden. Dit is vrijwel gelijk aan het totaal voor 2006, toen 32,5 duizend echtscheidingen werden uitgesproken. Bij ruim zes op de tien echtscheidingen waren minderjarige kinderen betrokken. Het ging in totaal om 34,7 duizend kinderen. Ruim de helft van hen was op het moment van scheiding jonger dan tien jaar. Bij ruim een derde van de in 2007 afgedane scheidingszaken zijn afspraken vastgelegd over kinderalimentatie. In iets meer dan de helft van deze zaken is een maandelijks bedrag van 300 euro of meer vastgesteld.

In één op de vijf echtscheidingsbeschikkingen is bepaald dat de man alimentatie aan de vrouw moet betalen. Bij de helft van deze beschikkingen gaat het om een maandelijks bedrag van 600 euro of meer. Alimentatie van de vrouw aan de man komt weinig voor: bij 1 procent van de echtscheidingen is in 2007 deze verplichting opgelegd.

1. Echtscheidingen in demografische en juridische zin

1.1 Echtscheiding als demografische gebeurtenis

In de Nederlandse statistiek wordt het begrip 'echtscheiding' op twee manieren beschreven: volgens de demografische betekenis en volgens de juridische betekenis. Cijfers over het onderwerp echtscheiding kunnen dan ook – afhankelijk van de gebruikte bron – verschillen. In de bevolkingsstatistiek is de echtscheiding een demografische gebeurtenis waarbij het moment van de echtscheiding samenvalt met de inschrijving van de rechterlijke beslissing in de registers van de Burgerlijke Stand. Sinds oktober 1994 worden in de bevolkingsstatistiek alle echtscheidingen meegeteld waarvan op het moment van de inschrijving ten minste één van de betrokken partners als ingezetene in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding door een Nederlandse of door een buitenlandse rechter is uitgesproken (CBS, 2000). Het kan ook voorkomen dat een scheiding bij de Nederlandse rechter wordt aangevraagd door een Nederlands paar dat in het buitenland woont. In dat geval wordt de echtscheiding niet in de Nederlandse bevolkingsstatistiek geteld.

1.2 Echtscheidingsprocedures bij rechtbanken

De statistiek over echtscheidingsprocedures van het CBS beschrijft de uitkomst van de juridische procedures rond de

echtscheiding. De echtscheiding is echter na de uitspraak van de rechter nog niet afgerond. Vanaf het moment dat de echtscheidingsbeschikking van de rechter onherroepelijk is geworden, hebben de bij de echtscheiding betrokken (ex-)partners een periode van zes maanden om de rechterlijke beslissing te laten inschrijven in de registers van de Burgerlijke Stand en daarmee in de GBA. Doen zij dat niet of niet tijdig en laten zij de beslissing 'verlopen', dan verliest de beschikking haar kracht en is geen echtscheiding tot stand gekomen.

De statistiek over echtscheidingsprocedures geeft onder meer inzicht in de aard van het verzoek, de betrokken personen (man, vrouw, minderjarige kinderen), de huwelijksduur en de doorlooptijd van de echtscheidingsprocedure. Daarnaast is er informatie over de beslissingen in de nevenvoorzieningen, zoals eventuele partner- of kinderalimentatie, toewijzing van de voormalige echtelijke woning, toewijzing van het ouderlijke gezag en de omgangsregeling.

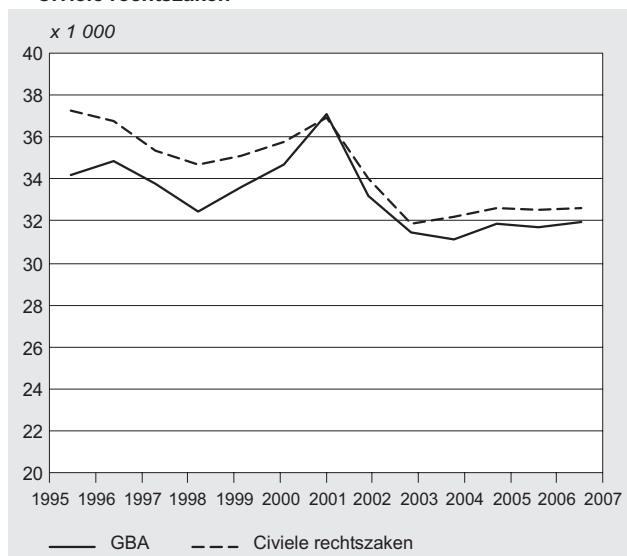
Tot het begin van de jaren negentig vond jaarlijks een integrale waarneming plaats van alle echtscheidingsprocedures die gedurende het jaar werden afgedaan. De verzameling van de basisgegevens van deze statistiek is sindsdien vereenvoudigd en in omvang beperkt. Op basis van een beknopte vragenlijst verzamelt het CBS nu eens in de twee jaar bij de rechtbanken dossiergegevens van alle echtscheidingsprocedures waarin de rechtbanken in de maand oktober een eindbeslissing hebben genomen. De uitkomsten (de procentuele verdelingen en de gemiddelden) van de maand oktober worden representatief geacht voor het hele jaar en worden vervolgens opgehoogd naar het totale aantal beëindigde echtscheidingsprocedures in het desbetreffende jaar. Dit totaal is afkomstig van de Raad voor de rechtspraak en is gebaseerd op de registratie bij de rechtbanken.

1.3 Echtscheidingsprocedures via rechter vergeleken met echtscheidingen volgens GBA

In *grafiek 1* worden de aantallen echtscheidingsprocedures bij de Nederlandse rechter ontleend aan de statistiek civiele rechtszaken vanaf 1995 vergeleken met de aantallen echtscheidingen op basis van de GBA.

De verschillen tussen beide bronnen hangen onder meer samen met de vraag of de echtscheiding door een Nederlandse of door een buitenlandse rechter is uitgesproken. Daarnaast is er een zeker tijdsverloop tussen de uitspraak van de rechter en inschrijving bij de Burgerlijke Stand. Bij de echtscheidingsprocedures bij de rechtbanken zijn ook scheidingen van tafel en bed en een klein deel (voor zover

1. Aantal echtscheidingen volgens GBA en de statistiek Civiele rechtszaken

de rechter hieraan te pas komt) van de ontbindingen van geregistreerde partnerschappen meegeteld. In totaal gaat het hier om ongeveer 1,5 procent van de procedures. Het aantal echtscheidingsprocedures bij de rechtbanken ligt doorgaans iets boven het aantal volgens de bevolkingsstatistiek.

In dit artikel gaat het over echtscheidingsprocedures bij de Nederlandse rechtbanken. Hier en daar is aanvullende informatie gebruikt op basis van de GBA. Alvorens in te gaan op de door de rechter uitgesproken echtscheidingen, wordt in de volgende paragraaf in meer detail ingegaan op aantallen echtscheidingen volgens de GBA. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de zogenaamde flitsscheidingen.

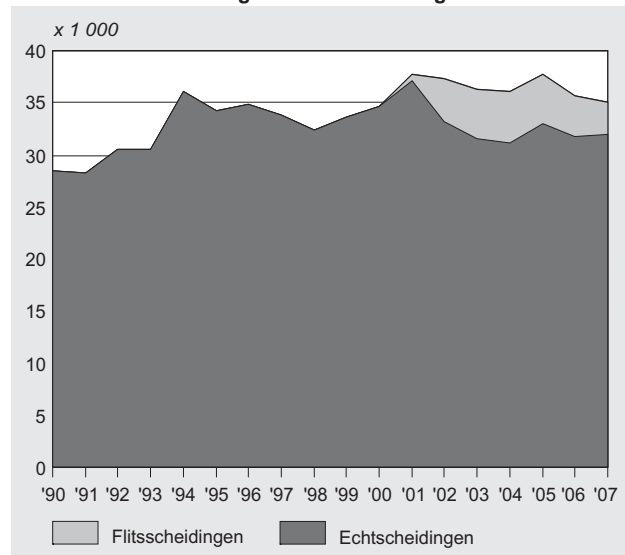
2. Echtscheidingen en flitsscheidingen volgens GBA

Jaarlijks eindigt ongeveer 1 procent van de bestaande huwelijken in Nederland in een echtscheiding. In 2007 bedroeg het aantal echtscheidingen volgens de GBA 32,0 duizend. In 2001 was het aantal echtscheidingen, met 37,1 duizend, groter dan ooit. In de daaropvolgende jaren nam het aantal echtscheidingen af, om in 2004 een niveau te bereiken van 31,1 duizend. De daling na 2001 werd voor een groot deel gecompenseerd door een stijging van het aantal zogenaamde flitsscheidingen. Dit aantal bedroeg in 2007 ongeveer 3,2 duizend. Ongeveer één op de negen scheidingen van de laatste jaren was een flitsscheiding (*grafiek 2*). Van een flitsscheiding wordt gesproken als een huwelijk eerst bij de Burgerlijke Stand van de gemeente wordt omgezet in een geregistreerd partnerschap, waarna dit partnerschap via een advocaat of notaris wordt ontbonden. Bij een flitsscheiding is een scheiding snel en zonder tussenkomst van de rechter te realiseren.

Geregistreerd partnerschap is, evenals huwelijkssluiting, een wettelijke verbintenis. Het aantal huwelijkssluitingen is de laatste jaren gedaald. Hiertegenover staat een stijging van het aantal geregistreerde partnerschappen.

Het niveau van de echtscheidingen en flitsscheidingen tezamen vertoont over de periode 1995–2007 slechts kleine schommelingen. De veranderingen in deze periode hebben eerder betrekking op de wijze waarop een en ander wordt geformaliseerd: van strikt juridisch (gerechtelijke procedure) naar meer administratief (ambtenaar van de Burgerlijke Stand). Flitsscheidingen worden overigens in het buitenland niet erkend. Op het moment van het schrijven van dit artikel is een wet in behandeling die een einde moet maken aan de flitsscheidingen.

2. Aantal echtscheidingen en flitsscheidingen

Bron: GBA.

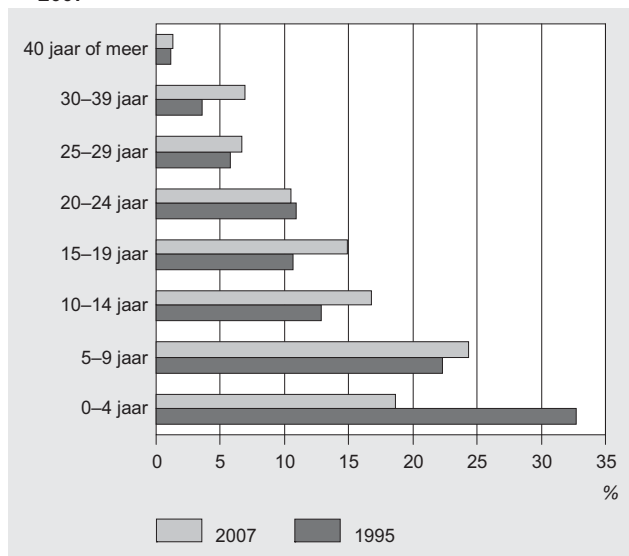
3. Echtscheidingsprocedures bij de rechter

In 2007 hebben de Nederlandse rechtbanken 32,6 duizend echtscheidingen afgehandeld. Bij zes op de tien echtscheidingen ging het om een gezamenlijk verzoek. Als één van beide partijen een verzoek indient, is dit meestal de vrouw.

3.1 Bijna helft ontbonden huwelijken duurde korter dan 10 jaar

Bijna een kwart van de in 2007 door de rechter ontbonden huwelijken heeft tussen vijf en tien jaar stand gehouden. Het aandeel echtscheidingen binnen vijf jaar na de trouwdatum is sterk afgenomen: van een derde in 1995 tot minder dan een vijfde in 2007 (*grafiek 3*). Deze afname hangt samen met de toename van het aantal ongehuwd samenwonenden. Aan het huwelijk gaat steeds vaker een 'proefperiode' van ongehuwd samenwonen vooraf. Een deel van de minder stabiele relaties wordt mogelijk verboden zonder dat het tot een huwelijk komt, en blijft daardoor buiten beeld in de echtscheidingsstatistiek. Ook de ontwikkeling van het aantal huwelijkssluitingen speelt een rol. De laatste jaren is het aantal huwelijkssluitingen gedaald, waardoor er naar verhouding minder kortdurende huwelijken onder de recente echtscheidingen zijn. Huwelijken die via een flitsscheiding worden beëindigd, hebben vaak korter geduurd dan huwelijken die via de rechter

3. Uitgesproken echtscheidingen naar duur huwelijk, 1995 en 2007

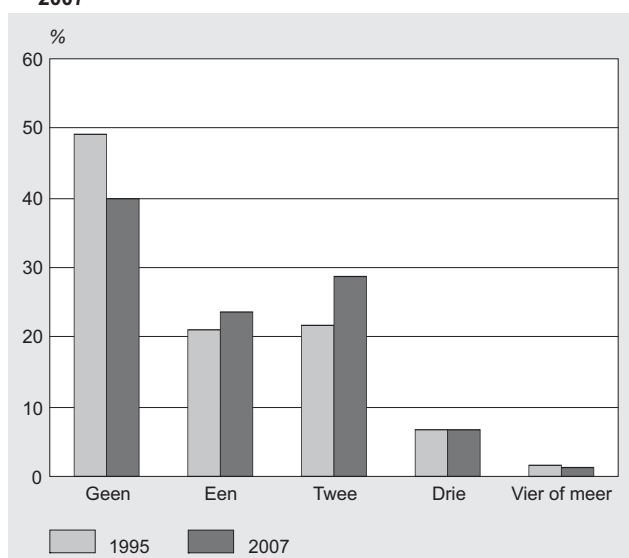
worden ontbonden. Bij 25 à 30 procent van de flitscheidingen duurde het huwelijk nog geen vijf jaar.

Iets meer dan een kwart van de huwelijken heeft twintig jaar of langer geduurd voor het tot een scheiding kwam. Eén op de zeven gescheiden echtparen is zelfs nog in de gelegenheid geweest de zilveren bruiloft te vieren.

3.2 Minderjarige kinderen

Bij 19,6 duizend (60 procent) van de 32,6 duizend in 2007 door de rechter uitgesproken echtscheidingen waren minderjarige kinderen betrokken. In 1995 was dit nog de helft (grafiek 4). Een kinderwens lijkt voor samenwonende paren vaak de aanleiding te zijn om te trouwen (De Jong en Nicolaas, 2005). Zolang er geen kinderen zijn, wordt de noodzaak om te trouwen minder sterk ervaren. Als gehuwden verhoudingsgewijs vaker kinderen hebben, wordt dit

4. Echtscheidingen naar aantal minderjarige kinderen, 1995 en 2007

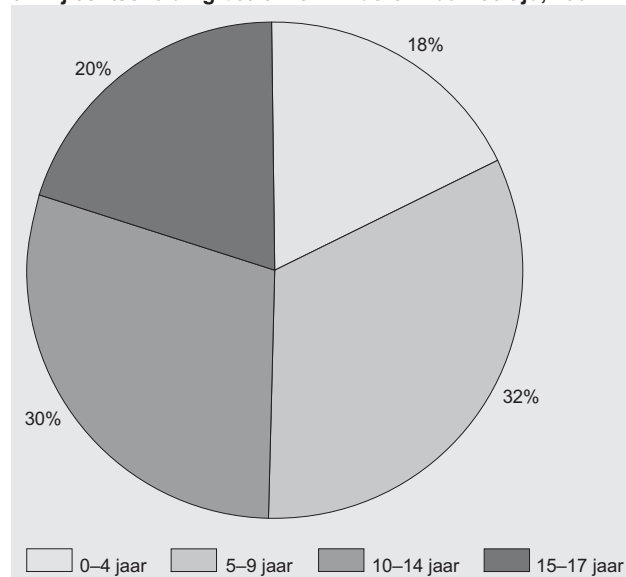

ook weerspiegeld in de echtscheidingscijfers naar kindertal. Hierbij moet worden opgemerkt dat er in 1997 nog geen sprake was van flitscheidingen. Omdat flitsscheiders wat vaker kinderloos zijn dan echtscheidende partners, kan dit ook effect hebben gehad op de ontwikkeling van het aandeel echtscheidingen waarbij minderjarige kinderen betrokken zijn.

In 2007 bedroeg het aantal huwelijksontbindingen door de rechter waarbij één kind betrokken was 7,7 duizend. Het aantal scheidingen van echtparen met twee kinderen was met 9,3 duizend groter dan het aantal scheidingen van paren met één kind. Ruim 2,6 duizend paren hadden drie of meer kinderen.

In totaal waren bij de in 2007 ontbonden huwelijken 34,7 duizend minderjarige kinderen betrokken. Van de kinderen van wie ouders gingen scheiden, was bijna een vijfde jonger dan 5 jaar en een derde tussen de 5 en 10 jaar (grafiek 5).

5. Bij echtscheiding betrokken kinderen naar leeftijd, 2007

Het bovenstaande heeft uitsluitend betrekking op kinderen die betrokken zijn bij een *echtscheiding*. Het aantal kinderen betrokken bij een *flitscheiding* bedroeg in 2007 circa 3,2 duizend. Het is niet precies bekend hoeveel kinderen van *ongehuwd samenwonende paren* het uit elkaar gaan van hun ouders meemaken. De Graaf (2005) schat dit aantal op ongeveer 18 duizend per jaar. Het totaal aantal kinderen dat betrokken is bij een scheiding komt dan bij benadering uit op 50 à 60 duizend per jaar.

3.3 Door rechter vastgestelde nevenvoorzieningen

Naast een verzoek om scheiding of ontbinding van het huwelijk kan in het verzoekschrift om één of meer nevenvoorzieningen worden gevraagd. Een nevenvoorziening is een beslissing over een verzoek dat samenhangt met de scheiding of de ontbinding van het huwelijk. Een dergelijke beslissing kan de rechter tegelijk met de beslissing over de scheiding nemen (ministerie van Justitie, 2004).

Een nevenvoorziening kan gaan over gezag over en omgang met de minderjarige kinderen, de alimentatie voor de partner en/of de kinderen, de boedelscheiding, het gebruik van de echtelijke woning en eventuele andere zaken die met de scheiding te maken hebben.

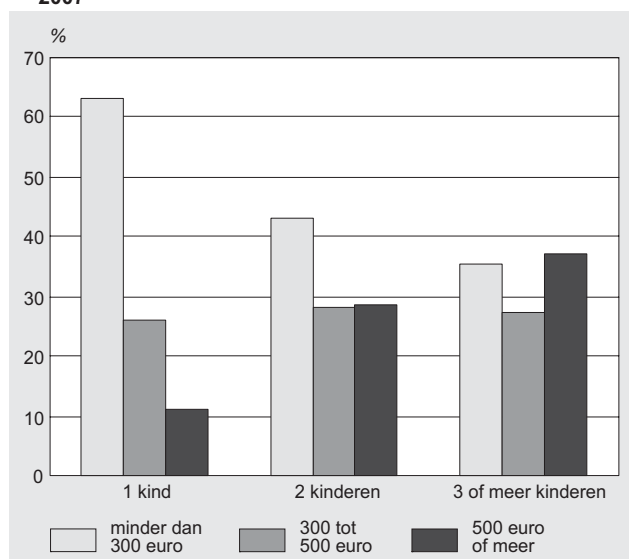
De bij echtscheiding betrokken partners kunnen vooraf, in een echtscheidingsconvenant, afspraken maken over deze zaken. Dit convenant wordt opgesteld door een advocaat of notaris. In de regel zal de rechter deze overeenkomst opnemen in zijn of haar beschikking. De echtscheidingsprocedure kan dan sneller worden afgerond.

3.3.1 Alimentatie

Kinderalimentatie

Er geldt een alimentatieplicht voor de partner en voor kinderen tot 21 jaar. De hoogte van de kinderalimentatie is in principe vrij te bepalen door de ex-partners. Afspraken hierover kunnen worden opgenomen in een echtscheidingsconvenant. Als dit nodig is, neemt de rechter een beslissing. Bij bijna zes op de tien echtscheidingen waarbij minderjarige kinderen zijn betrokken, wijst de rechter alimentatie toe aan de kinderen. Als het kind 18 jaar wordt, ontvangt het de alimentatie zelf. Wordt het kind financieel zelfstandig, dan kan de alimentatieplicht vervallen.

6. Kinderalimentatie voor minderjarige kinderen per maand, 2007

In iets meer dan de helft van de echtscheidingsbeschikkingen waarin afspraken over kinderalimentatie zijn opgenomen, is een maandelijks bedrag van 300 euro of meer vastgesteld. Uiteraard is dit bedrag afhankelijk van het aantal kinderen. Bij één minderjarig kind is de kinderalimentatie in negen op de tien zaken vastgesteld op een bedrag van minder dan 500 euro (*grafiek 6*). Bij twee minderjarige kinderen bedraagt het totaalbedrag aan kinderalimentatie in bijna een derde van de gevallen 500 euro of meer per maand.

Partneralimentatie

Ook over de partneralimentatie kunnen ex-partners in principe zelf afspraken maken en vastleggen in een conve-

nant. Als dit niet lukt, kan de rechter de hoogte van de partneralimentatie vaststellen, rekening houdend met behoefte aan alimentatie van degene die financiële ondersteuning nodig heeft en de draagkracht van de partner die alimentatie moet betalen.

De wettelijke alimentatieverplichting ten opzichte van de partner duurt maximaal 12 jaar. Als het huwelijk korter dan vijf jaar heeft geduurd en er geen kinderen zijn, kan de alimentatieverplichting niet langer duren dan de duur van het huwelijk (ministerie van Justitie, 2004). Als de partner die alimentatie ontvangt hertrouwt of gaat samenwonen, vervalt de plicht van de andere partner om alimentatie te betalen. Ook als de inkomenssituatie van de ontvangende partner sterk verbetert, kan dit gevolgen hebben voor de alimentatie.

Bij de helft van de beschikkingen van de rechtbank waarin is vastgelegd dat de man partneralimentatie verschuldigd is aan de vrouw, gaat het om een maandelijks bedrag van minder dan 600 euro.

Bij één op de vijf echtscheidingen wijst de rechter alimentatie toe aan de vrouw. Alimentatie van de vrouw aan de man komt weinig voor: bij 1 procent van de echtscheidingen is in 2007 deze verplichting opgelegd.

3.3.2 Overige nevenvoorzieningen

Gezag

Het uitgangspunt van de wet is dat beide ouders in principe het gezag over de gezamenlijke minderjarige kinderen blijven uitoefenen, tenzij een ouder vraagt het ouderlijk gezag over de kinderen aan hem of haar te laten toekomen en de rechter dit verzoek toewijst. In meer dan negen op de tien gevallen van de door de rechter uitgesproken echtscheidingen blijft het ouderlijk gezag van beide ouders na de scheiding gehandhaafd. Dit wil zeggen dat de ouders de wettelijke vertegenwoordigers van het kind zijn en het recht en de plicht hebben de kinderen te verzorgen, op te voeden en hun belangen te behartigen.

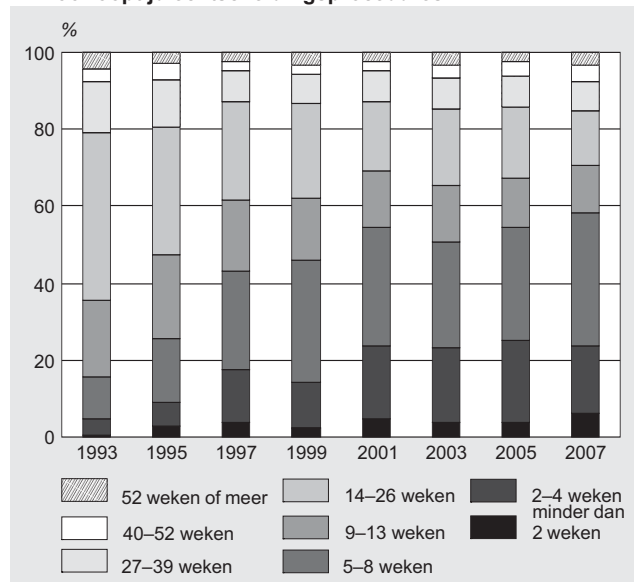
Omgangsregeling

De scheidende partners kunnen afspraken maken over een omgangsregeling. Bij één op de drie in 2007 uitgesproken echtscheidingen heeft de rechter een omgangsregeling vastgesteld. Bij een kwart van de scheidingen ging het daarbij om een omgangsregeling voor de man. In twee derde van de zaken waarbij minderjarige kinderen betrokken zijn, werden geen voorzieningen gevraagd of zijn geen gegevens beschikbaar. In 1995 gold dit voor negen op de tien zaken. In de 10 procent van de zaken in 1995 waarbij wel afspraken over de omgang werden vastgelegd, ging het vrijwel altijd om een regeling voor de man.

Toewijzing woning

De rechter kan op verzoek van een partner beslissen wie in de (voormalige) gezamenlijke woning kan blijven wonen. Hierbij spelen diverse overwegingen een rol, zoals de vraag bij wie de kinderen na de scheiding gaan wonen. Bij ruim één op de vijf echtscheidingen in 2007 is de woning door de rechter aan de vrouw toegewezen. De man krijgt de woning bij iets minder dan één op de vijf scheidingen

7. Doorlooptijd echtscheidingsprocedures

toegewezen. In de jaren negentig werd de woning nog be-
duidend vaker aan de vrouw toegewezen.

3.4 Doorlooptijd echtscheidingsprocedures

De periode tussen indiening van het verzoek tot echtschei-
ding bij de rechtbank en afronding van de echtscheidings-
procedure is in de loop van de jaren verkort (*grafiek 7*). In
2007 is bijna zes op de tien echtscheidingsprocedures
binnen acht weken beëindigd. In 1995 gold dit voor een
kwart van de echtscheidingszaken.

Literatuur

CBS, 2000, Echtscheidingsprocedures 1999. CBS, Voor-
burg/Heerlen.

Graaf, A. de, 2005, Scheiden: motieven, verhuisgedrag
en aard van de contacten. *Bevolkingstrends* 53(4), blz.
39-46.

Jong, A. de, en H. Nicolaas, 2005, Huishoudensprognose
2004-2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat. *Bevol-
kingstrends* 53(2), blz. 19-27.

Ministerie van Justitie, 2004, Brochure 'U gaat scheiden'
(www.justitie.nl).

De geografische dimensie van partnerkeuze

Karen Haandrikman¹⁾, Carel Harmsen²⁾, Leo van Wissen¹⁾ en Inge Hutter¹⁾

De meeste mensen kiezen 'ruimtelijk homogame' partners: ze vinden een partner in hun omgeving. Dit artikel beschrijft in welke mate Nederlanders een samenwoon-partner kiezen die in de buurt woont. Mensen met een hoge sociaaleconomische status vinden hun partners verder weg dan mensen met een lage sociaaleconomische status. Andere kenmerken die samenhangen met een partner op grotere afstand zijn een hogere leeftijd, alleen-wonen en gescheiden zijn. Regionale verschillen in ruimtelijke homogamie lijken te duiden op regionale culturele verschillen, waarbij de kortste afstanden worden gevonden in hechte gemeenschappen met een specifieke religie en/of dialect.

1. Inleiding

Mensen hebben de neiging een partner te zoeken en te vinden die op hen zelf lijkt, zo blijkt uit vele internationale studies. Deze gelijkheid tussen partners, homogamie genaamd, geldt onder andere voor leeftijd, onderwijs-niveau, beroep, sociale klasse en religie.

In dit artikel staat ruimtelijke homogamie centraal, gedefinieerd als de gelijkheid wat betreft geografische herkomst. Rond de jaren vijftig werd voor Engeland en de Verenigde Staten gevonden dat het aantal huwelijken afneemt naarmate de afstand tussen potentiële partners toeneemt. Voor Nederland zijn een aantal historische studies voor enkele specifieke steden en regio's bekend, waarin onder meer werd gevonden dat in Gouda huwelijkspartners dichtbij werden gevonden, en dat de afstand tussen partners was toegenomen gedurende de 19e en 20e eeuw. Of en hoe geografische afstand een rol speelt bij partnerkeuze in meer recente tijden, is echter niet bekend.

Dit artikel heeft tot doel te onderzoeken wat de rol van geografische afstand is in de partnerkeuze in het heden-daagse Nederland. Met behulp van gegevens uit het bevolkingsregister gaan we in op de vraag in hoeverre Nederlandse paren ruimtelijk homogam zijn. Vervolgens kijken we of er patronen bestaan in ruimtelijke homogamie. Zijn er regionale verschillen of verschillen tussen stad en platteland in afstanden tussen partners? En hoe varieert ruimtelijke homogamie naar demografische en sociaaleconomische kenmerken van partners?

¹⁾ Rijksuniversiteit Groningen.

²⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.

Deze bijdrage is grotendeels gebaseerd op het artikel 'Geography matters. Patterns of spatial homogamy in the Netherlands' van Karen Haandrikman, Carel Harmsen, Leo van Wissen en Inge Hutter, *Population, Space and Place* 14(5), blz. 387–405.

2. Nabijheid en partnerkeuze

Uit de sociologische literatuur is bekend dat partnerkeuze het resultaat is van voorkeuren betreffende een partner, de mogelijkheden om potentiële partners te ontmoeten, en sociale en culturele normen met betrekking tot partnerkeuze (Hendrickx et al., 1995; Kalmijn, 1998; Van de Putte, 2003). Geografische afstand speelt een duidelijke rol in deze determinanten van partnerkeuze. Ten eerste heeft de invloed van specifieke voorkeuren voor een partner gevolgen voor de geografische afstand tot mogelijke partners. Uit veel studies blijkt dat mensen een voorkeur hebben voor een partner die op hen lijkt. Voor Nederland is gevonden dat partners homogam zijn wat betreft opleiding, beroep, sociale herkomst, kerkelijke gezindte en culturele participatie (Van Tulder, 1972; De Hoog, 1979, 1982; Ultee en Luijck, 1990; Hendrickx, 1994, 1998; Uunk en Ultee, 1995; Smits, 1996; Uunk, 1996; Uunk en Kalmijn, 1996). Aangezien mensen de neiging hebben om te midden van mensen te wonen die op hen zelf lijken (de zogenoemde 'differential association', zie bijvoorbeeld Bottero, 2005), leidt een voorkeur voor een homogame partner vaak tot een partner die dicht bij huis wordt gevonden.

Daarnaast worden de mogelijkheden op partners te ontmoeten beperkt door geografische factoren (Kalmijn en Flap, 2001). Ten eerste vergroot geografische nabijheid de kans op ongeplande ontmoetingen, en daarmee de kans op het ontmoeten van een (huwelijks)partner dicht bij huis. Ook hebben mensen minder informatie over mensen en gebieden die ver van hun 'information field', de ruimtelijke verdeling van kennis over mensen en gebieden rond het thuisfront, liggen (Marble en Nystuen, 1963; Morrill en Pitts, 1967). Bovendien gaan langeafstandsrelaties gepaard met het overbruggen van tijd, energie en financiële kosten. Ook al is de geografische horizon van mensen in de laatste eeuwen enorm verruimd door toegenomen mobiliteit en bijvoorbeeld de intrede van het internet, toch zijn huwelijken tussen Zeeuwen en Groningers nog steeds zeldzaam.

Ten tweede wordt de kans om een partner dichtbij te vinden vergroot door het feit dat mensen die bij elkaar in de buurt wonen ook vaak naar dezelfde scholen, winkels en uitgaansgelegenheden gaan, en daarmee hun ontmoetingskansen vergroten. Scholen, buurten, verenigingen en andere al dan niet geïnstitutionaliseerde settings fungeren als lokale partnermarkten, waar gelijkgestemden elkaar ontmoeten (Haandrikman, 2007). Smeenk (1998) definieert lokale huwelijksmarkten als settings die ontstaan omdat mensen op bepaalde plekken wonen, naar bepaalde scholen gaan en zich aansluiten bij bepaalde instituties en organisaties.

Ten derde beïnvloedt de geografische verdeling van de bevolking de kansen om potentiële partners te ontmoeten (Blau en Schwartz, 1984). Anders gezegd worden de mogelijkheden om een partner te ontmoeten beïnvloed door de pool van potentiële partners die wordt bepaald door je woonplaats (Lichter et al., 1991). De geografische clustering van mensen in een bepaalde levensfase, van

een bepaald opleidingsniveau en een bepaalde sociale herkomst, etnische groepering en religie beïnvloedt de partnerkeuze. De kans op een hoogopgeleide alleenstaande dertiger is bijvoorbeeld groter in steden. Bovendien kan een voorkeur voor een partner met bepaalde culturele kenmerken, zoals religie, dialect of een bepaalde levensstijl, leiden tot een inperking van het gebied waarin een partner wordt gezocht.

Als laatste kunnen culturele en sociale normen binnen groepen ertoe leiden dat partnerkeuze binnen de groep plaatsvindt. De kerk, etnische groep, ouders, vrienden of anderen in de omgeving kunnen invloed uitoefenen op de partnerkeuze (Kalmijn, 1998). Huwelijken binnen bepaalde etnische groepen kunnen leiden tot ruimtelijk homogame huwelijken als deze groepen gesegregeerd wonen. Religieus homogame huwelijken komen in Nederland vooral voor onder gereformeerden (Hendrickx, 1994) en de voor het overgrote deel islamitische Marokkanen en Turken (Hooghiemstra, 2001; Esveltdt en Van Poppel, 2005). Aangezien deze groepen geografisch geclusterd wonen (in respectievelijk de *biblebelt* en in bepaalde delen van steden), lijkt het aannemelijk dat huwen binnen de groep leidt tot ruimtelijk homogame huwen. Ook kunnen normen ten aanzien van partnerkeuze bestaan binnen dorpen, sociale klassen, hoger opgeleiden, enzovoort. Deze normen wat betreft partnerkeuze kunnen ertoe leiden dat partners dicht bij huis worden gevonden.

3. Variatie in ruimtelijke homogamie: verwachtingen

Uit de literatuur is bekend dat de mate van ruimtelijke homogamie wordt beïnvloed door demografische, sociaaleconomische en ruimtelijke kenmerken van partners. Deze worden in de volgende secties beschreven, samen met de verwachtingen ten aanzien van deze studie.

Demografische factoren

Met toenemende leeftijd neemt de afstand tussen partners af, blijkt uit studies in Engeland (Coleman en Haskey, 1986; Clegg et al., 1998). De leeftijd, positie in het huishouden en de burgerlijke staat van personen hebben invloed op het type sociale kringen waarin men verkeert, en daarmee op de mogelijkheden om bepaalde mensen te ontmoeten. Jongvolwassenen die bij hun ouders wonen en alleenstaande ouderen hebben, vergeleken met jonge alleenstaanden, vermoedelijk een beperktere geografische horizon. Daarnaast is het aannemelijk dat op verschillende leeftijden andere partnervoorkeuren leiden tot kleinere of grotere afstanden tot partners. Deze verwachtingen zijn echter gebaseerd op speculatie, aangezien studies over de rol van de plaats in het huishouden en de burgerlijke staat op ruimtelijke homogamie, voor zover bekend, ontbreken.

Sociaaleconomische factoren

In studies uit Engeland en Nederland is gevonden dat de hogere sociale klassen hun partners verder weg vinden

(bijvoorbeeld Van Poppel en Ekamper, 2005; Clegg et al., 1998). Dit kan worden verklaard door een combinatie van voorkeuren voor een partner uit dezelfde hoge sociale klasse, sterke normen om een partner uit hetzelfde milieu te trouwen, maar ook de geografisch uitgebreide mogelijkheden om partners te ontmoeten. Lagere sociale klassen waren in het verleden vaak lokaal georiënteerd, mede veroorzaakt door beperkte geldmiddelen om ver te reizen. Voor het hedendaagse Nederland verwachten we dat hoger opgeleiden en mensen met een relatief hoog inkomen hun partner gemiddeld verder weg vinden. Hoog opgeleiden en mensen met een hoge sociaaleconomische status wonen verder van hun familie dan laag opgeleiden (Mulder en Kalmijn, 2005), en hebben waarschijnlijk grotere sociale netwerken en daarom meer mogelijkheden om partners die op relatief grote afstand van hun woonadres verblijven te ontmoeten. Ook verwachten we dat deze groepen vanwege homogamie een partner op relatief grote afstand vinden.

Ruimtelijke factoren

Afstanden tussen partners variëren naar woonlocatie van de partner, zoals hiervoor besproken. Dit geldt zowel voor voorkeuren voor partners, mogelijkheden om partners te ontmoeten, en de normen die partnerkeuze beïnvloeden. Wat betreft voorkeuren is het voorstelbaar dat mensen liever een partner uit dezelfde of een cultureel verwante regio kiezen. Van Poppel en Ekamper (2005) spreken in dit geval over de 'culturele kwaliteiten' van de partner. Deze voorkeur leidt in dit geval tot kortere afstanden tot partners.

De mogelijkheden om partners te ontmoeten hangt af van de geografie van een gebied. Nu geeft de fysische geografie van Nederland geen echte aanleiding om ruimtelijke barrières te verwachten in de mogelijkheden om partners te ontmoeten, maar de aanzienlijke verschillen in bevolkingsdichtheid kunnen wel leiden tot verminderde 'toegang' tot partners. De relatie tussen bevolkingsdichtheid en ruimtelijke homogamie is ambigu. Enerzijds kan een hogere bevolkingsdichtheid leiden tot kortere afstanden tussen partners, omdat een stad groot genoeg moet zijn om voldoende partners voor haar inwoners te hebben. In dunbevolkte gebieden worden grotere afstanden tussen partners verwacht, omdat er binnen eenzelfde bereik minder potentiële partners zijn dan in een even groot gebied in een dichtbevolkte regio. Anderzijds kan een hogere bevolkingsdichtheid ook leiden tot grotere afstanden tussen partners, vanwege andere waardeoriëntaties en daarmee grotere sociale kringen van inwoners van stedelijke gebieden (Blau, 1977).

Daarnaast kan regionale variatie in culturele factoren, zoals religie en dialect, ook leiden tot regionale verschillen in ruimtelijke homogamie. De neiging tot religieuze homogamie onder gereformeerden in combinatie met het specifieke woonpatroon van deze groep in de biblebelt, leidt tot de verwachting dat in deze regio afstanden tot partners relatief kort zullen zijn. Deze korte afstanden kunnen een resultante zijn van voorkeuren in combinatie met de binnen deze groep geldende norm om binnen de groep te huwen.

Ook kan het spreken van hetzelfde dialect een pre zijn in partnerkeuze (een 'culturele kwaliteit'), leidend tot korte afstanden tot partners in gebieden met specifieke dialecten, zoals in het Friese, Nedersaksische en Limburgse taalgebied.

4. Gegevens

De mate waarin Nederlanders ruimtelijk homogame partners kiezen wordt in dit artikel onderzocht met behulp van gegevens uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA), in combinatie met gegevens uit het Centraal Register Inschrijvingen Hoger Onderwijs (CRIHO) en het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). Uit de GBA zijn alle mensen die in het jaar 2004 zijn gaan samenwonen geselecteerd. Daartoe is nagegaan wie er op 1 januari 2005 met een partner samenwoonden en dat nog niet deden op 1 januari 2004. Zowel gehuwde als ongehuwde samenwoners zijn meegenomen in de analyse. Huwelijken en geregistreerde partnerschappen zijn direct uit de GBA af te leiden, terwijl de selectie van samenwoners is gebaseerd op de huishoudensstatistiek van het CBS.

Elke inwoner van Nederland krijgt door het CBS een huishoudenspositie toegekend, dat voor het grootste deel bepaald wordt door relaties met andere personen in het huishouden, bijvoorbeeld de relatie ouder-kind. Als twee mensen op dezelfde datum naar hetzelfde adres zijn verhuisd, worden zij geclassificeerd als samenwoners. Als niet duidelijk is welke huishoudenspositie iemand heeft, wordt de huishoudenspositie geschat met behulp van een imputatiemodel. Dit model is gebaseerd op kenmerken van samenwoners op basis van de Enquête Beroepsbevolking (Israëls en Harmsen, 1999; Harmsen en Israëls, 2003). Op deze manier worden de samenwonende partners zoveel mogelijk onderscheiden van andere samenwonenden, zoals studenten en vrienden.

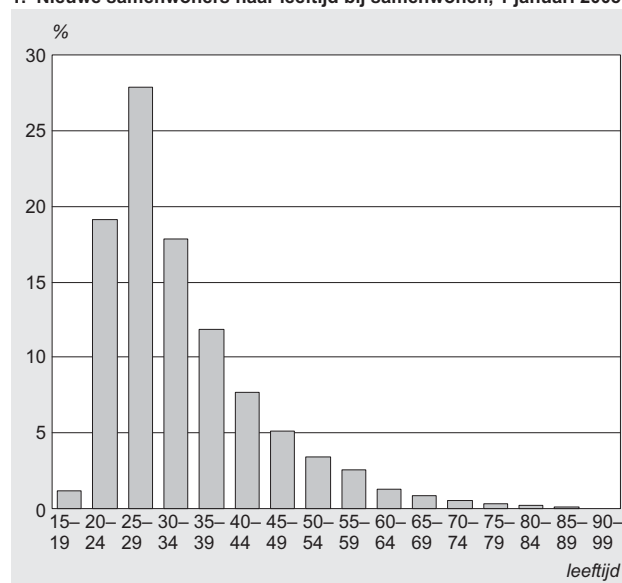
Ruimtelijke homogamie is geoperationaliseerd door het meten van de geografische afstand tussen de voormalige adressen en geboorteplaatsen van de nieuwe samenwoners. Aangezien het moment van ontmoeting niet bekend is, is aangenomen dat het adres voor samenwonen gelijk is aan het adres ten tijde van de ontmoeting. Om de woongeschiedenissen van partners te vergelijken is ook het adres vijf jaar voorafgaand aan het samenwonen in de analyse opgenomen. Om de geografische herkomst van partners te kunnen vergelijken, zijn verder de geboorteplaatsen van beide partners in de analyse opgenomen. De afstand tussen adressen is berekend door geografische coördinaten toe te kennen aan individuele huisadressen op basis van postcode en huisnummer (en eventuele aanvullingen), en vervolgens de hemelsbrede afstand tussen deze twee coördinaten te berekenen. De afstand tussen geboorteplaatsen is berekend aan de hand van de coördinaten van de geografische middelpunten van geboortegemeenten van beide partners. Dit is gedaan voor alle gemeenten vanaf 1902 (het geboortjaar van de oudste samenwoner), omdat de vele gemeentelijke

herindelingen tot veranderingen in de middelpunten van gemeenten hebben geleid.

Sociaaleconomische status is in deze studie geoperationaliseerd aan de hand van inkomen en opleidingsniveau. Hiertoe is als eerste het partnerbestand binnen het SSB gebracht. Het SSB bestaat uit verscheidene onderling verbonden gegevenssets, gebaseerd op registraties van officiële bronnen, zoals de belastingdienst. Op basis van het rnummer, het CBS random identificatie nummer, zijn gegevens uit het SSB verbonden aan gegevens uit de GBA. Voor deze studie is voor alle nieuwe samenwoners in het jaar 2004 hun volledige inkomen op 1 september 2003 bepaald, dus kort vóór het begin van samenwonen. Van alle samenwoners is bepaald in welk inkomenspercentiel zij vallen, zodat een relatieve inkomensverdeling wordt verkregen.

Voorts is onderzocht of de nieuwe samenwoners ooit hebben gestudeerd aan een instelling voor hoger onderwijs. Aan de hand van dit gegeven is het opleidingsniveau van de partners geoperationaliseerd. De gegevens zijn gehaald uit het bij het CBS beschikbare Centraal Register Inschrijvingen Hoger Onderwijs (gebaseerd op gegevens van de Informatie Beheer Groep). Alle mensen die in de periode 1986–2004 ooit waren ingeschreven aan instellingen voor hoger onderwijs in Nederland, zijn in dit bestand opgenomen. Als mensen in dit bestand voorkomen, zijn zij gecodeerd als 'gestudeerd hebbend'.

1. Nieuwe samenwoners naar leeftijd bij samenwonen, 1 januari 2005

5. Kenmerken van samenwoners

In 2004 zijn in totaal ruim 289 duizend mensen, ofwel ruim 144 duizend paren gaan samenwonen. De verdeling naar leeftijd, burgerlijke staat en huishoudenspositie voor samenwonen wordt getoond in *grafiek 1* en in *staat 1 en 2*. De meeste samenwoners zijn twintigers en dertigers (samen 77 procent) en de meerderheid (64 procent) is ongehuwd. Van de samenwoners was 12 procent in 2004 gehuwd. Van de samenwoners met kinderen (22 procent)

was een derde gehuwd, terwijl meer dan 40 procent gescheiden was. Ongeveer de helft van de samenwoners woonde vóór het samenwonen op zichzelf, terwijl bijna een derde bij de ouders woonde. Meer dan de helft van de twintigers die gingen samenwonen, woonde daarvoor bij de ouders, terwijl van de dertigers de meesten alleen woonden. Alleenwonen vóór samenwonen komt voor in alle leeftijdscategorieën, maar het meest bij dertigplussers. Mannen wonen vaker alleen vóór samenwonen, terwijl vrouwen vaker in een eenoudergezin wonen. De partners die het jaar vóór samenwonen met een andere partner samenwoonden (7 procent), waren grotendeels ongehuwd zonder kinderen. Mensen die vóór het samenwonen in institutionele huishoudens, zoals tehuizen, gevangenissen, verpleeghuizen en hersteloornden, woonden, zijn jonger dan 20 jaar of 65-plusser.

Staat 1
Nieuwe samenwoners naar burgerlijke staat, 1 januari 2005

	Totaal	
	x 1 000	%
Ongehuwd	184,9	63,9
Gehuwd	60,5	20,9
Geregistreerd partnerschap	3,0	1,1
Verweduwd	4,6	1,6
Gescheiden	36,2	12,5
Totaal	289,2	100,0

Staat 2
Nieuwe samenwoners naar huishoudpositie, 1 januari 2004 en 2005

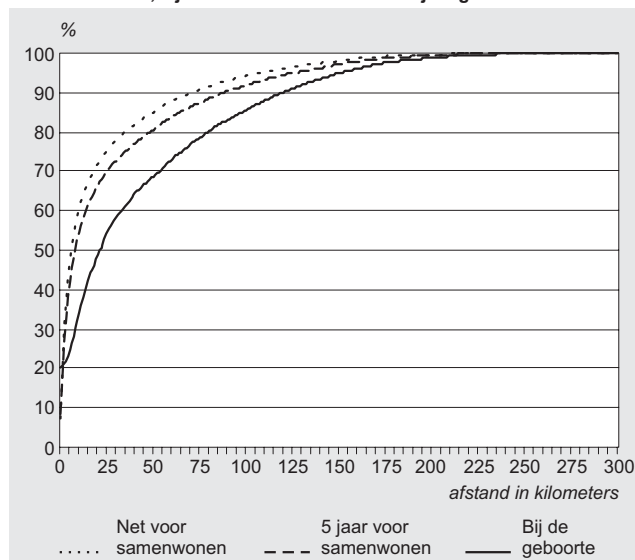
	Totaal	
		%
<i>Huidige huishoudenspositie op 1 januari 2005</i>		
Partner in ongehuwd paar zonder kinderen		64,5
Partner in gehuwd paar zonder kinderen		13,4
Partner in ongehuwd paar met kinderen		14,8
Partner in gehuwd paar met kinderen		7,3
	abs. = 100%	
Totaal	289 248	
<i>Vorige huishoudenspositie op 1 januari 2004</i>		
Woonde bij ouders		30,8
Alleenstaand		48,0
Partner in paar		8,0
Ouder in éénouderhuishouden		8,7
Overig lid huishouden		4,0
Woonde in institutioneel huishouden		0,5
	abs. = 100%	
Totaal	269 130	

6. Ruimtelijke homogamie

De gemiddelde afstand tussen Nederlandse partners vóór samenwonen is 23 kilometer, terwijl de helft van de samenwoners maximaal 6 kilometer van elkaar woonde (*staat 3*). De afstand tussen partners neemt af gedurende

de levensloop: vijf jaar voor het samenwonen wonen partners gemiddeld 27 kilometer van elkaar, terwijl dezelfde partners gemiddeld 44 kilometer van elkaar woonden bij de geboorte. De helft van de huidige partners woonde ten tijde van hun geboorte binnen een afstand van 23 kilometer van elkaar.

2. Afstand in kilometers tussen nieuwe samenwoners kort voor samenwonen, 5 jaar voor samenwonen en bij de geboorte

Als we de verschillende afstanden vóór samenwonen met elkaar vergelijken, zien we duidelijk dat ruimtelijke homogamie toeneemt gedurende de levensloop (*grafiek 2*). Er zijn maar weinig mensen die heel ver van elkaar wonen vóór het samenwonen, of toen ze werden geboren. Rond de geboorte woonde 18 procent van de huidige samenwoners in dezelfde gemeente. *Grafiek 3* toont de afstand tussen partners kort voor het samenwonen, uitgezet op een logaritmische X-as. De modale afstand tussen partners is 1 kilometer: 13 procent van alle nieuwe samenwoners woonde ongeveer 1 kilometer van elkaar vóór samenwonen. Acht procent van de samenwoners woonde

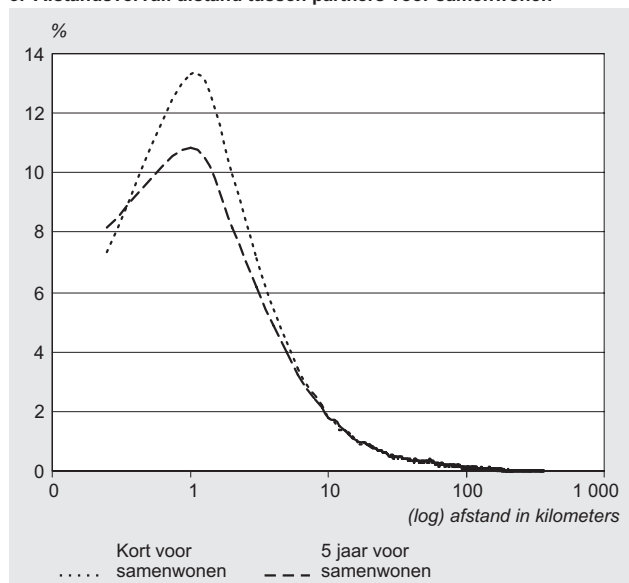
Afstandsmedianen

Aangezien de frequentieverdeling van de afstand tussen partners vóór samenwonen zeer scheef is (veel mensen vinden hun partner dichtbij en maar weinigen vinden hun partner ver weg), is de mediaan als centrummaat zinvoller dan het gemiddelde. Medianen zijn robuust als zich uitbijters voordoen. Daarom wordt in dit artikel de mediaan gebruikt in de analyse van ruimtelijke, demografische en sociaaleconomische variaties in ruimtelijke homogamie. De bijbehorende betrouwbaarheidsintervallen zijn berekend op basis van de methode van Bonett en Price (2002). Afstandsmedianen worden in deze methode gelijktijdig en paarsgewijs vergeleken, waarbij getoetst wordt of groepen significant van elkaar verschillen. De methode wordt nader uitgelegd in Haandrikman et al. (2008).

Staat 3 Afstandsindicatoren voor samenwoners

	Afstand kort voor samenwonen	Afstand 5 jaar voor samenwonen	Afstand tussen geboorteplaatsen
Gemiddelde	22,7 km	27,1 km	44,3 km
95% betrouwbaarheidsinterval	22,6–22,9 km	26,9–27,2 km	44,1–44,5 km
Mediaan	6,2 km	7,8 km	22,9 km
Maximum	366 km	298 km	308 km
Aantal samenwoners	248 721	240 032	212 510

3. Afstandsverval: afstand tussen partners voor samenwonen

rond de 250 meter van elkaar. Het afstandsverval in partnerkeuze is zichtbaar in de snel dalende lijn.

De demografische dimensie

Staat 4 laat de variatie in ruimtelijke homogamie naar leeftijd zien en toont alle paarsgewijze vergelijkingen van leeftijdsgroepen op basis van betrouwbaarheidsintervallen rond de medianen. Ruimtelijke homogamie kent een duidelijk leeftijdspatroon. Mediane afstanden tussen partners zijn het grootst voor jonge samenwoners (50 procent van alle samenwoners jonger dan 20 jaar woonde maximaal 7,5 kilometer van elkaar vóór samenwonen). Met toenemende leeftijd neemt de afstand tussen partners af, met een uitzondering van twintigers: zij kiezen een partner die significant dichterbij woont, vergeleken met personen uit alle andere leeftijdsgroepen (behalve de groep 60–69-jarigen). De mediane afstand tussen partners voor 70-plusers (ongeveer 3 duizend partners) is met 3,8 kilometer significant lager dan de afstand voor alle andere leeftijdsgroepen. Dit leeftijdspatroon is deels in overeenstemming met eerdere studies uit Engeland (Coleman en Haskey, 1986; Clegg et al., 1998), met uitzondering van de hoge afstanden op jonge leeftijden.

Staat 4 Mediane afstanden en betrouwbaarheidsintervallen van gelijktijdig paarsgewijs vergeleken leeftijdsgroepen ¹⁾

	15–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70+
15–19	7,5 km	*				*	*
20–29		5,7 km	*	*	*	*	*
30–39			7,2 km	*	*	*	*
40–49				6,6 km	*	*	*
50–59					6,5 km	*	*
60–69						5,7 km	*
70+							3,8 km

¹⁾ De diagonaal laat de mediane afstand per leeftijdsgroep in kilometers zien. De sterretjes laten zien of de twee leeftijdsgroepen die worden vergeleken significant van elkaar verschillen.

De relatief korte afstanden voor twintigers en veel hogere afstanden voor dertigers kunnen gerelateerd zijn aan de beschikbaarheid van ruimtelijk homogame partners. Op jongere leeftijd zijn er dichtbij voldoende potentiële partners beschikbaar, wat tot een sterke mate van ruimtelijke homogamie leidt. Daarom moeten dertigers die op zoek zijn naar een partner in een omvangrijker gebied zoeken. Daarnaast ligt het voor de hand dat met hogere leeftijd de actieradius ook toeneemt, door toegenomen mobiliteit en uitgebreidere netwerken gebaseerd op vriendschappen en werk.

De afstanden tussen partners die elkaar na hun 60e vinden zijn relatief kort, en afstanden nemen af naarmate men (nog) ouder is. In historische studies is deze afnemende afstand op hogere leeftijden geassocieerd met afnemende welvaart (zie bijvoorbeeld Clegg et al., 1998). Tegenwoordig lijken de korte afstanden eerder gerelateerd te zijn aan een ruimtelijk activiteitenpatroon dat steeds kleiner wordt. Aangezien de meeste samenwoners jonger zijn dan 40 jaar, concentreren we ons in de rest van dit artikel op deze groep.

Ruimtelijke homogamie varieert ook naar positie in het huishouden voordat men ging samenwonen. Staat 5 toont mediane afstanden tussen partners naar voormalige huishoudenspositie en toont de bijbehorende betrouwbaarheidsintervallen. Er zijn significante verschillen in afstanden tussen partners tussen de verschillende huishoudensposities. Ouders in eenoudergezinnen en thuiswonenden vinden hun samenwoonpartner aanzienlijk dichterbij dan alleenstaanden en mensen die voorheen met een andere partner samenwoonden. De geografische horizon van thuiswonenden en mensen met kinderen is aanzienlijk kleiner dan de horizon van andere groepen. Deze bevinding lijkt te contrasteren met de bevinding dat jongeren

Staat 5

Mediane afstanden en betrouwbaarheidsintervallen van gelijktijdig paarsgewijs vergeleken vorige huishoudposities ¹⁾

	Woonde bij ouders	Alleenstaand	Partner in paar	Ouder in éénouder-huishouden	Overig lid huishouden	Woonde in institutioneel huishouden
Woonde bij ouders	5,8 km	*	*	*	*	*
Alleenstaand		6,8 km		*	*	*
Partner in paar			7,2 km	*	*	*
Ouder in éénouder-huishouden				4,9 km	*	*
Overig lid huishouden					6,1 km	*
Woonde in institutioneel huishouden						17,5 km

¹⁾ De diagonaal laat de mediane afstand per huishoudpositie in kilometers zien. De sterretjes laten zien of de twee huishoudposities die worden vergeleken significant van elkaar verschillen.

juist een partner vinden op grotere afstand, terwijl zij vaak nog bij hun ouders zullen hebben gewoond. Uit de huidige gegevens blijkt echter dat de meerderheid van de mensen die voor het samenwonen bij de ouders woonde, ouder is dan 25 jaar.

Een mogelijke verklaring voor de lange afstanden tot partners voor jongeren is dat een deel van hen het ouderlijk huis verlaat om elders een opleiding te gaan volgen, en kort daarna gaat samenwonen met een partner. Omdat huisadressen worden vergeleken op 1 januari van twee opeenvolgende jaren, kunnen mensen meerdere keren zijn verhuisd. Daarnaast kan het zijn dat een klein deel van de partners in de leeftijdsgroep 15–19 jaar niet samenwoont met een partner maar met andere mensen in een huis woont. Mogelijk is voor een deel van deze groep de huishoudenspositie niet goed geïmputeerd. Als dit inderdaad zo is, verklaart dit de hogere afstanden tussen partners. Het zal immers meestal studentenhuishoudens betreffen, en studenten verhuizen over grotere afstanden dan partners die gaan samenwonen. Omdat een groot deel van de huishoudensposities bij deze leeftijdsgroep geïmputeerd is, bestaat de kans dat de op deze manier verkregen informatie minder betrouwbaar is.

Mensen die vóór het samenwonen in institutionele huishoudens wonen, kennen de langste afstanden tot hun partner (een mediane afstand van 17,5 kilometer). Dit is waarschijnlijk veroorzaakt door de specifieke locaties van deze instellingen, zoals gevangenissen en hersteloorlogen. Ook kan het zijn dat deze mensen na een langdurig verblijf in een dergelijke instelling terugkeren naar hun partner, en door de selectieprocedure zijn aangemerkt als nieuwe samenwoners.

Als derde demografische factor wordt gekeken naar de variatie in ruimtelijke homogamie naar burgerlijke staat

na samenwonen. *Staat 6* toont de mediane afstanden naar burgerlijke staat van samenwoonpartners, met bijbehorende betrouwbaarheidsintervallen. Alleen de afstand van gescheidenen tot hun nieuwe partners verschilt significant van die van ongehuwden en gehuwden: eerstgenoemden vinden hun partner significant verder weg. Dit zou te maken kunnen hebben met het relatief kleinere aantal gescheidenen op de partnermarkt, zodat deze mensen hun zoekgebied moeten uitbreiden.

De sociaaleconomische dimensie

Zoals verwacht vinden we een relatie tussen sociaaleconomische klasse en afstanden tussen partners. Mensen die gestudeerd hebben, vinden hun samenwoonpartner significant verder weg dan mensen die niet gestudeerd hebben (*staat 7*). Deze bevinding is conform andere studies. *Staat 8* toont ruimtelijke homogamie naar inkomensniveau. De grootste afstanden tot partners worden gevonden onder de hoogste inkomens. Hogere sociale klassen vinden hun partner dus nog steeds verder weg.

Voorkeuren voor een partner van hetzelfde opleidingsniveau of gelijkwaardige sociale klasse, gecombineerd met

Staat 7

Mediane afstanden en betrouwbaarheidsintervallen van gelijktijdig paarsgewijs vergeleken opleidingsniveaus ¹⁾

	Niet gestudeerd	Gestudeerd
Niet gestudeerd	5,6 km	*
Gestudeerd		7,6 km

¹⁾ De diagonaal laat de mediane afstand per opleidingsniveau in kilometers zien. Het sterretje laat zien of de twee opleidingsniveaus significant van elkaar verschillen.

Staat 6

Mediane afstanden en betrouwbaarheidsintervallen van gelijktijdig paarsgewijs vergeleken huidige burgerlijke staat ¹⁾

	Ongehuwd	Gehuwd of geregistreerd partnerschap	Gescheiden	Verweduwd
Ongehuwd	6,1 km		*	
Gehuwd of geregistreerd partnerschap		6,0 km	*	
Gescheiden			7,5 km	
Verweduwd				8,7 km

¹⁾ De diagonaal laat de mediane afstand per burgerlijke staat in kilometers zien. De sterretjes laten zien of de twee burgerlijke staten die worden vergeleken significant van elkaar verschillen.

normen om een partner binnen dezelfde groep te vinden, leiden vooral bij de hogere sociale klassen tot een relatief groot zoekgebied. Daarnaast hebben de hogere klassen waarschijnlijk grotere sociale netwerken en natuurlijk ook meer middelen om verder te reizen, en dus meer kans een partner op grotere afstand te ontmoeten.

Staat 8
Mediane afstanden en betrouwbaarheidsintervallen van gelijktijdig paarsgewijs vergeleken inkomenspercentielen voor samenwoners ¹⁾

	1e kwartiel	2e kwartiel	3e kwartiel	4e kwartiel
1e kwartiel	6,1 km	*		*
2e kwartiel		5,1 km	*	*
3e kwartiel			6,1 km	*
4e kwartiel				8,7 km

¹⁾ De diagonaal laat de mediane afstand per inkomenspercentiel in kwartielen in kilometers zien. De sterretjes laten zien of de twee kwartielen die worden vergeleken significant van elkaar verschillen.

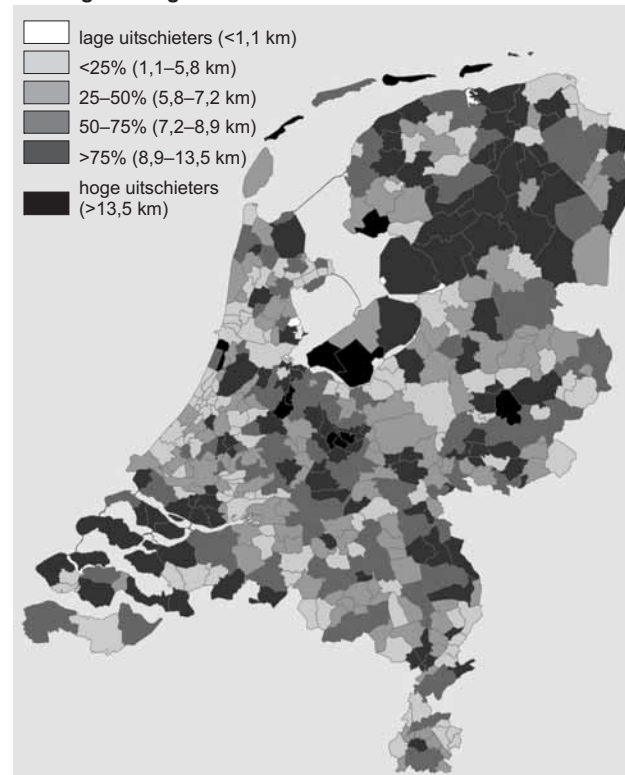
De ruimtelijke dimensie

Staat 9 laat zien hoe ruimtelijke homogamie varieert naar stedelijkheidsgraad, inclusief betrouwbaarheidsintervallen. Stedelijkheidsgraad is hier gebaseerd op de omgevings-adressendichtheid van het postcodegebied van de vorige woonplek van de samenwoners. We zien dat met toenemende stedelijkheidsgraad de afstand tot partners afneemt. Alle afstanden tot partners van de vijf stedelijkheidsgroepen verschillen significant van elkaar. Het blijkt dus dat een hogere bevolkingsdichtheid tot kleinere afstanden tussen partners leidt, ook al hebben stedelingen gemiddeld grotere sociale netwerken.

Kaart 1 toont de mediane afstanden tussen partners vóór samenwonen voor de 483 Nederlandse gemeenten in 2004. Hoge uitbijters, ofwel plaatsen waar partners op gemiddeld grote afstand worden gevonden, komen vooral voor in het perifere noorden (inclusief de Waddeneilanden) en het zuidwesten, evenals in het midden van het land (Flevoland en een cluster van gemeenten in het gebied tussen Amsterdam, Utrecht en Tiel). Lage uitbijters, ofwel gebieden waar mensen vooral partners kiezen die ruimtelijk homogaaam zijn, zijn Urk, waar de helft van de nieuwe samenwoners hun partner binnen 800 meter vindt, en Edam-Volendam, waar deze afstand één kilometer is. Urk is bekend om zijn gesloten gemeenschap, hoge percentages orthodox protestanten en zijn specifieke dialect. Volendam, ook een vissersdorp, is een katholieke enclave in een verder protestants gebied, en staat ook bekend om zijn dialect. Andere gebieden waar partners naar verhouding dichtbij worden gevonden, zijn protestante gemeen-

schappen zoals Bunschoten (Spakenburg), Kampen, Rijnsburg en Rijssen-Holten. Verder zijn afstanden tussen partners relatief kort in grote en middelgrote steden, en in enkele gebieden in Zuid-Limburg, Noord-Holland en het noorden van Groningen en Friesland.

1. Mediane afstand tussen samenwoners jonger dan 40 naar vorige woongemeente

Noot: Atypische ruimtelijke observaties zijn geïdentificeerd door mediane afstanden te classificeren in vier kwartielen: 1-25%, 25-50%, 50-75%, en 75-100%, plus twee categorieën voor lage en hoge uitschieters. Waarden zijn geclassificeerd als uitbijters als ze meer dan 1,5 keer de Interkwartielrange (het verschil tussen het eerste en derde kwartiel) buiten deze Interkwartielrange liggen. Gemiddeld zijn er 433 samenwoners per gemeente, variërend van 7 in de gemeente Rozendaal tot 14.598 in Amsterdam.

7. Correctie voor locatie en bevolkingsdichtheid

Uit de geografische variatie in mediane afstanden tussen partners is af te leiden dat ruimtelijke heterogamie sterker is in gebieden met lage bevolkingsdichtheden en in afgelegen gebieden en op eilanden. Een belangrijke oorzaak hiervan is dat in deze gebieden de gemiddelde afstand tot een willekeurige andere Nederlander ook groter is dan in de Randstad en andere dichtbevolkte regio's. De afstand tussen partners is daarom vervolgens gestandaardiseerd naar de gemiddelde afstand tot alle andere inwoners in

Staat 9
Mediane afstand tussen partners voor samenwonen, samenwoners jonger dan 40, naar stedelijkheidsgraad van voormalig postcodegebied ¹⁾

	Niet stedelijk	Weinig stedelijk	Matig stedelijk	Sterk stedelijk	Zeer sterk stedelijk
Niet stedelijk	7,8 km	*	*	*	*
Weinig stedelijk		6,9 km	*	*	*
Matig stedelijk			5,9 km	*	*
Sterk stedelijk				5,6 km	*
Zeer sterk stedelijk					5,0 km

¹⁾ De diagonaal laat de mediane afstand per stedelijkheidsgraad in kilometers zien. De sterretjes laten zien of de twee stedelijkheidsgraden die worden vergeleken significant van elkaar verschillen.

Nederland. Dit is als volgt gedaan. Voor een individu wonend in gemeente i wordt de afstand tot alle andere personen in Nederland berekend. Om praktische redenen wordt dit benaderd door te aggregeren tot gemeentenniveau.

Laat d_{ij} de afstand tussen de geometrische middelpunten van gemeenten i en j zijn. Dan wordt de gemiddelde afstand voor een individu wonend in gemeente i tot een ander individu in Nederland benaderd door:

$$\bar{d}_i = \frac{1}{N} \sum_j d_{ij} P_j$$

waar P_j gelijk is aan de bevolking van gemeente j en N de Nederlandse bevolking is. Aangezien afstanden tussen partners binnen dezelfde gemeente niet gelijk zijn aan nul, worden deze afstanden benaderd door

$$d_{ii} = \frac{2}{3} \sqrt{\frac{opp_i}{\pi}}$$

waar opp_i de oppervlakte van gemeente i in vierkante meters op 1 januari 2004 is. De onderliggende veronderstelling is dat de bevolking uniform over de gemeente is verdeeld en dat de vorm van de gemeente rond is.

Laat s_i vervolgens de gemiddelde afstand tot samenwoonpartners van alle nieuwe samenwoners in 2004 zijn, die in gemeente i wonen op 1 januari 2004. De ruimtelijke homogamiecoëfficiënt voor gemeente i wordt berekend als

$$RHC_i = \frac{\bar{s}_i}{\bar{d}_i}$$

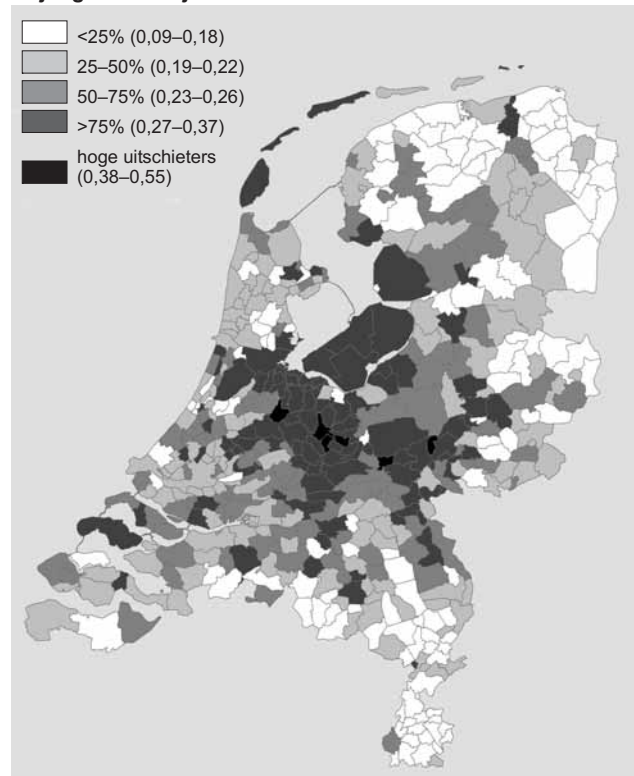
Een ruimtelijke homogamiecoëfficiënt (RHC_i) van 0,5 betekent dat voor een individu in gemeente i de gemiddelde afstand tot zijn of haar partner de helft is van de gemiddelde afstand tot alle andere personen in Nederland.

Kaart 2 toont voor alle gemeenten de ruimtelijke homogamiecoëfficiënt. De gemiddelde waarde van de coëfficiënt voor heel Nederland is 0,23, aangezien de gemiddelde afstand tussen samenwoners 23 kilometer is, en de gemiddelde afstand tot alle andere inwoners 102 kilometer. Dit betekent dat de gemiddelde afstand tot samenwoonpartners ongeveer een kwart bedraagt van de gemiddelde afstand tot andere inwoners. Partnerkeuze vindt dus heel lokaal plaats.

De coëfficiënt heeft een bereik van 0,09 tot 0,54. Gemeenten met een hoge waarde op de coëfficiënt zijn gemeenten die een langere gemiddelde afstand tot partners hebben dan op grond van hun geografische locatie en inwonertal te verwachten zou zijn. Gemeenten met een lagere score op de ruimtelijke homogamiecoëfficiënt hebben juist een kortere gemiddelde afstand dan men zou verwachten als geografie en bevolking de enige determinanten van partnerkeuze zouden zijn.

De toepassing van de ruimtelijke homogamiecoëfficiënt laat zien dat de grote afstanden tussen partners in de noordelijke provincies en het zuidwesten voornamelijk te danken zijn aan de perifere positie van deze regio's, in combinatie met hun lagere inwonertallen. Als hiermee rekening wordt gehouden, verschilt ruimtelijke homogamie in deze regio's niet van andere regio's. Feitelijk hebben een aantal noordelijke en zuidelijke gebieden vrij lage ruimtelijke homogamiecoëfficiënten, wat duidt op veel kortere afstanden tussen

2. Ruimtelijke homogamie coëfficiënt voor samenwoners jonger dan 40 jaar

Noot: Atypische ruimtelijke observaties zijn geïdentificeerd door waarden van de ruimtelijke homogamie coëfficiënt te classificeren in vier kwartielen: 1–25%, 25–50%, 50–75%, en 75–100%, plus twee categorieën voor lage en hoge uitbijters. Waarden zijn geclassificeerd als uitschieters als ze meer dan 1,5 keer de Interkwartielrange (het verschil tussen het eerste en derde kwartiel) boven deze Interkwartielrange liggen. Voor de ruimtelijke homogamie coëfficiënt werden geen lage uitbijters gevonden.

partners dan verwacht mag worden op basis van geografische locatie. Andere gebieden met lage coëfficiënten zijn Urk, Rijnsburg, Edam-Volendam en het oosten van Overijssel. Hoge coëfficiënten komen vooral voor in het midden van het land. Dit laatste kan voortkomen uit de verwachting dat partners in het midden van het land dichtbij worden gevonden, omdat afstanden tot andere Nederlanders daar het kortst zijn. De correctie voor dit gebied is hierdoor wellicht iets te sterk.

8. Conclusie

Geografische afstand is een belangrijke factor in de partnerkeuze. Nederlanders kiezen ruimtelijk homogame partners, wat het resultaat is van voorkeuren, mogelijkheden en normen. De afstand tussen partners varieert naar demografische, sociaaleconomische en ruimtelijke kenmerken van partners. Zo neemt de afstand tussen partners af naarmate men ouder is bij het samenwonen, vinden lager opgeleiden hun partner dichtbij, en neemt ruimtelijke homogamie toe met toenemende urbanisatie.

De ruimtelijke patronen in ruimtelijke homogamie zijn onderwerp van verder onderzoek. De rol van culturele factoren zoals religie, dialect en de mate waarin gemeenschappen open of gesloten zijn, lijken hierbij van belang te zijn. Deze indruk is gebaseerd op de kleine afstanden

tussen partners in gebieden met afwijkende culturele kenmerken ten opzichte van het omliggende gebied, zoals het bestaan van een katholieke enclave in een verder protestants gebied. Religie lijkt een belangrijke voorspeller van ruimtelijke verschillen in partnerkeuze. Verder hebben sommige gebieden hun regionale identiteit goed bewaard of in de loop van de tijd zelfs versterkt, terwijl de meeste plaatsen zijn opgegaan in grotere structuren (Knippenberg en De Pater, 1988).

Aangezien partnerkeuze iets zegt over culturele en sociale groepen, en dus ook over grenzen tussen groepen in een samenleving, is partnerkeuze vaak geassocieerd met openheid. Een toename in huwelijken die gemengd zijn in termen van geografische herkomst leidt tot een daling van sociale en culturele afstand in een samenleving, en tot een afname van interne cohesie binnen groepen. In de laatste twee eeuwen hebben economische, sociale en culturele veranderingen zoals de onderwijsexpansie, de toename in sociale en geografische mobiliteit en de uitbreiding van de verzorgingsstaat relaties tussen mensen veranderd (Beekink et al., 1998). Deze veranderingen hebben tot een grotere autonomie van individuen geleid, en tot minder effectieve sancties op het overtreden van normen, waardoor de partnermarkt is verruimd. Tegelijkertijd hebben hechte gemeenschappen de geografische reikwijdte van hun sociale en economische activiteiten beperkt, en kiezen zij overwegend partners binnen de eigen gemeenschap. Op deze manier wordt de regionale identiteit van dit soort gebieden verder versterkt.

Literatuur

Beekink, E., A.C. Liefbroer en F.W.A. van Poppel, 1998, Changes in choice of spouse as an indicator of a society in a state of transition: Woerden, 1830–1930. *Historical Social Research* 23(1/2), blz. 231–253.

Blau, P.M., 1977, Inequality and heterogeneity. A primitive theory of social structure. The Free Press, New York en Collier Macmillan Publishers, London.

Blau, P.M. en J.E. Schwartz, 1984, Crosscutting social circles. Testing a macrostructural theory of intergroup relations. Academic Press Inc., Orlando.

Bonett, D.G. en R.M. Price, 2002, Statistical inference for a linear function of medians: Confidence intervals, hypothesis testing, and sample size requirements. *Psychological Methods* 7(3), blz. 370–383.

Bottero, W., 2005, Stratification. Social division and inequality. Routledge, London.

Clegg, E.J., T.J. Ringrose en J.F. Cross, 1998, Some factors affecting marital distances in the Outer Hebrides. *Journal of Biosocial Science* 30(1), blz. 43–62.

Coleman, D.A. en J.C. Haskey, 1986, Marital distance and its geographical orientation in England and Wales, 1979.

Transactions of the Institute of British Geographers 11, blz. 337–355.

Esveld, I. en F. van Poppel, 2005, Partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland. In: Kok, J. en M.H.D. van Leeuwen (red.), *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk*, blz. 103–133. Aksant, Amsterdam.

Haandrikman, K., 2007, Soort zoekt soort. Ontmoetingsplaatsen van partners. *Demos* 23(10), blz. 12–14.

Harmen, C. en A. Israëls, 2003, Register-based household statistics. Paper gepresenteerd op de European Population Conference, 26–30 augustus, Warschau, Polen.

Hendrickx, J., 1994, The analysis of religious assortative marriage. An application of design techniques for categorical models. Thela Thesis, Amsterdam.

Hendrickx, J., 1998, Religious and educational assortative marriage patterns in the Netherlands, 1940–1985. *The Netherlands Journal of Social Sciences* 34(1), blz. 5–22.

Hendrickx, J., W. Uunk en J. Smits, 1995, Stratificatie en het huwelijk: Partnerkeuze en partnereffecten. In: Dronkers, J. en W.C. Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: Sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Van Gorcum, Assen.

Hoog, C. de, 1979, Wederzijdse kenmerken van huwelijkspartners. Een analyse op basis van de volkstelling 1971. Staatsuitgeverij, Den Haag.

Hoog, C. de, 1982, Partnerselectie bij huwelijkssluiting in Nederland. Landbouwwuniversiteit Wageningen, Wageningen.

Hooghiemstra, E., 2001, Migrants, partner selection and integration: Crossing borders? *Journal of Comparative Family Studies* 32(4), blz. 601–627.

Israëls, A. en C. Harmen, 1999, Imputatiemodel voor jaarlijkse huishoudensstatistiek; adressen met twee niet in gezinsverband levende personen. Interne notitie Centraal Bureau voor de Statistiek, Divisie Research en Ontwikkeling, Sector Statistische Methoden, Voorburg.

Kalmijn, M., 1998, Inter-marriage and homogamy: causes, patterns, trends. *Annual Review of Sociology* 24, blz. 395–421.

Kalmijn, M. en H. Flap, 2001, Assortative meeting and mating: Unintended consequences of organized settings for partner choices. *Social Forces* 79(4), blz. 1289–1312.

Knippenberg, H. en B. de Pater, 1988, De eenwording van Nederland: schaalvergroting en integratie sinds 1800. SUN, Nijmegen.

Lichter, D.T., F.B. LeClere en D.K. McLaughlin, 1991, Local marriage markets and the marital behavior of black

and white women. *The American Journal of Sociology* 96(4), blz. 843–867.

Marble, D.F. en J.D. Nystuen, 1963, An approach to the direct measurement of community mean information fields. *Papers in Regional Science* 11(1), blz. 99–109.

Morrill, R.L. en F.R. Pitts, 1967, Marriage, migration, and the mean information field: A study in uniqueness and generality. *Annals of the Association of American Geographers* 57(2), blz. 401–422.

Mulder, C.H. en M. Kalmijn, 2005, The geography of family networks. Paper gepresenteerd op de IUSSP XXV International Population Conference, 18–23 juli, Tours, Frankrijk.

Poppel, F. van, en P. Ekamper, 2005, De Goudse horizon verruimd. Veranderingen in de herkomst van Goudse bruiden en bruidegoms. In: Kok, J. en M. van Leeuwen (red.), *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk*, blz. 181–212. Aksant, Amsterdam.

Putte, B. van de, 2003, Het belang van de toegeschreven positie in een moderniserende wereld. Partnerkeuze in de 19e-eeuwse Vlaamse steden (Leuven, Aalst en Gent). Katholieke Universiteit Leuven, Leuven.

Smeenk, W., 1998, Opportunity and marriage. The impact of individual resources and marriage market structure on

first marriage timing and partner choice in the Netherlands. Thela Thesis, Amsterdam.

Smits, J., 1996, Trouwpatronen en sociale openheid. Opleidingshomogamie en beroepshomogamie in een zestigtal landen. Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen.

Tulder, J. van, 1972, Het sociaal gemengd huwen. In: Beerling, R., J.K. Gevers en H. Philipsen (red.), *Onderzocht en overdacht. Sociologische opstellen voor prof.dr. F. van Heek*, blz. 92–110. Boekaflevering Mens en Maatschappij 47, blz. 92–110.

Ultee, W.C. en R. Luijck, 1990, Educational heterogamy and father-to-son occupational mobility in 23 industrial nations. *European Sociological Review* 6, blz. 125–149.

Uunk, W., 1996, Who marries whom? The role of social origin, education and high culture in mate selection of industrial societies during the twentieth century. Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen.

Uunk, W. en M. Kalmijn, 1996, Wie trouwt met wie binnen de opleidingselite? De invloed van studierichting en onderwijsniveau. *Sociologische Gids* 43(3), blz. 183–203.

Uunk, W. en W.C. Ultee, 1995, Partnerkeuze in Nederland: trends in herkomst- en opleidingshomogamie tussen 1947 en 1992. *Sociale Wetenschappen* 38(2), blz. 23–46.

Incidentie en achtergronden van transitionele en duurzame latrelaties

Jenny de Jong Gierveld¹⁾ en Jan Latten²⁾

Met gegevens uit het Onderzoek Gezinsvorming 2003 van het CBS en panelgegevens uit de Netherlands Kinship Panel Study kan worden aangetoond dat duurzame latrelaties vooral een optie zijn voor middelbare tot wat oudere personen die een echtscheiding hebben meegeemaakt, in een stedelijke omgeving wonen en al enkele jaren ervaring hebben met een latrelatie. Een fors toenemend aantal ouderen, een toenemend aantal gescheidenen en meer mensen in een stedelijke omgeving zullen een positief effect hebben op het aantal latrelaties in Nederland. Alleenstaande moeders met thuiswonende kinderen die in eerste instantie voor een latrelatie kiezen, zien zo'n relatie vaker als overgangsfase.

1. Inleiding

Relaties waarin de partners niet samenwonen op basis van een '7 dagen per week, 24 uur op 24 uur' arrangement, worden ook wel latrelaties (living apart together) genoemd. Het is één manier waarop mensen vorm geven aan een partnerrelatie. Levin (2004) omschreef deze leefvorm als 'a couple that does not share a home. Each of the partners lives in his or her own home in which other people might also live. They define themselves as a couple and they perceive that their close surrounding personal network does so as well'. De woorden partner en 'couple' verwijzen daarbij impliciet naar sociale en emotionele relaties tussen mannen en vrouwen die potentieel ook een seksuele component kennen en worden omschreven als 'marriage-like relationships' (Levin, 2004).

In CBS-statistieken worden paren gedefinieerd op basis van samenwonen, in casu het voeren van een gemeenschappelijke huishouding. Paren die niet samenwonen behoren tot twee verschillende huishoudens.

Latrelaties zijn een vertrouwde en al sinds mensenheugenis herkenbare leefvorm in ons land, vooral onder jongvolwassenen. Het betreft dan de variant waarbij jonge mensen nog bij de ouders thuis wonen of inmiddels zelfstandig alleenwonen en een partner hebben die elders

woont. Vroeger werd de verbintenis zonder samenwoning doorgaans bekrachtigd door een verlovings of door in ondertrouw te gaan. Tegenwoordig komen latrelaties ook frequent voor in oudere leeftijdsgroepen, veelal mannen en vrouwen die gescheiden zijn of hun partner door de dood hebben verloren, vervolgens een partnerrelatie realiseren, maar niet samenwonen met deze partner. Volgens Latten (2004) valt de kern van dit laatste type latrelatie te omschrijven als een poging van alleenstaanden of alleenstaande ouders een formele situatie van een huishouden zonder partner te handhaven en daarnaast toch een relatie te onderhouden zonder enige formalisering van de relatie.

Niet alle mensen die een latrelatie hebben, hebben dezelfde toekomstplannen met deze relatie. Een deel van de latpartners ziet de latrelatie als een overgangsfase en wil op kortere of wat langere termijn gaan samenwonen of trouwen, een ander deel zal deze leefvorm duurzaam willen doorzetten (De Graaf en Loozen, 2006; Loozen en Steenhof, 2004). Deze groep duurzame latrelaties is recent beschreven voor Nederland (De Jong Gierveld, 2004), Duitsland (Schneider en Ruckdeschel, 2003), Engeland (Haskey, 2005), Zweden (Ghazanfaraeeon Karlsson en Borell, 2005) en Canada (Milan en Peters, 2003). Behalve schattingen van de omvang van deze categorie en eerste uitkomsten van kwalitatief onderzoek naar de motieven achter de keuzes voor de duurzame latrelatie (Davidson, 2002; De Jong Gierveld en Peeters, 2002; Trost, 2003) is nog vrij weinig bekend over de meer specifieke achtergrondkenmerken van deze groep.

In dit artikel zullen we daarom nader ingaan op een aantal karakteristieken van latpartners in het algemeen en duurzame latpartners in het bijzonder. We gebruiken daarbij onder meer gegevens uit het Onderzoek Gezinsvorming 2003 van het CBS (OG 2003). Uit dit onderzoek zijn gegevens beschikbaar over mensen die op het moment van onderzoek een latrelatie hadden. Daarnaast is ook bekend wat hun intenties waren voor de toekomst. Daarmee kunnen we nagaan wat de kenmerken zijn van de mensen die deze leefvorm wensen door te zetten.

Niet alle intenties tot bepaald gedrag worden gerealiseerd. Om prospectief na te gaan welke latrelaties inderdaad over langere termijn worden onderhouden, hebben we gebruik gemaakt van panelonderzoek. In dit geval zijn aanvullende analyses verricht op gegevens van twee onderzoeksronden (2002/2004 en 2006/2007) uit de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS)³⁾ (Dykstra et al., 2005). Daarmee kan worden vastgesteld welke mensen met latrelaties tijdens de eerste ronde nog met dezelfde partner een latrelatie hebben in de tweede onderzoeksrunde.

2. Onderzoekskader

Sociaaldemografische trends die zich hebben gemanifesteerd vanaf omstreeks 1965/1970, hebben significante

¹⁾ Jenny de Jong Gierveld is emeritus hoogleraar, Faculteit Sociale Wetenschappen, Vrije Universiteit, Amsterdam en Honorary Fellow aan het NIDI, Den Haag. E-mail-adres: gierveld@nidi.nl.

²⁾ Jan Latten is hoogleraar demografie aan de Universiteit van Amsterdam en als onderzoeker en woordvoerder verbonden aan het CBS, Den Haag.

³⁾ De Netherlands Kinship Panel Study is gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, het NIDI, de Universiteit Utrecht, de Universiteit van Amsterdam en de Tilburg Universiteit.

wijzigingen aangebracht in de manier waarop wij ons leven vormgeven. Liefbroer en Dykstra (2001) wijzen onder andere op de volgende veranderingen in de levensloop: jonge mensen verlaten op steeds jongere leeftijd het ouderlijk huis, aanvankelijk om vanuit het ouderlijk huis te trouwen, later ook om eerst een tijdje zelfstandig te wonen zonder vaste partner. Door meer echtscheidingen neemt het aantal gescheidenen toe en komt er vaker repartnering op hogere leeftijden voor, en er zijn, gemiddeld gezien, grotere leeftijdsverschillen tussen de partners in een huwelijk of samenwoonrelatie. De toenemende welvaart in ons land, het daarmee gepaard gaande hogere niveau van bestaanszekerheid, het voortgaande proces van emancipatie en de individualisering maakten het mogelijk dat meer en meer mensen financieel in staat zijn een zelfstandig huishouden te voeren en hun leven in te vullen zoals zij dat graag willen, zonder afhankelijk te zijn van een huwelijkspartner. Een van de gevolgen is een toenemende variatie in leefvormen: de zogeheten destandaardisering van de levensloop. Met de variatie neemt ook de tolerantie ten aanzien van alternatieve leefvormen toe, waaronder behalve het alleenwonen en alleenstaand ouderschap ook de latrelatie kan worden gerekend.

Een eerste opvallende verandering is de sterke toename van het aantal mensen dat alleenwoont en zonder partner een eenpersoonshuishouden vormt. De komende dertig jaar zal het aantal mensen dat alleenwoont nog sterk toenemen en zal het verschijnsel vooral vaker worden aangetroffen onder de mannelijke bevolking (Van Agtmaal-Wobma en Van Duin, 2007). Vaak – vooral onder het jongere deel van de bevolking – is dit alleenwonen van tijdelijke aard (De Graaf en Steenhof, 2006), de zogenoemde frictiepartnerloosheid (Liefbroer en Dykstra, 2001). Meer en meer is echter ook het alleenwonen als permanente leefvorm herkenbaar in de Nederlandse samenleving.

Een tweede opvallende uitkomst is dat na 1970 het aandeel eenouderleefvormen is toegenomen, meestal met een alleenstaande moeder als hoofd van deze leefvorm. Ook hier doet zich de vraag voor in hoeverre er sprake is van frictiepartnerloosheid en in hoeverre de betrokken volwassenen de afwezigheid van een partner in het huishouden als een tijdelijke of een permanente fase in de levensloop opvatten.

Volwassenen die alleenwonen, bijvoorbeeld omdat ze nooit een geschikte partner zijn tegengekomen of omdat ze gescheiden zijn of als weduwe of weduwnaar zijn achtergebleven, hebben niet allemaal dezelfde 'statistische' kansen op de partnermarkt (Smeenk, 1998). De vraag is ook of alle categorieën in gelijke mate zoeken. Degenen die ooit gescheiden zijn, gaan vaker en sneller een nieuwe relatie aan dan verweduwden. Gescheiden mannen zijn weer sneller in het aangaan van een nieuwe partnerrelatie dan gescheiden vrouwen (Uunk, 1999). De kansen van vrouwen van 50 jaar en ouder op de partnermarkt zijn relatief slecht. Dat kan te maken hebben met ongelijke aantallen mannen en vrouwen op hogere leeftijd, maar ook met het feit dat mensen die eerder een partnerrelatie hebben meegemaakt in het algemeen erg zorgvuldig zijn in het afwegen van alle voor- en nadelen van een nieuwe relatie. Zij zullen voldoende argumenten

moeten hebben om hun bestaande zelfstandige leven op te geven voor een gemeenschappelijk huishouden en in voorkomende gevallen zullen zij ervoor kiezen alleen te blijven wonen.

Volwassenen die zonder partner wonen, lopen een hoger risico op vermindering van welbevinden. Bekend is dat de levensverwachting samenhangt met het wel of niet aanwezig zijn van een partner (Berkman, 1995), evenals het moment waarop langdurige ziekte optreedt (Cacioppo et al., 2002; Havens en Hall, 2001). Al is de aanwezigheid van een partner geen garantie voor het afwezig zijn van eenzaamheid (De Jong Gierveld et al., ingediend voor publicatie), toch is het zo dat mensen die samenwonen met een partner beter beschermd zijn tegen eenzaamheid dan mensen zonder partner (Allen et al., 2000; Dykstra en De Jong Gierveld, 2004; Wenger et al., 1996). Een latrelatie combineert het voordeel van een eigen zelfstandig huishouden met een verminderde kans op eenzaamheid.

Volgens Ghazanfaraan Karlsson en Borell (2005) wordt deze leefvorm immers gekenmerkt door emotionele intimiteit: 'A primary focus on the satisfaction that emotional closeness and trust in another person can provide'. Genoemde onderzoekers wijzen in dit verband op nog een tweede belangrijk kenmerk van latrelaties: 'The absence of established cultural rules makes boundary work more deliberate, strategic and often experimental'. Met de term *boundary work* wordt verwezen naar het zoeken en garanderen van evenwicht tussen intimiteit en autonomie.

Onder alleenstaanden bestaat dan ook een toenemende belangstelling voor deze leefvorm. Gedurende de periode 1998–2003 is de belangstelling voor een latrelatie onder mannen van 43–52 jaar toegenomen van 30,4 tot 34,0 procent. Voor de alleenstaande vrouwen (43–52 jaar) is dit 52,8 en 56,3 procent.

In *staat 1* is voor de categorie mensen die alleenstaand zijn en die een partnerrelatie hebben of zouden wensen, weergegeven wat de intenties zijn: in de toekomst gaan samenwonen, een latrelatie aangaan, of nog onbeslist.

Staat 1
Alleenstaanden van 43–52 jaar naar relatiewens

Geboorteperiode	Wil gaan samenwonen	Wil een latrelatie	Weet niet	Totaal
	%			abs.=100%
Mannen				
1998				
1945–1949 (48–52 jaar)	42,5	35,0	22,5	80
1950–1954 (43–47 jaar)	48,1	25,9	25,9	81
Totaal (43–52 jaar)	45,3	30,4	24,2	161
2003				
1950–1954 (48–52 jaar)	42,2	35,6	22,2	45
1955–1959 (43–47 jaar)	53,4	32,8	13,8	58
Totaal (43–52 jaar)	48,5	34,0	17,5	103
Vrouwen				
1998				
1945–1949 (48–52 jaar)	24,1	60,8	15,2	79
1950–1954 (43–47 jaar)	37,5	45,0	17,5	80
Totaal (43–52 jaar)	30,8	52,8	16,4	159
2003				
1950–1954 (48–52 jaar)	25,7	59,5	14,9	74
1955–1959 (43–47 jaar)	33,8	53,2	13,0	77
Totaal (43–52 jaar)	29,8	56,3	13,9	151

Bron: CBS, Onderzoeken Gezinsvorming 1998 en 2003.

2.1 Voor het behoud van een zelfstandig eigen huishouden

Een groeiend deel van de bevolking neemt afstand van een partnerrelatie waarbij de start van het samenwonen samenvalt met een formeel huwelijk. Zij geven de voorkeur aan een partnerrelatie die zij zelf, individueel of 'bilateraal' vormgeven in de gewenste gradatie van formalisering en informalisering. Daarbij worden relatievorming en -verbreking sterker als een privé-aangelegenheid beschouwd, waarbij de regulerende overheid zo min mogelijk moet worden betrokken. De latrelatie die niet een voorfase is van samenwonen of huwelijk, kan dan worden gezien als de uiterste vorm van individualisering en informalisering van een relatie (Latten, 2004). Deze vorm is mede mogelijk gemaakt door de grotere financiële onafhankelijkheid van mannen en vrouwen en door drastische wijzigingen in het culturele klimaat van heersende waarden en normen.

Van de partners die een latrelatie hebben, is minstens één partner erop gespitst de eigen woonruimte af te schermen van een continu medegebruik door de partner. Parttime samenzijn is het maximaal toelaatbare. De sleutel van de eigen woonruimte wordt gezien als 'sleutel' tot het behoud van onafhankelijkheid en eigen keuzes inzake de vormgeving van het dagelijks leven. Door het afschermen van de eigen woonruimte wordt tijd en ruimte geschapen om te (blijven) investeren in de eigen bestaande relaties – zoals met (al dan niet) thuiswonende kinderen en vrienden – die men niet wil opgeven voor een (nieuwe) partner (Levin, 2004). De nieuwe partner krijgt zodoende niet de kans om bestaande, waardevolle relaties te bedreigen of te vervangen. De alleenstaande moeder bijvoorbeeld kiest voor haar nog thuiswonende kinderen. In dit verband is het van belang te weten dat nauwelijks de helft van de volwassenen die als kind met een stiefvader te maken kregen, de situatie van toen als 'goed' beoordelen. Een stiefmoeder wordt nog lager gewaardeerd (De Graaf, 2007).

Oudere mensen die geen kinderen meer thuis hebben, kunnen parallelle motieven hebben om ervoor te kiezen niet continu het huishouden te delen met een nieuwe partner. Het samenvoegen van twee huishoudens doet altijd tekort aan het belang dat elk van de partners hecht aan de eigen woonruimte. De eigen woonruimte van oudere mensen wordt door Ghazanfaraee en Karlsson en Borell (2005) gezien als een 'reservoir van herinneringen' aan het huwelijksleven samen, als de leefruimte die de kinderen zich herinneren – met vaders' vaste plaats – en als de veilige omgeving tijdens de levensfase waarin men zich terugtrekt uit het arbeidzame leven.

Ook in financiële zin kan de eigen woonruimte, net als andere vormen van vermogen of pensioenaanspraken, een betekenis hebben die is gekoppeld aan een vorige relatie. Daarbij kunnen ook financiële belangen van de kinderen in het geding zijn. Voor oudere mensen is de realisatie van een latrelatie, waarin beide partners de eigen woonruimte aanhouden, dan ook een fraaie combinatie om enerzijds te voldoen aan de wens tot intimiteit en anderzijds de wens tot behoud van financiële en sociale onafhankelijkheid met eigen levenskeuzes en respect voor een eventuele overleden partner. De verwachting is dat het

speciaal de vrouwen zullen zijn die het meeste belang hechten aan de eigen woonruimte en aan het afschermen van deze woonruimte ten gunste van voor hen belangrijke relaties met bijvoorbeeld de kinderen. Dit is niet in het minst zo omdat na een scheiding de kinderen meestal bij de moeder blijven wonen, en zij in nogal wat gevallen geen contact meer onderhouden met de vader.

Verder heeft onderzoek uitgewezen dat mensen die kiezen voor een latrelatie een minder traditionele waardenoriëntatie (De Wachter, 2005) en een minder sterke kerkerlijke binding hebben (De Jong Gierveld en Peeters, 2002; De Jong Gierveld, 2004).

Op grond van het voorgaande luidt onze onderzoeksvraag: 'Wat zijn de achtergrondkenmerken van mensen die kiezen voor een duurzame latrelatie?' We hebben als hypothesen voor dit onderzoek gehanteerd dat voorkeuren voor latrelaties (met zicht op continuering van deze leefvorm) vaker worden aangetroffen onder mensen die wat ouder zijn, ooit een echtscheiding hebben meegemaakt, inwonende kinderen hebben, en een minder traditionele waardenoriëntatie hebben. Het antwoord op deze vraag is direct van belang voor een beter inzicht in de toekomstige ontwikkeling van het aantal alleenwonenden in Nederland.

3. Onderzoeksofzet

3.1 Gegevens

Gegevens voor deze studie zijn allereerst afkomstig van het Onderzoek Gezinsvorming 2003 (OG 2003) van het CBS. Dit onderzoek, dat om de vijf jaar wordt gehouden, heeft plaatsgevonden in de periode februari–juni 2003. Aan dit onderzoek hebben 8 145 mannen en vrouwen van 18 tot en met 62 jaar meegedaan. Doel van het onderzoek was informatie te verzamelen over het verloop van de relatie- en gezinsvorming in Nederland en de achtergronden daarvan. Onze onderzoekspopulatie bestaat uit mensen die niet met een partner samenwonen. Van deze mensen kennen we de burgerlijke staat, de partnergeschiedenis, het geslacht en de leeftijd. Aanvullend zijn gegevens bekend over de gewenste toekomstige leefvorm: wensen zij in de toekomst een huwelijk, of willen zij samenwonen of een andere leefvorm realiseren?

We richten ons onderzoek op die mensen die momenteel een latrelatie hebben en die de intentie hebben deze op langere termijn voort te zetten ($n = 123$) én op die mensen die geen partner hebben, maar die een latrelatie als wens hebben ($n = 232$). We vergelijken deze 355 mensen met de partnerlozen die andere wensen hebben, bijvoorbeeld samenwonen of trouwen, of die kiezen voor een leven alleen ($n = 2 089$).

Daarnaast hebben we gebruik gemaakt van de NKPS-studie (Dykstra et al., 2005) om duurzame latrelaties te identificeren. In de periode oktober 2002 tot januari 2004 zijn face-to-face interviews afgenomen bij 8 161 respondenten van 18 tot 79 jaar. In 2006 en 2007 werd 74 pro-

cent van de respondenten uit de eerste interviewronde opnieuw geïnterviewd, hetgeen informatie opleverde van 6 026 respondenten. We gebruiken de gegevens van 563 NKPS-respondenten die op het moment van het eerste interview een latrelatie hebben gerealiseerd. De panelopzet van de NKPS laat toe om het relatieverloop van deze respondenten te volgen. Van deze groep hebben er 395 opnieuw meegedaan in de tweede ronde. We gaan na in welke opzichten de mensen die hun latrelatie hebben voortgezet, door ons aangeduid als duurzame latrelaties, verschillen van degenen die inmiddels met de betrokken partner zijn gaan samenwonen of de relatie hebben verbroken (transitionele latrelaties).

3.2 Meetinstrumenten

In het OG 2003 en in de NKPS hebben we dezelfde meetinstrumenten voor:

- huidige leefvorm. Op basis van verschillende vragen zijn de respondenten ingedeeld. Mensen die alleen een huishouden vormen, zijn daarbij onderscheiden van de mensen die met anderen een huishouden vormen. Vervolgens is vastgesteld of deze anderen een partner, kinderen, of nog andere personen zijn. Ook is nagegaan of de positie van de respondent te omschrijven was als die van kind in het ouderlijk huis;
- partnergeschiedenis. Op basis van verschillende vragen hebben we de ondervraagden ingedeeld naar het aantal keren dat zij ooit hebben samengewoond met en/of ooit getrouwd zijn geweest met een (andere, voorafgaande) partner;
- ooit gescheiden zijn van een voorafgaande samenwoonpartner, dan wel verweduwd;
- aantal biologische en adoptiekinderen;
- aantal biologische en adoptiekinderen dat op het moment van ondervragen in hetzelfde huishouden verblijft als de respondent;
- aantal uren per week dat wordt besteed aan betaalde arbeid;
- opleidingsniveau;
- frequentie van kerkbezoek;
- wonen in een stedelijke dan wel rurale omgeving.

Voor leeftijd hebben we twee principieel verschillende gegevenssets: in het OG 2003 zijn respondenten van 18 tot en met 62 jaar ondervraagd; in de eerste ronde van de NKPS was de leeftijd 18 tot en met 79 jaar. We hebben van beide bronnen de gehele beschikbare leeftijdsrange in het onderzoek betrokken.

Om respondenten te karakteriseren naar attitude ten aanzien van partner- en familierelaties, hebben we in het OG 2003 de beschikking over drie attitude-items. De geconstrueerde schaal loopt van 3 (zeer traditioneel) tot 9 (zeer modern). In het schriftelijk afgenomen deel van de ondervragingen in ronde 1 van de NKPS waren elf attitude-items opgenomen, die een meer progressieve dan wel traditionele visie op het gezin en de verdeling van werk en zorgtaken tussen man en vrouw meten. Met behulp van principale componenten-analyse met Varimax-rotatie werden acht items geselecteerd die het continuüm optimaal weer-

geven. De geconstrueerde schaal loopt van 5 (zeer traditioneel) tot 40 (zeer progressief).

3.3 Onderzoeksprocedure

Na de weergave van de beschrijvende gegevens van de respondenten uit het OG 2003, wordt via loglineaire hiërarchische regressieanalyses nagegaan in hoeverre er significante verschillen bestaan tussen drie typen respondenten: zij die de intentie hebben om de latrelatie voort te zetten, degenen die in de toekomst wensen te gaan samenwonen (of trouwen) met een partner, en respondenten die een toekomst van alleenwonen voor zich zien. Zo kan inzicht worden verkregen in de invloed van achtergrondkenmerken op de gewenste leefvorm.

Om inzicht te krijgen in het feitelijke verloop maken we gebruik van de NKPS. We starten met een aantal beschrijvende gegevens van alle respondenten die in ronde 1 een latrelatie hebben gerealiseerd. Vervolgens differentiëren we deze respondenten naar partnersituatie in ronde 2. Degenen die in beide rondes een latrelatie hebben met dezelfde persoon, worden vergeleken met degenen die uitsluitend in ronde 1 een latrelatie hadden en vervolgens zijn gaan samenwonen of uit elkaar zijn gegaan. Ook hier wordt via een multivariate analyse nagegaan in welke opzichten de groepen van elkaar verschillen. Nu wordt echter duidelijk welke achtergrondkenmerken een rol hebben gespeeld bij het al dan niet voortzetten van de latrelatie.

4. Resultaten

4.1 Het vóórkomen van latrelaties in het OG 2003

In het Onderzoek Gezinsvorming 2003 werden mannen en vrouwen, geboren in de periode 1940–1984, gevraagd naar hun relatiegeschiedenis. In de gewogen steekproef bleken 355 (14,5 procent) van de 2 444 respondenten die niet met een partner samenwonen een latrelatie te hebben gerealiseerd, dan wel te ambiëren. Uit *staat 2* wordt meteen duidelijk dat personen met (belangstelling voor) latrelaties in aanzienlijke mate verschillen van andere respondenten die niet met een partner samenwonen. Belangstelling voor latrelaties treffen we significant vaker aan onder vrouwen, onder mensen uit de middenleeftijdsgroepen, onder mensen die eerder het einde van een huwelijk hebben meegemaakt en onder mensen met kinderen, terwijl ook verschillen in de sociaalculturele variabelen zoals de score op de partnerattitudeschaal een rol spelen.

Om een afgewogen beeld te krijgen van de betekenis van deze en andere verschillen tussen de twee groepen, hebben we een logistische hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd. Mensen met (belangstelling voor) een latrelatie worden afgezet tegen anderen die niet met een partner het huishouden delen. Uit *staat 3*, model 1 blijkt dat belangstelling voor latrelaties sterker herkenbaar is onder oudere

Staat 2

Een selectie van beschrijvende gegevens van respondenten, die een latrelatie realiseren of belangstelling hebben voor een latrelatie versus overige respondenten die niet met een partner (gehuwd of ongehuwd) samenwonen

	Belangstelling voor/realisatie van latrelatie	Overige respondenten, die niet met een partner samenwonen	
Totaal aantal respondenten	355	2 089	
Vrouw (%)	66	46	Chi-sq=48,150; df=1; p<0,000
Gemiddelde leeftijd	43,4	31,4	F = 18,365; p<0,000
Opleidingsniveau (%):			Chi-sq=22,614; df=4; p<0,000
Basisschool	20	15	
Voortgezet lager onderwijs	19	22	
Voortgezet hoger onderwijs	35	45	
Hbo niveau	15	11	
Universiteit	11	7	
Partner geschiedenis (%):			Chi-sq=250,022; df=4; p<0,000
1 maal getrouwd geweest	45	15	
2 maal (of vaker) getrouwd geweest	4	2	
1 maal samengewoond (nooit getrouwd)	14	11	
2 maal (of vaker) samengewoond (nooit getrouwd)	10	5	
Nooit samengewoond (nooit getrouwd)	28	68	
Ooit gescheiden (%)	42	14	Chi-sq=169,568; df=1 p<0,000
Gemiddeld aantal kinderen:	1,1	0,4	F=9,006; p<0,000
Gemiddeld aantal kinderen in huishouden:	0,6	0,1	F=156,727; p<0,000
Gemiddelde score partnerattitude schaal (3, zeer traditioneel, – 9, zeer modern)	5,9	5,6	Chi-sq=18,876; df=6 p<0,01
Opportunity structuur (%):			
Nu latrelatie gerealiseerd	34		
(Nog) geen latrelatie gerealiseerd	66		

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 2003 (gewogen data).

Staat 3

Resultaten van Loglineaire Hiërarchische Regressieanalyse op voorkeur voor of realisatie van latrelaties

	Model 1			Model 2			Model 3			Model 4		
	B	p≤	Exp (B)	B	p≤	Exp (B)	B	p≤	Exp (B)	B	p≤	Exp (B)
Constante	-5,57			-5,72			-5,86			-6,90		
Leeftijd	0,07	0,000	1,07	0,06	0,000	1,06	0,06	0,000	1,07	0,07	0,000	1,07
Sexe (M,V)	0,68	0,000	1,97	0,42	0,003	1,52	0,45	0,002	1,56	0,45	0,002	1,57
Opleidingsniveau	0,08	0,115	1,08	0,09	0,132	1,08	0,05	0,411	1,05	0,03	0,586	1,03
Partner geschiedenis:					0,000			0,000			0,000	
Nooit samengewoond (ref.)				1,00		1,00	1,00		1,00	1,00		1,00
1 x gehuwd				0,21	0,514	1,23	0,23	0,477	1,26	0,24	0,456	1,27
2 x gehuwd				-0,69	0,163	0,50	-0,61	0,226	0,55	-0,58	0,248	0,56
1 x ongehuwd samengewoond				1,08	0,000	2,95	0,86	0,000	2,37	0,89	0,000	2,44
2 x ongehuwd samengewoond				0,70	0,001	2,01	0,55	0,009	1,73	0,52	0,015	1,68
Ooit gescheiden? (Nee/ ja)				0,70	0,011	2,02	0,60	0,031	1,83	0,58	0,041	1,78
Kinderstatus:												
Aantal kinderen				-0,13	0,095	0,88	-0,11	0,146	0,90	-0,14	0,072	0,87
Aantal kinderen in huishouden				0,50	0,000	1,66	0,54	0,000	1,71	0,57	0,000	1,76
Aantal uren betaald werk:					0,035			0,071			0,113	
Geen (ref.)				1,00		1,00	1,00		1,00	1,00		1,00
1–10				0,06	0,855	1,06	0,09	0,782	1,09	0,04	0,898	1,04
11–20				0,38	0,114	1,46	0,36	0,144	1,43	0,29	0,251	1,33
21–30				0,59	0,021	1,80	0,59	0,022	1,81	0,52	0,046	1,68
31–35				0,57	0,015	1,76	0,49	0,039	1,63	0,49	0,038	1,63
36–40				0,23	0,187	1,26	0,23	0,205	1,25	0,18	0,323	1,19
41 of meer				-0,40	0,260	0,67	-0,38	0,286	0,68	-0,40	0,264	0,67
Attitudes/ culturele context:												
Attitude tov partnerrelaties							0,11	0,010	1,12	0,11	0,011	1,12
Frequentie kerkbezoek							-0,11	0,035	0,90	-0,10	0,051	0,91
Wonend in stedelijke of rurale omgeving							-0,12	0,025	0,89	-0,11	0,039	0,89
Opportunity structuur:												
Nu in Lat? Nee/ja										0,65	0,000	1,92
-2 loglikelihood	1 748,24			1 641,55			1 603,57			1 584,14		
Cox R2	0,11			0,15			0,16			0,16		
Nagelkerke R2	0,19			0,26			0,28			0,29		
Chi-kwadraat model	276,16			382,85			410,1			429,54		
Df/ p	3/< 0,000			16/<0,000			19/<0,000			20/<0,000		
Percentage correct	84,4			85,4			85,9			86,2		

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 2003 (N = 1 939).

mensen en onder vrouwen. Opleidingsniveau speelt in de multivariate analyses geen prominente rol. In model 2 worden partnergeschiedenis en kindstatus ingebracht. Belangstelling voor latrelaties wordt vaker waargenomen onder mensen die eerder ongehuwd met een partner hebben samengewoond en onder mensen die ooit een scheiding hebben meegemaakt. Het aantal kinderen dat respondenten hebben, speelt geen significante rol. Maar zodra er sprake is van kinderen in het huishouden, gaat dat significant samen met een grotere belangstelling voor een latrelatie. Mensen die een parttime baan hebben, zijn ook significant vaker geïnteresseerd in een latrelatie. De variabelen rond partnergeschiedenis en kindstatus zijn deels intermediair voor de betekenis die sekse heeft in het totale verklaringsmodel. Model 2 brengt de totale verklaarde variantie van 11 naar 15 procent.

De drie variabelen die in model 3 worden ingebracht, zijn elk significant: een meer moderne partnerattitude, minder frequent kerkbezoek en het wonen in een sterker geurbaniseerde omgeving leiden tot een grotere kans op het realiseren van een latrelatie, dan wel op grotere belangstelling voor een latrelatie.

In model 4, ten slotte, wordt verschil gemaakt tussen partners die reeds een latrelatie hebben en degenen die belangstelling tonen. Door inbreng van deze variabele wordt de verklaarde variantie nauwelijks hoger. Maar duidelijk is ook dat degenen die reeds een latrelatie hebben overtuigder zijn in hun streven en voorkeur voor een latrelatie dan degenen die geen (lat)partner realiseerden, maar wel een voorkeur uitspreken voor een latrelatie. De bijdrage van het kenmerk 'aantal uren in betaalde arbeid' is in model 4 niet langer significant.

4.2 Determinanten van transitionele en duurzame latrelaties

Gegevens van de NKPS bieden de mogelijkheid prospectief na te gaan in welke mate latrelaties duurzaam zijn. Met name kan de vraag worden beantwoord wie de latrelatie voortzet en wie niet.

In de eerste onderzoeksrunde werden binnen de NKPS 2 525 respondenten aangetroffen die niet met een partner gehuwd of ongehuwd samenwoonden. Onder deze groep komen 551 mensen voor met een latrelatie. We weten – op grond van de eigen opgaven van respondenten – hoevelen van hen de intentie hebben om met de latpartner in de toe-

komst te gaan samenwonen (transitionele latrelaties) en wie niet kiezen voor samenwonen (duurzame latrelaties).

Omdat bekend is dat niet alle intenties (kunnen) worden gerealiseerd, kan alleen achteraf worden nagegaan welke van de 551 latrelaties *de facto* zijn aan te merken als transitionele en als duurzame latrelaties. Daartoe nemen we ook de gegevens van de tweede onderzoeksrunde van de NKPS mee in de analyses: van de 551 respondenten hebben er 375 meegedaan aan wave 2 (de uitval onder deze categorie was 32 procent, meer dan de 26 procent die voor de gehele NKPS-steekproef werd gevonden). Het blijkt dat 93 van de 375 respondenten hun latrelatie hebben gecontinueerd tot het meetmoment van de tweede ronde; 170 zijn met de latpartner gaan samenwonen en 103 hebben de relatie met de partner uit de eerste ronde verbroken. Het grootste deel (55 procent) van de 93 respondenten met duurzame latrelaties was alleenwonend tijdens de eerste ronde, 21 van hen woonden nog in het ouderlijk huis en 15 waren hoofd van een eenoudergezin. Een selectie van overige achtergrondkenmerken in de eerste ronde is opgenomen in *staat 4*, waarbij de gegevens zijn uitgesplitst naar transitionele dan wel duurzame latrelaties⁴⁾.

Duurzame latrelaties worden significant vaker aangetroffen onder respondenten die al eens (of vaker) getrouwd zijn geweest, een echtscheiding hebben meegemaakt, kinderen hebben, niet (meer) volledig werken, gemiddeld een wat hogere leeftijd hebben en een langere periode van samenzijn met de huidige latpartner realiseerden. Transitionele latrelaties worden vaker aangetroffen onder respondenten die nooit eerder met een partner hebben samengewoond, (nog) geen kinderen hebben, jonger zijn en een kortere latrelatie hadden in de eerste onderzoeksrunde. Er worden geen significante relaties gevonden met sekse, opleidingsniveau en de drie indicatoren van sociaalculturele opvattingen/context. Het hoge percentage respondenten dat niet meer dan hooguit enkele malen per jaar deelneemt aan activiteiten van een kerk of andere religieuze organisatie onder beide categorieën respondenten is opvallend, evenals de scores op de partnerattitudeschaal. De urbanisatiegraad van de woonomgeving leidt evenmin tot significante verschillen tussen de transitionele en de duurzame latrelaties.

In *staat 5* worden de uitkomsten weergegeven van de log-lineaire hiërarchische regressieanalyse. De opbouw van de analyses loopt min of meer parallel aan de multivariate analyses op het OG 2003-bestand. In model 1 zijn noch sekse noch opleidingsniveau significant, terwijl in model 2 verschillende variabelen inzake partnergeschiedenis en kindstatus wel een significant niveau bereiken. Respondenten die in het verleden een of meerdere keren getrouwd zijn geweest, hebben vaker duurzame latrelaties, evenals de mensen die reeds voor een langere periode samen zijn met de huidige latpartner. Anderzijds herkennen we een tendens dat meer kinderen in het huishouden niet vaker leiden tot een duurzame latrelatie. De variabelen van model 2 brengen het aandeel verklaarde variantie van 1 naar 21 procent. De in model 3 ingebrachte partnerattitude en sociaalculturele variabelen dragen slechts in bescheiden mate bij aan het onderscheiden van transitio-

⁴⁾ In de analyses die hier worden gerapporteerd, zijn de gegevens van respondenten die in wave 1 een latrelatie realiseerden en in de periode tot wave 2 hetzij met deze partner zijn gaan samenwonen hetzij de relatie hebben verbroken, beide gerekend tot de transitionele latrelaties; de groepen zijn tezamen afgezet tegen de duurzame latrelaties. We hebben de analyses herhaald, waarbij tegenover de duurzame latrelaties uitsluitend de 'samenwoners' in de analyses zijn meegenomen. Eveneens hebben we afzonderlijk de duurzame latrelaties afgezet tegen diegenen die de latrelatie verbroken hebben. De uitkomsten van de analyses wijken niet principieel af van de analyses zoals hier opgenomen.

Staat 4

Een selectie van beschrijvende gegevens 2002/4 (ronde 1) van respondenten, die op dat moment een latrelatie hadden en in 2006/7 (ronde 2) opnieuw zijn ondervraagd naar latgeschiedenis in de periode van ronde 1 tot ronde 2

	Transitionele latrelatie ronde 1 → ronde 2	Duurzame latrelatie ronde 1 → ronde 2	
Totaal aantal respondenten	282	93	
Vrouw (%)	56	60	Chi-sq=0,640; df=1; n.s.
Gemiddelde leeftijd	29,7	44,1	F = 81,702 p<0,000
Opleidingsniveau (%):			Chi-sq=10,904; df=9; n.s.
Lagere school, niet afgemaakt	0	1	
Lagere school, vglo	4	7	
Lbo, huishoudschool, lhno	5	8	
Mavo, ulo, mulo	9	13	
Havo, mms	12	5	
Vwo, hbs, gymnasium, atheneum	11	16	
Mbo, kmbo	22	20	
Hbo, kandidaats	26	22	
Universiteit	11	11	
Partner geschiedenis (%):			Chi-sq=41,840; df=2; p<0,000
1 maal (of vaker) getrouwd geweest	15	47	
1 maal (of vaker) samengewoond (nooit getrouwd)	17	11	
Nooit samengewoond (nooit getrouwd)	68	42	
Ooit gescheiden (%)	29	52	Chi-sq=15,681; df=1; p<0,000
Gemiddeld aantal jaren met deze partner	2,9	8,4	F = 43,042; p<0,000
Aantal kinderen (%):			Chi-sq= 43,310; df=6; p<0,000
0	83	53	
1	4	9	
2 of meer	13	38	
Aantal kinderen in huishouden (%):			Chi-sq= 2,429; df=4; n.s.
0	90	85	
1	4	7	
2 of meer	6	8	
Aantal uren beroepsarbeid per week (%):			Chi-sq= 13,565; df=6; p<0,05
0	22	32	
1–10	9	7	
11–20	8	15	
21–30	11	13	
31–35	6	8	
36–40	23	17	
41 of meer	21	8	
Gemiddelde score partnerattitude schaal (8, zeer traditioneel,– 40, zeer progressief)	13,1	13,8	F=0,813; n.s.
Urbanisatiegraad woonplaats (%):			Chi-sq= 8,975; df=4; p< 0,10
Zeer sterk geurbaniseerd	24	33	
Sterk geurbaniseerd	26	26	
Matig geurbaniseerd	20	13	
Licht geurbaniseerd	18	24	
Niet geurbaniseerd	12	4	
Participatie kerk (%):			Chi-sq=0,430; df=4; n.s.
Geen lid	10	9	
Nooit naar de kerk	59	58	
Enkele malen per jaar	20	23	
Enkele malen per maand	6	7	
Een of enkele malen per week	5	4	

Bron: NKPS, 2002/4 en 2006/7 (gewogen data).

nele en duurzame latrelaties. Er is een zwakke tendens te herkennen dat het wonen in een niet-stedelijke omgeving samengaat met relatief minder duurzame latrelaties.

Als we in model 4 de intenties uit de eerste ronde wat betreft de vormgeving van de partnerrelatie voor de toekomst en de leeftijd van de respondent inbrengen, komt het percentage verklaarde variantie op 27. Vooral voor degenen die eerder aangaven dat zij hun latrelatie wilden omzetten in een samenwoonrelatie, blijkt de latrelatie een transitionele functie te hebben gehad. Klaarblijkelijk heb-

ben zij hun voornemens uitgevoerd of is de partnerrelatie verbroken.

Oudere respondenten hebben vaker een duurzame latrelatie opgebouwd dan jongere respondenten. Een aantal van de variabelen die in model 2 en 3 significant waren, zijn in model 4 niet meer significant. We leiden hieruit af dat de betekenis van partnergeschiedenis, het aantal kinderen in het huishouden en de urbanisatiegraad van de woonomgeving gemedieerd wordt door de betekenis van leeftijd en intenties inzake de latrelatie.

Staat 5
Resultaten van Loglineaire Hiërarchische Regressieanalyse op het niet of wel voortzetten van latrelaties van ronde 1 naar ronde 2

	Model 1			Model 2			Model 3			Model 4		
	B	p≤	Exp (B)	B	p≤	Exp (B)	B	p≤	Exp (B)	B	p≤	Exp (B)
Constate	-0,462			-2,618			-2,114			-2,557		
Sexe (M,V)	0,16	0,488	1,17	0,09	0,759	1,09	0,11	0,713	1,11	0,19	0,547	1,20
Opleidingsniveau	-0,07	0,188	0,94	-0,01	0,933	1,00	0,00	0,946	1,00	-0,03	0,691	0,97
<i>Partner geschiedenis:</i>					0,016			0,008			0,108	
Nooit samengewoond (ref.)				1,00		1,00	1,00		1,00	1,00		1,00
1 x (of vaker) gehuwd geweest				1,01	0,104	2,76	1,25	0,054	3,49	0,11	0,878	1,12
1 x (of vaker) samengewoond; nooit getrouwd				-0,09	0,896	0,92	0,06	0,932	1,06	-0,795	0,267	0,45
Ooit gescheiden? (Nee/ ja)				0,42	0,447	1,52	0,24	0,678	1,27	0,54	0,371	1,71
<i>Kinderstatus:</i>												
Aantal kinderen				0,15	0,376	1,16	0,15	0,379	1,16	-0,13	0,497	0,88
Aantal kinderen in huishouden				-0,39	0,061	0,68	-0,39	0,063	0,68	-0,04	0,869	0,87
<i>Aantal uren betaald werk:</i>					0,184			0,160			0,493	
Geen				0,94	0,042	2,57	1,05	0,026	2,85	0,54	0,291	1,71
1-10				0,43	0,531	1,54	0,55	0,427	1,73	0,40	0,582	1,49
11-20				1,26	0,021	3,54	1,29	0,021	3,62	1,01	0,083	2,74
21-30				0,79	0,122	2,20	0,79	0,123	2,21	0,56	0,294	1,76
31-35				1,08	0,048	2,93	1,07	0,051	2,91	0,91	0,110	2,47
36-40				0,34	0,468	1,40	0,34	0,463	1,41	0,13	0,794	1,14
41 of meer (ref.)				1,00		1,00	1,00		1,00	1,00		1,00
<i>Duur partnerrelatie</i>				0,11	0,000	1,11	0,100	0,000	1,11	0,06	0,012	1,06
<i>Attitudes/ culturele context:</i>												
Attitude tov partnerrelaties							0,00	0,948	1,00	0,00	0,937	1,00
Frequentie kerkbezoek							-0,12	0,478	0,89	-0,09	0,619	0,92
Wonend in stedelijke of rurale omgeving							-0,19	0,085	0,83	-0,09	0,422	0,91
<i>Opportunity structuur: Intentie latrelatie?</i>											0,005	
Doorgaan										-0,28	0,504	0,76
Gaan samenwonen										-1,03	0,002	0,36
Nog onbekend (ref.)										1,00		1,00
<i>Leeftijd</i>										0,05	0,002	1,05
-2 loglikelihood	488,341			398,120			394,406			366,711		
Cox R2	0,01			0,21			0,22			0,27		
Nagelkerke R2	0,01			0,29			0,30			0,38		
Chi-kwadraat model	2,370			91,846			95,560			123,255		
Df/ p	2/<0,0306			14/<0,000			17/<0,000			20/<0,000		
Percentage correct	68,9			75,4			75,7			80,0		

Bron: NKPS, 2002/4 en 2006/7 (N = 395).

5. Discussie

Een latrelatie heeft de kleur en klank van nieuwe ontwikkelingen. Het is een van de nieuwe varianten aan leefvormen die ontstaan. Inzicht in de incidentie, de duurzaamheid en de achtergrondkenmerken van betrokkenen is niet alleen van wetenschappelijk maar ook van beleidsmatig belang. Elke duurzame latrelatie die een samenwoonrelatie vervangt, geeft een extra woningvraag, en elke duurzame latrelatie kan eventuele eenzaamheid van twee alleenwonenden verminderen. Als latrelaties meer worden geaccepteerd, kan dat een stimulans betekenen voor het alleenwonen, al dan niet met kinderen. Dergelijke ontwikkelingen raken, met andere woorden, uiteindelijk zelfs het volkshuisvestingsbeleid en het sociaal beleid.

Wij gebruikten de gegevens van het brede, representatieve Onderzoek Gezinsvorming 2003 om eerst na te gaan wie er in het algemeen tot de groep latrelaties gerekend kunnen worden. We hebben diegenen in het onderzoek betrokken die daadwerkelijk een latrelatie realiseren, maar ook degenen die expliciet aangeven belangstelling te hebben voor een latpartner. Uit de CBS-data blijkt dat één op de zeven 18-62-jarigen die niet met een partner

samenwoont al een latrelatie realiseert of expliciet belangstelling heeft voor een dergelijke relatie. Kwantitatief is dat een niet te veronachtzamen fenomeen. Binnen deze groep zijn vrouwen, oudere mensen met een verleden van een (beëindigd) huwelijk, mensen met kinderen en parttime werkenden oververtegenwoordigd. Een zwakke, maar significante tendens tot een meer moderne partnerattitude, minder kerkelijke participatie en wonen in een urbaner omgeving zijn tevens herkenbaar. Al deze kenmerken behouden een significant effect in de multivariate analyses.

We kunnen concluderen dat latrelaties – hoewel niet zichtbaar in de statistieken van relaties die gebaseerd zijn op het formeel samenwonen in één huishouden op één adres – een niet onbelangrijke factor vormen in het totale patroon van partnerrelaties. Degenen die voor deze partnervorm kiezen, verschillen in allerlei opzichten duidelijk van mensen die niet voor een latpartner kiezen. Zoals door Levin (2004) en door Ghazanfaraan Karlsson en Borell (2005) al is opgemerkt, zijn het vooral de wat oudere mensen, vooral vrouwen die met hun achterliggende huwelijkservaringen en vaak nog thuiswonende kinderen kiezen voor een partnervorm die meer vrijheden biedt om het leven op een persoonlijke wijze vorm te blijven geven,

althans 'achter de eigen voordeur'. Op dit moment zijn er significante aanwijzingen dat de mensen die hiervoor kiezen ook, gemiddeld gezien, modernere opvattingen hebben over partnerrelaties en de taakverdeling tussen partners, en minder sterk geëngageerd zijn in het kerkelijke leven. Hoewel er in deze analyse niet expliciet kon worden ingegaan op de invloed van financiële onafhankelijkheid van betrokkenen, mag worden aangenomen dat ook daarvan een effect kan uitgaan.

Over de duurzaamheid van latrelaties is nog weinig bekend. Zullen de minder strak georkestreerde latrelaties stand houden wanneer zich problemen voordoen, wanneer een van de partners chronisch ziek wordt of wanneer de familie van de partner een zwaar beroep doet op de tijd van de partner? Helaas is het nog niet mogelijk om deze vragen te beantwoorden, omdat de empirische gegevens nog ontbreken. Op basis van de gegevens van de NKPS kunnen we echter wel iets zeggen over de duurzaamheid van latrelaties: duurzame latrelaties zijn met 25 percent duidelijk in de minderheid, naast 75 procent transitionele latrelaties. Het is overigens niet uitgesloten dat een deel van de 93 respondenten met een duurzame latrelatie op termijn alsnog besluit om te gaan samenwonen met deze partner. Van een derde deel van de mensen in duurzame latrelaties is bekend dat zij dit tijdens het eerste interview hebben aangegeven, maar tot het tweede interview nog niet hebben gerealiseerd. We concluderen dat echt duurzame latrelaties (nog) niet in grote aantallen voorkomen.

We hebben via de NKPS-paneldata vervolgens nagegaan of te voorspellen is wie een transitionele en wie een duurzame latrelatie gaat realiseren. We hebben daartoe verschillende kenmerken van de ondervraagden in de analyses ingebracht. De kans op een duurzame latrelatie blijkt groter op wat oudere leeftijd, na een echtscheiding, voor wie in een sterk urbane omgeving woont, en voor degenen die al langere tijd een latrelatie hebben. Opmerkelijk is dat als er kinderen in het huishouden aanwezig zijn, de kans op een duurzame latrelatie kleiner is. Dit lijkt in tegenspraak met de onderzoeksresultaten van Levin (2004), al dient hierbij te worden opgemerkt dat in dat onderzoek geen onderscheid werd gemaakt tussen transitionele en duurzame latrelaties. Mogelijk kiezen alleenstaande moeders in eerste instantie voor een latrelatie die in een latere fase wordt omgezet in een samenwonenrelatie.

Samenvattend kunnen we stellen dat respondenten die een duurzame latrelatie realiseren en wensen te vervolgen, een speciale categorie vormen van in het algemeen wat oudere mensen met huwelijkservaring en met kinderen, die specifieke wensen hebben over de vormgeving van een partnerrelatie. De latrelatie wordt bewust vorm gegeven als een privé-aangelegenheid. Latten (2004) heeft zo'n relatie eens omschreven als 'de uiterste vorm van individualisering en informalisering' van een partnerrelatie. In contrast hiermee moeten de transitionele latrelaties vooral worden gezien als kenmerkend voor jongvolwassenen, meestal nog zonder kinderen, die op weg zijn om te gaan samenwonen of te trouwen.

Met dit onderzoek is zeker nog niet alles gezegd over (duurzame) latrelaties. Noch in het Onderzoek Gezins-

vorming 2003, noch in de NKPS-vragenlijst zijn vragen opgenomen die dieper ingaan op de specifieke vormgeving en beleving van latrelaties. Zo komen we niets te weten over het aantal dagdelen per week dat latpartners samen zijn, over de plaats waar zij samenkomen, of over de relatie van latpartners met de familieleden van de partner. Kan een latpartner worden geacht een functie te vervullen die lijkt op die van een samenwonende partner? Hoe zit het met de wederzijdse emotionele en instrumentele steunuitwisseling? Wordt de latpartner eigenlijk wel beschouwd als lid van de familie van de partner? Een nadere verkenning van deze vragen door een kwalitatief onderzoek onder de latrespondenten vormt daarom onderdeel van het werkprogramma van De Jong Gierveld.

In de longitudinale studie op basis van de NKPS zijn we geconfronteerd met een vrij hoge non-respons onder de latrespondenten. Het is daarmee niet duidelijk of de gegevens over transitionele en duurzame latrelaties voldoende representatief zijn voor alle latrelaties. Verder is de periode van omstreeks drie jaar tussen de onderzoeksrondes van de panelstudie eigenlijk te kort om de duurzaamheid van latrelaties prospectief te onderzoeken. Het is niet uit te sluiten dat een deel van de latrelaties nog steeds gericht is op een toekomstig samenwonen met de latpartner. Financieel-economische en andere redenen liggen mogelijk ten grondslag aan het uitstellen van deze transitie. We zullen deze analyses dan ook zeker moeten herhalen op het moment dat de NKPS-gegevens van een derde ronde beschikbaar komen.

Literatuur

- Agtmaal-Wobma, E. van, en C. van Duin, 2007, Huishoudensprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten. *Bevolkingstrends* 55(2), blz. 53–59.
- Allen, K.R., R. Blieszner en K.A. Roberto, 2000, Families in the middle and later years: a review and critique of research in the 1990s. *Journal of Marriage and Family* 62, blz. 911–926.
- Berkman, L., 1995, The role of social relations in health promotion. *Psychosomatic Medicine* 57(3), blz. 245–254.
- Cacioppo, J.T., L.C. Hawkley, L. Crawford, J.M. Ernst, M.H. Bureson, R.B. Kowalewski et al., 2002, Loneliness and health: Potential mechanisms. *Psychosomatic Medicine* 64(3), blz. 407–417.
- Davidson, K., 2002, Gender differences in new partnership choices and constraints for older widows and widowers. *Ageing International* 27(4), blz. 43–60.
- Dykstra, P.A. en J. de Jong Gierveld, 2004, Gender and marital history differences in emotional and social loneliness among Dutch older adults. *Canadian Journal of Aging/ La Revue canadienne du vieillissement* 23(2), blz. 141–155.
- Dykstra, P.A., M. Kalmijn, T. Knijn, A. Komter, A.C. Liefbroer en C.H. Mulder, 2005, *Codebook of the Netherlands*

Kinship Panel Study: A multi-actor, multi-method panel study on solidarity in family relationships, wave 1. NKPS working paper 4. NIDI, Den Haag.

Ghazanfaraeeon Karlsson, S. en K. Borell, 2005, A home of their own. Women's boundary work in LAT-relationships. *Journal of Aging Studies* 19, blz. 73–84.

Graaf, A. de, 2007, De ervaringen van kinderen met stiefouders. *Bevolkingstrends* 55(4), blz. 23–24.

Graaf, A. de, en S. Loozen, 2006, Wonen zonder partner. *Bevolkingstrends* 54(2), blz. 28–32.

Graaf, A. de, en L. Steenhof, 2006, Demografische levensloop van vijftigers. *Bevolkingstrends* 54(2), blz. 15–23.

Haskey, J., 2005, Living arrangements in contemporary Britain: Having a partner who usually lives elsewhere; Living-apart-together, LAT. *Population Trends* 122, blz. 35–45.

Havens, B. en M. Hall, 2001, Social isolation, loneliness, and the health of older adults. *Indian Journal of Gerontology* 14, blz. 144–153.

Jong Gierveld, J. de, 2004, Remarriage, unmarried cohabitation, living apart together: Partner relationships following bereavement or divorce. *Journal of Marriage and Family* 66, blz. 236–243.

Jong Gierveld, J. de, M. Broese van Groenou en J.H. Smit (ingediend voor publicatie), The functioning and quality of partner relationships in later life and the risks of emotional and social loneliness.

Jong Gierveld, J. de, en A. Peeters, 2002, Partnerpaden na het vijftigste levensjaar. *Mens en Maatschappij* 77(2), blz. 116–136.

Latten, J., 2004, Trends in samenwonen en trouwen. De schone schijn van burgerlijke staat. *Bevolkingstrends* 52(4), blz. 46–60.

Liefbroer, A.C. en P. Dykstra, 2001, Een breder perspectief. In: Garssen, J., J. de Beer, P. Cuyvers en A. de Jong

(red.), *Samenleven: Nieuwe feiten over relaties en gezinnen*, blz. 135–148. CBS, Voorburg.

Levin, I., 2004, Living apart together: A new family form. *Current Sociology* 52, blz. 223–240.

Loozen, S. en L. Steenhof, 2004, Ruim 125 duizend personen met een latrelatie. CBS-webmagazine 12 januari 2004.

Milan, A. en A. Peters, 2003, Couples living apart. *Canadian Social Trends* 11-008, blz. 2–6.

Schneider, N.F. en K. Ruckdeschel, 2003, Partnerschaften mit zwei Haushalten: Eine moderne Lebensform zwischen Partnerschaftsideal und beruflichen Erfordernissen. In: Bien, W. en J. Marbach (Hrsgs.), *Partnerschaft und Familiengründung. Ergebnisse der dritten Welle des Familien-Survey*, blz. 245–258. Leske und Budrich, Opladen.

Smeenk, W., 1998, Opportunity and marriage: The impact of individual resources and marriage market structure on first marriage timing and partner choice in the Netherlands. Niet gepubliceerd proefschrift, Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen.

Trost, J., 2003, Marriage, cohabitation, and LAT relationships. *INTAMS review* 9, blz. 95–97.

Uunk, W., 1999, Hertrouw in Nederland; sociaal-demografische determinanten van gehuwd en ongehuwd samenwonen na echtscheiding. *Mens en Maatschappij* 74(2), blz. 99–118.

Wachter, D. de, 2005, Sociale positie en waarden-oriëntaties. Resultaten van de European Social Survey België-2002. Master Thesis, Faculteit Economische, Sociale en Politieke Wetenschappen, Vrije Universiteit, Brussel.

Wenger, C.G., R. Davies, S. Shahtahmasebi en A. Scott, 1996, Social isolation and loneliness in old age: Review and model refinement. *Ageing and Society* 16, blz. 333–358.

Locatiekeuze van immigranten in de eerste vier jaar na aankomst

Clara H. Mulder en Aslan Zorlu¹⁾

Immigranten gaan bij aankomst in Nederland vaak wonen in buurten waar landgenoten wonen. Ze komen vaak terecht in de grote steden, waarbij vooral Marokkanen en westerse immigranten zich relatief vaak in Amsterdam vestigen. Niet-westerse immigranten verhuizen in de eerste vier jaar na aankomst eerder naar buurten met meer dan naar buurten met minder niet-westerse allochtonen.

1. Inleiding

Concentratie van allochtonen in bepaalde wijken kan op twee manieren ontstaan: door de locatiekeuze van migranten bij binnenkomst in het ontvangende land, en door selectieve verhuizingen (dan wel selectief 'achterblijven') van zowel allochtonen als autochtonen. Daarnaast speelt selectieve vruchtbaarheid mogelijk een rol, bijvoorbeeld als autochtonen vaker dan allochtonen pas kinderen krijgen nadat ze zijn weggetrokken uit wijken met een groot aandeel allochtonen, voor zover ze daar ooit al hebben gewoond.

Er is al het nodige onderzoek gedaan naar het niveau van etnische segregatie in Nederlandse steden (bijvoorbeeld Musterd, 2005; Bolt en Van Kempen, 2003) en de ontwikkeling van concentraties allochtonen in bepaalde wijken (bijvoorbeeld Musterd en De Vos, 2006, 2007). Van segregatie is sprake als de ruimtelijke spreiding van een bepaalde bevolkingscategorie in een groter gebied (bijvoorbeeld een stad) afwijkt van de spreiding van de rest van de bevolking, terwijl van concentratie wordt gesproken als in een kleiner gebied (bijvoorbeeld een wijk of buurt) een bevolkingscategorie is oververtegenwoordigd in vergelijking tot andere gebieden (Musterd en De Vos, 2006). Uit het eerdere onderzoek is geen systematische ontwikkeling naar voren gekomen in de richting van een groeiende concentratie van allochtonen in bepaalde wijken. Ook verschillen in binnenlandse verhuizingen tussen allochtonen en autochtonen in het segregatieproces zijn al bestudeerd. Zo hebben Bolt en Van Kempen (2003) laten zien dat Surinamers, Turken en Marokkanen vaker naar armere buurten verhuizen dan autochtonen, en minder vaak vanuit die armere buurten verhuizen. Het relatieve belang van locatiekeuze bij binnenkomst en latere binnenlandse verhuizingen in de ontwikkeling van segregatie en concentratie is echter tot nu toe onduidelijk gebleven.

Ook in de internationale literatuur zijn er slechts enkele studies waarin zowel de locatiekeuze van immigranten bij

binnenkomst wordt bestudeerd als de daaropvolgende binnenlandse verhuizingen (Bartel, 1989; Beenstock, 1997; Aslund, 2005). Een centrale bevinding uit deze literatuur is dat de aanwezigheid van andere immigranten een belangrijke rol speelt in de locatiekeuze van nieuw binnenkomende immigranten. Het lijkt erop dat deze aanwezigheid een zelfstandig effect heeft dat niet wordt veroorzaakt door kenmerken van de lokale arbeids- of woningmarkt.

In dit artikel doen we verslag van een onderzoek naar de locatiekeuze van immigranten bij binnenkomst in Nederland en naar hun verhuizingen gedurende de vier jaar daarna. De vraagstelling luidt: 'Welke rol spelen buurtkenmerken, waaronder de etnische samenstelling van de buurt, bij de locatiekeuze van immigranten bij binnenkomst, en in welke mate leiden hun daarna volgende verhuizingen tot een vermeerdering dan wel vermindering van hun concentratie in bepaalde wijken?' Het onderzoek is uitgevoerd met behulp van het Sociaal Statistisch Bestand van het CBS. Dit artikel is deels gebaseerd op een eerder verschenen Engelstalig artikel (Zorlu en Mulder, 2008).

2. Theoretische achtergrond

Een belangrijke theorie waarmee getracht is de locatiekeuze van immigranten te verklaren is de ruimtelijke-assimilatietheorie (zie bijvoorbeeld Massey en Denton, 1985; South, Crowder en Chavez, 2005). Volgens deze theorie komen immigranten bij binnenkomst vaak terecht in buurten waar veel landgenoten wonen, niet alleen omdat ze daar contacten hebben, maar ook omdat ze daar gebruik kunnen maken van etnisch specifieke voorzieningen en netwerken. Dit zou echter minder sterk moeten gelden voor immigranten die de taal van het bestemmingsland goed beheersen en/of een kleine culturele afstand tot dat land hebben. Voor Nederland geldt dat de beheersing van de Nederlandse taal duidelijk het best is onder Surinamers, terwijl de culturele afstand het kleinst is onder Surinamers en westerse immigranten.

Verder suggereert de ruimtelijke-assimilatietheorie dat immigranten vooral terechtkomen in buurten met een lagere woonkwaliteit. Deze zijn immers het gemakkelijkst toegankelijk, doordat de zittende bevolking ze vaak links laat liggen. Dit zijn de buurten waarin de huizenprijzen het laagst zijn. Daarmee is er ook meer aanbod van goedkope huisvesting, een factor die ook op zichzelf van belang zal zijn. Dit zal minder gelden voor immigranten met een sterke sociaaleconomische positie, vooral westerse immigranten. In Nederland komt hier nog bij dat in de sociale huursector lange wachtlijsten voorkomen, waardoor immigranten het vooral moeten hebben van de particuliere woningsector.

Volgens de ruimtelijke-assimilatietheorie zullen succesvolle immigranten op den duur de concentratiewijken verlaten.

¹⁾ Beide auteurs zijn verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies.

Het is echter zeer twijfelachtig of een dergelijk proces al waarneembaar is in de periode van vier jaar waarin de verhuizingen van de nieuwe immigranten met de door ons gebruikte gegevens geobserveerd kunnen worden. Mogelijk hangen de binnenlandse verhuizingen in de eerste vier jaar vooral samen met het zoeken naar een minder tijdelijke huisvesting. Of deze in de richting gaan van buurten met een lagere of juist met een hogere concentratie van allochtonen is een open vraag.

Gezien het feit dat een deel van de immigranten komt om te werken, zou men verwachten dat ze minder vaak terechtkomen in gebieden met een hoge werkloosheid. De beschikbaarheid van banen voor hooggeschoolden zou een rol kunnen spelen bij het aantrekken van westerse migranten, terwijl de beschikbaarheid van banen voor laaggeschoolden wellicht eerder niet-westerse migranten aantrekt. Ook kan men verwachten dat grotere gemeenten, en dan vooral de grote steden, extra aantrekkingskracht uitoefenen op immigranten, nog los van de aantrekkingskracht die van bepaalde buurten uitgaat. Dit allereerst vanwege de aanwezigheid van veel landgenoten en andere immigranten in de steden als geheel: zelfs al zou men terechtkomen in een buurt waarin minder landgenoten wonen, dan heeft men ze nog altijd in de nabijheid, net als etnisch-specifieke voorzieningen. Maar ook de diversiteit van de stedelijke arbeidsmarkt zou een rol kunnen spelen, evenals het internationale karakter van de grote steden en de daarmee gepaard gaande grotere gewinning aan het omgaan met niet-Nederlanders onder de zittende bevolking.

Voor alle verwachte verbanden geldt dat deze vooral betrekking hebben op een vrije keus van de immigrant voor een locatie of op een vanzelfsprekende locatiekeus die te maken heeft met de aanwezigheid van familie, andere herkomstgenoten of werk. Voor asielmigranten is dit niet aan de orde. Zij hebben geen vrije locatiekeus, maar worden ergens geplaatst. Te verwachten valt dus dat voor immigranten uit asiellanden veel verbanden minder sterk zijn of ontbreken.

3. Gegevens en methoden

We maken gebruik van het Sociaal Statistisch Bestand van het Centraal Bureau voor de Statistiek (Al en Bakker,

2000; Bakker, 2006). Hierin zijn gegevens opgenomen van iedereen die legaal in Nederland woont. Onze selectie beslaat alle immigranten die volgens de Gemeentelijke Basisadministratie in 1999 in Nederland binnenkwamen en eind september 1999 in Nederland geregistreerd stonden, met uitzondering van autochtone immigranten (degenen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren). In totaal betreft dit 52,5 duizend immigranten. Hun binnenlandse verhuizingen worden gevolgd tot eind september 2003 of tot het moment waarop zij Nederland weer hebben verlaten.

In de analyses worden herkomstlanden waar meer dan 1 100 immigranten vandaan kwamen apart onderscheiden. Dit zijn in volgorde van afnemend aantal Afghanistan, Marokko, Turkije, Irak, Suriname en China. De overige immigranten zijn ingedeeld in anders niet-westers en westers. De Afghanen en Irakezen zijn in overgrote meerderheid (88 en 68 procent) binnengekomen als asielmigrant; voor de rest is gezinshereniging of gezinsvorming geregistreerd als migratiemotief. De 'klassieke' allochtonen komen vooral binnen op titel van gezinshereniging of gezinsvorming (87 procent van de Marokkanen, 85 procent van de Turken, 83 procent van de Surinamers). Bij de Chinezen is asiel het belangrijkste motief (35 procent), gevolgd door gezinsmigratie (31 procent) en studie (18 procent). Ook bij andere niet-westerse immigranten is het beeld divers: 40 procent gezinshereniging en gezinsvorming, 36 procent asiel, 11 procent arbeid en 9 procent studie. Bij westerse immigranten is arbeid het meest geregistreerde motief (37 procent), gevolgd door gezinshereniging en gezinsvorming (33 procent), asiel (13 procent) en studie (10 procent).

Er is een groot verschil tussen de herkomstcategorieën in het aandeel dat Nederland binnen de analyseperiode weer heeft verlaten. Van de westerse migranten is dit een derde, van de overig niet-westerse en Chinese immigranten is het ook een substantieel aandeel, van de andere herkomstlanden zijn het er minder dan 10 procent (*staat 1*).

In de analyse van de locatiekeuze bij binnenkomst zijn buurten de analyse-eenheden (N = 8 275). De afhankelijke variabele is het aantal immigranten uit een herkomstland (of groep herkomstlanden) dat zich in de buurt heeft gevestigd.

De volgende onafhankelijke variabelen zijn eveneens op buurniveau gemeten: in de buurt wonend percentage Marokkanen, percentage Turken, percentage Surinamers

Staat 1
Aantal immigranten in 1999 naar herkomstland

Herkomstland	Totaal	w.o. gevestigd in				Aandeel binnen 4 jaar vertrokken
		Amsterdam	Rotterdam	Den Haag	Utrecht	
	<i>x 1 000</i>	<i>%</i>				
Marokko	4,7	24	11	8	7	5
Turkije	4,5	12	11	11	3	6
Suriname	1,6	28	17	12	2	5
Afghanistan	5,4	6	4	3	2	2
China	1,4	7	13	7	3	16
Irak	3,1	3	5	6	2	8
Overig niet-westers	17,1	12	8	8	2	21
Westers	31,7	12	6	6	3	33

en Antillianen, percentage andere niet-westerse allochtonen, percentage westerse allochtonen, percentage huiseigenaren, gemiddeld inkomen (logaritmisch getransformeerd), gemiddelde waarde van de woningen (volgens de Wet Onroerende Zaken; logaritmisch getransformeerd) en de bevolkingsomvang in duizendtallen. Voor het effect van bevolkingsomvang wordt gecorrigeerd omdat zich in een buurt met veel inwoners uiteraard meer immigranten kunnen vestigen dan in een buurt met weinig inwoners.

De volgende variabelen zijn op gemeenteniveau gemeten: bevolkingsomvang in duizendtallen (als meting van de gemeentegrootte), percentage sociale huisvesting en het werkloosheidscijfer. Ook zijn dummyvariabelen opgenomen voor de vier grote steden.

De analyse van locatiekeuze bij binnenkomst is uitgevoerd met een lineaire regressie van het absolute aantal immigranten in de buurt. Omdat alle Nederlandse buurten in de analyse zijn opgenomen, hebben we te maken met populatiegegevens en is het dus niet nodig aandacht te besteden aan standaardfouten en dus significantieniveaus. We doen dit echter toch, om een indruk te geven van de rol die toeval kan hebben gespeeld. Hiertoe worden de aantallen immigranten per buurt die zijn binnengekomen van januari tot september 1999 beschouwd als een willekeurige steekproef uit een universum van mogelijke aantallen op verschillende tijdstippen. Omdat een aantal variabelen niet op buurt- maar op gemeenteniveau is gemeten, zijn de standaardfouten gecorrigeerd voor de clustering van buurten in gemeenten.

Voor de analyse van verhuizingen in de vier jaar na binnenkomst zijn de buurten ingedeeld in autochtoon (tot 10 procent niet-westerse allochtonen in een bepaald jaar), niet-westers allochtoon (meer dan 35 procent niet-westerse allochtonen) en gemengd (tussencategorie). De grens tussen autochtoon en gemengde buurten is gebaseerd op het aandeel niet-westerse allochtonen in de

Nederlandse bevolking, dat ongeveer 10 procent bedraagt. Dit betreft dus buurten waarin niet-westerse allochtonen zijn ondervertegenwoordigd. Voor de grens tussen gemengde en niet-westers allochtoon buurten hebben we het criterium gebruikt van vier standaarddeviaties boven het gemiddelde, zoals voorgesteld door Musterd en De Vos (2006). Een verhuizing wordt gemeten als een verandering van woonadres volgens de Gemeentelijke Basisadministratie tussen eind september van een kalenderjaar en een volgend kalenderjaar. De immigranten kunnen dus maximaal vier keer als verhuisd worden geobserveerd. Tussentijdse woonduren van korter dan een jaar worden hierdoor over het hoofd gezien, evenals (uiteraard) veranderingen van woonadres die niet zijn gemeld aan de gemeente.

Voor dit artikel beperken we ons tot beschrijvende analyses van de verhuisbewegingen van de immigranten. In het eerder verschenen Engelstalige artikel (Zorlu en Mulder, 2008) worden ook multinomiale regressieanalyses gepresenteerd van al dan niet, en naar elk van de drie typen buurten verhuizen door individuele immigranten, per type herkomstbuurt. Voor dat artikel is bovendien de regressieanalyse van locatiekeuze bij binnenkomst uitgevoerd met een uitsplitsing naar geregistreerd migratiemotief in plaats van (alleen) herkomstland.

4. Locatiekeuze bij binnenkomst

Bij elk van de onderscheiden herkomstlanden en groepen van landen zien we in *staat 2* na correctie voor alle andere verklarende variabelen een duidelijk effect van het percentage binnen de buurt wonende landgenoten (of 'herkomstgroepsgenoten'). Dit effect is het grootst bij Marokkanen. Bij de onderscheiden herkomstlanden waarvoor ook het percentage reeds aanwezigen apart is onder-

Staat 2
Lineaire regressie van aantal immigranten per buurt naar herkomstland; significantie o.b.v. robuuste standaardfouten

	Marokko	Turkije	Suriname	Afghanistan	China	Irak	Westers
Buurtkenmerken							
% Marokkanen	0,526**	0,177*	-0,054	0,022	-0,011	-0,006	-0,292
% Turken	0,025	0,202**	-0,017	-0,019	-0,005	0,004	-0,112**
% Surinamers/Antillianen	0,082*	0,063	0,301	-0,016	0,014*	-0,054*	-0,341***
% Overig niet-westers	-0,007	0,008	0,021	0,111**	0,018*	0,161**	0,409***
% Westers	-0,030*	-0,019	-0,026	-0,012	-0,001	-0,009	0,321***
% Huiseigenaren	0,016**	0,015**	0,010	0,000	0,001*	0,002	0,001
Log gemiddelde inkomsten	0,249	0,254	-0,275	0,271*	-0,080	0,004	2,148
Log gemiddelde WOZ-waarde woningen	-1,196***	-1,361***	-0,219***	-0,690***	-0,224***	-0,471***	-1,037*
Bevolking (x1000)	0,252**	0,174***	0,204	0,218***	0,055***	0,084***	1,098***
Gemeentekenmerken							
Bevolking (x1000)	-0,001	-0,001	-0,002	-0,001	0,000	-0,001	-0,002
% Sociale huurwoningen	-0,006	0,000	-0,008	-0,010*	0,002	0,000	0,003
% Banen voor gemiddeld opgeleiden	0,001	0,003	-0,010	-0,007	-0,003	0,004	-0,041
% Banen voor hoog opgeleiden	0,010*	0,009	-0,003	0,001	0,008***	0,005	0,080*
% Werklozen	-0,055**	-0,098***	-0,014	-0,054**	0,001	-0,003	-0,010
Amsterdam	8,687***	3,999***	4,365***	1,528**	0,532*	0,451	29,191***
Rotterdam	3,977***	3,902***	1,349	0,586	1,172***	0,568	14,450***
Den Haag	1,871***	3,355***	-0,200	0,329	0,385*	1,251***	14,642***
Utrecht	0,975	-0,161	0,300	0,016	-0,017	0,147	3,900**
Constante	9,835***	11,741***	5,062	6,147***	3,212***	5,013**	-10,851
R-kwadraat	0,450	0,330	0,290	0,120	0,150	0,090	0,360
Aantal buurten (N)	8 275	8 275	8 275	8 275	8 275	8 275	8 275

*p<0.05; ** p<0.01; *** p<0.001.

scheiden (Marokko, Turkije, Suriname – voor de reeds aanwezigen met inbegrip van Antillianen), is duidelijk te zien dat dit effect specifiek is voor de eigen landgenoten. Alleen voor Surinamers is het effect van de aanwezigheid van landgenoten niet significant, maar het heeft wel een behoorlijke omvang. Het is niet zozeer het percentage niet-westerse allochtonen in het algemeen dat een rol speelt, al zien we hier ook wel effecten (bij de Turken is het effect van het percentage Marokkanen zelfs maar weinig kleiner dan dat van het percentage Turken, al is het slechts marginaal significant). Deze specificiteit levert een belangrijke aanwijzing dat het effect geen artefact is en bijvoorbeeld volledig zou moeten worden toegeschreven aan verschillen tussen buurten in sociaaleconomische status of toegang tot de woningmarkt die niet worden gemeten door de indicatoren die in de modellen zijn opgenomen.

De effecten van de aanwezigheid van niet-westerse niet-landgenoten zijn vermoedelijk wel toe te schrijven aan ongemeten verschillen in sociaaleconomische status of toegang tot de woningmarkt. Ook interessant in dit verband is het negatieve effect van het percentage westerse allochtonen dat wordt gevonden voor alle niet-westerse categorieën allochtonen (alleen voor Marokkanen significant). Omgekeerd is er een negatief effect van het percentage Marokkanen, Turken en Surinamers/Antillianen voor westerse allochtonen; het effect van de aanwezigheid van overig niet-westerse allochtonen is voor hen juist positief. Op deze laatste uitzondering na lijkt het erop dat westerse en niet-westerse allochtonen in duidelijk verschillende buurten terechtkomen, wat goed te rijmen is met het beeld dat niet-westerse allochtonen vaak een zwakkere sociaaleconomische positie innemen dan autochtonen, terwijl westerse allochtonen juist vaak een sterkere positie innemen.

Van de overige variabelen op buurtniveau heeft de gemiddelde WOZ-waarde het sterkste effect. Het gewicht van deze variabele in het regressiemodel (Beta; niet in *staat 2*, wel gerapporteerd in Zorlu en Mulder, 2008) is voor alle herkomstcategorieën veruit het grootst. Voor niet-westerse immigranten is deze bevinding in overeenstemming met de verwachting. Dat dit evenzeer voor westerse immigranten wordt gevonden, is verrassend. Wellicht bestaat hier een verband met het woningtype. Westerse immigranten komen vaak voor beperkte tijd en hebben minder vaak kinderen dan de meeste andere herkomstcategorieën. Het kan zijn dat zij daarom vaak kiezen voor appartementen, in centraal gelegen buurten waarin deze ruim voorhanden zijn. Appartementen hebben doorgaans een lagere WOZ-waarde dan eengezinshuizen, hoewel de prijs per vierkante meter hoog kan zijn.

Een ander in het oog springende bevinding is de oververtegenwoordiging van immigranten in de grote steden: deze bevinding is volgens verwachting. Er zijn duidelijke verschillen tussen de herkomstcategorieën. Dit is zowel te zien in de percentages (*staat 1*) als in de coëfficiënten van het regressiemodel, die gecorrigeerd zijn voor de effecten van de andere verklarende variabelen (*staat 2*). In percentages uitgedrukt zijn de vier grote steden als vestigingsplaats het belangrijkste voor de 'klassieke' herkomstgroepen: van de Surinamers vestigt zich meer dan de helft

in de vier grote steden, van de Marokkanen ongeveer de helft en van de Turken ongeveer een derde. Volgens de regressiecoëfficiënten heeft op westerse immigranten vooral Amsterdam een sterke aantrekkingskracht. Daarna volgen Rotterdam en Den Haag, en met afstand Utrecht. Vooral bij Marokkanen en Surinamers zien we een prominente positie van Amsterdam. Bij Marokkanen volgen daarna Rotterdam en Den Haag. Bij Turken is er een oververtegenwoordiging in Amsterdamse, Rotterdamse en Haagse buurten zonder dat één van die drie steden eruit springt. Voor de herkomstlanden waar (ook) een substantieel aandeel asielmigranten vandaan komt is de oververtegenwoordiging in de grote steden duidelijk minder sterk. Chinezen vormen de enige herkomstcategorie bij wie niet Amsterdam maar Rotterdam de meeste immigranten aantrekt. Bij Irakezen is Den Haag een prominente vestigingsplaats.

Van de andere variabelen gemeten op gemeenteniveau hebben het percentage banen voor hoog opgeleiden en het werkloosheidscijfer een opmerkenwaardig effect. Dat het percentage banen voor hoog opgeleiden een positief effect heeft voor westerse immigranten wekt geen verbazing, omdat zij zelf vaak hoog opgeleid zijn. Een significant positief effect wordt echter ook gevonden voor Marokkanen en Chinezen, die over het algemeen lager zijn opgeleid dan autochtonen. Wellicht komen zij vaak terecht in banen in het type dienstverlening waarvan vooral hoog opgeleiden gebruik maken. Verder wordt voor een paar herkomstlanden een negatief effect gevonden van het werkloosheidscijfer in de gemeente; immigranten zullen zich uiteraard het liefst daar vestigen waar werk te vinden is.

5. Veranderingen in de vier jaar na binnenkomst

Uit de voorgaande analyse blijkt dat immigranten bij binnenkomst in Nederland bovengemiddeld vaak terechtkomen in buurten waar al veel landgenoten (of herkomstgroepsgeenoten) wonen. De volgende vraag is of verhuizingen gedurende de eerste paar jaar na binnenkomst leiden tot een uitwaaiering van de immigranten over gemengde of autochtone buurten of juist tot een verdere clustering in niet-westerse buurten. Getuige *staat 3* is, voor op één na alle herkomstlanden en herkomstgroepen, het ondubbelzinnige antwoord dat er sprake is van verdere clustering. Voor alle categorieën immigranten is het aandeel dat in een autochtone buurt woont over de periode 1999–2003 verminderd (voor Chinezen geldt dat ook voor het aandeel in gemengde buurten), terwijl het aandeel dat in een niet-westerse buurt woont is toegenomen. Uitzondering zijn de Surinamers, bij wie eerder sprake is van uitwaaiering dan van verdere clustering. Het aandeel Surinamers dat in een niet-westerse buurt woont is sterker afgenomen dan het aandeel dat in een autochtone buurt woont, terwijl het aandeel dat in een gemengde buurt woont groter is geworden. De sterkste afname in autochtone buurten zien we bij immigranten uit Afghanistan, Irak en overig niet-westerse landen. Dit zijn landen waaruit veel asielmigranten komen. Mogelijk zien we hier een effect van verhuizingen naar woningen in niet-westerse buurten die volgen op plaatsing in een asielzoekerscentrum.

Staat 3

Verdeling van immigranten over buurttypen in 1999 en 2003 en verandering tussen 1999 en 2003, naar herkomstland

	Totaal	Autochtone buurt			Gemengde buurt			Niet-Westerse buurt		
		aandeel in 1999	aandeel in 2003	verandering	aandeel in 1999	aandeel in 2003	verandering	aandeel in 1999	aandeel in 2003	verandering
	x 1 000	%								
Afghanistan	5,3	58,2	47,4	-10,8	29,0	36,2	7,2	12,8	16,3	3,5
China	1,4	38,6	35,8	-2,8	46,7	41,4	-5,3	14,7	22,8	8,1
Irak	3,1	43,7	38,1	-5,6	35,2	39,6	4,4	21,1	22,2	1,1
Turkije	4,5	21,3	18,8	-2,5	39,2	40,9	1,7	39,4	40,2	0,8
Marokko	4,7	17,0	15,3	-1,7	39,4	39,7	0,3	43,6	45,1	1,5
Suriname	1,6	16,6	15,2	-1,4	32,9	37,2	4,3	50,5	47,7	-2,8
Overig niet-westers	16,9	42,7	37,2	-5,5	37,3	38,4	1,1	20,0	24,5	4,5
Westers	30,8	58,9	55,4	-3,5	31,3	34,2	2,9	9,9	10,5	0,6

6. Conclusie

Immigranten gaan bij binnenkomst vaak wonen in buurten waar al landgenoten wonen. Dit is ook zo na correctie voor de sociaaleconomische status van de buurt en kenmerken van de huisvesting, al spelen die ook een belangrijke rol (vooral de prijs van huisvesting, gemeten als de WOZ-waarde). Het gaat hierbij meer om 'echte' landgenoten dan om (niet-westerse) immigranten in het algemeen. Daarmee is het zeer aannemelijk dat immigranten zich bij hun locatiekeuze laten leiden door informatie van of over familieleden of andere bekenden. Men komt niet (of niet alleen) bij toeval in een bepaalde buurt terecht, omdat de woningen er goedkoper of gemakkelijker toegankelijk zijn. De vier grote steden nemen een speciale positie in, en dan vooral Amsterdam. Amsterdam oefent in vergelijking tot de andere drie grote steden een extra grote aantrekkingskracht uit op westerse immigranten, Marokkanen, Surinamers en Afghanen. Bij Chinezen geldt dit voor Rotterdam.

In de eerste vier jaar na aankomst verspreiden immigranten zich niet verder over het land. Eerder verhuizen ze juist naar buurten met een groter aandeel immigranten dan de herkomstbuurt. Hiermee is er dus in die eerste vier jaar geen sprake van ruimtelijke assimilatie. Het kan natuurlijk wel zijn dat immigranten na een langere periode alsnog ruimtelijk assimilatiegedrag gaan vertonen.

Eerder hebben Musterd en De Vos (2006) betoogd dat etnische concentraties vooral worden veroorzaakt door het wegtrekken van autochtone Nederlanders uit bepaalde buurten. Onze bevindingen zijn daarmee niet in tegenspraak, maar ze laten wel zien dat óók het verhuisgedrag van immigranten een rol speelt.

Noot

Dit onderzoek is mogelijk gemaakt door NWO in het kader van de Vernieuwingsimpuls, VICI-subsidie nummer 453-04-001, en door een samenwerkingsverband tussen de UvA en het CBS binnen welk kader de SSB-gegevens gebruikt konden worden.

Literatuur

Al, P.G. en B.F.M. Bakker, 2000, Re-engineering social statistics by micro-integration of different sources: An introduction. Netherlands Official Statistics 15 (Summer), blz. 4–6.

Aslund, O., 2005, Now and forever? Initial and subsequent location choices of immigrants. Regional Science and Urban Economics 35, blz. 141–165.

Bakker, B.F.M., 2006, Doen wat je belooft? In: Bastiaans, F., L. Engberts en F. Linder (red.), Sociale samenhang in beeld; het SSB nu en straks, blz. 9–15. CBS, Voorburg/Heerlen.

Bartel, A.P., 1989, Where do the new U.S. immigrants live? Journal of Labor Economics 7(4), blz. 371–391.

Beenstock, M., 1997, The internal migration of immigrants: Israel 1969–1972. The Quarterly Review of Economics and Finance 37, blz. 263–284.

Bolt, G. en R. van Kempen, 2003, Escaping poverty neighbourhoods in the Netherlands. Housing, Theory and Society 20(4), blz. 209–222.

Massey, D.S. en N.A. Denton, 1985, Spatial assimilation as a socioeconomic outcome. American Sociological Review 50(1), blz. 94–106.

Musterd, S., 2005, Social and ethnic segregation in Europe: Levels, causes and effects. Journal of Urban Affairs 27(3), blz. 331–348.

Musterd, S. en S. de Vos, 2006, Woondynamiek in concentratiewijken. In: Mulder, C.H. en F.M. Pinkster (red.), Onderscheid in wonen: het sociale van binnen en buiten, blz. 123–138. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Musterd, S. en S. de Vos, 2007, Residential dynamics in ethnic concentrations. Housing Studies 22(3), blz. 333–353.

South, S.J., K.D. Crowder en E. Chavez, 2005, Geographic mobility and spatial assimilation among U.S. Latino immigrants. *International Migration Review* 39(3), blz. 577–607.

Zorlu, A. en C.H. Mulder, 2008, Initial and subsequent location choices of immigrants to the Netherlands. *Regional Studies* 42(2), blz. 245–264.

Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2007–2025: belangrijkste uitkomsten

Andries de Jong¹⁾ en Elma van Agtmaal-Wobma²⁾

In 2008 hebben het Planbureau voor de Leefomgeving en het CBS voor de tweede keer de regionale bevolkings- en huishoudensprognose uitgebracht. Deze prognose, met behulp van het model PEARL, geeft een beeld van regionale demografische ontwikkelingen in de periode van 2007 tot 2025. Dit artikel beschrijft de belangrijkste uitkomsten op het niveau van provincies en gemeenten.

1. Inleiding

In het voorjaar van 2006 hebben het Ruimtelijk Planbureau³⁾ en het CBS voor het eerst een regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005–2025 gepubliceerd. Deze prognose is vervaardigd met behulp van het prognosemodel PEARL (Projecting population Events At Regional Level; voor een uitgebreide beschrijving van de methode van deze prognose wordt verwezen naar De Jong et al., 2005). Vervolgens is in het najaar van 2006 de regionale huishoudensprognose 2005–2025 gepubliceerd. Hiertoe zijn de uitkomsten van de bevolkings- en allochtonenprognose met een apart model verbijzonderd naar huishoudenspositie, waardoor typen huishoudens konden worden afgeleid. Deze regionale prognoses waren consistent met de nationale langetermijnprognoses van het CBS voor de periode 2004–2050. Dit betekent dat de cijfers naar gemeenten optellen tot de cijfers uit de nationale prognoses.

In juli 2008 is een actualisering van de regionale prognoses gepubliceerd (PBL/CBS, 2008). Het prognosemodel PEARL is inmiddels verder ontwikkeld, waardoor er nu één integrale prognose van bevolking en huishoudens is gemaakt. De regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2007–2025 is consistent met de nationale langetermijnprognoses van het CBS voor de periode 2006–2050 (Garssen en Van Duin, 2006; Van Agtmaal-Wobma en Van Duin, 2007; Loozen en Van Duin, 2007). Eind 2007 heeft het CBS een bijgestelde nationale bevolkingsprognose voor de korte termijn uitgebracht, waarin het effect van de ontwikkelingen in 2007 is verwerkt (Van Duin, 2008). Deze gegevens zijn niet in de regionale prognose meegenomen, omdat de kortetermijnprognose uitsluitend de situatie tot 2014 beschrijft, geen informatie over huishoudens geeft en geen onderscheid naar herkomstgroepen maakt.

In dit artikel worden de belangrijkste uitkomsten van de regionale bevolkings-, allochtonen- en huishoudensprognose 2007–2025 toegelicht. Deze prognose geeft een samenhangend toekomstbeeld van de ontwikkelingen op het gebied van bevolking, allochtonen en huishoudens van alle gemeenten. Daarbij wordt uitgesplitst naar leeftijd, geslacht, herkomst en huishoudentype. De cijfers uit de regionale prognose zijn gebaseerd op veronderstellingen over de toekomstige ontwikkelingen van regionale verschillen in geboorte, sterfte, buitenlandse migratie, verhuizingen, huishoudensvorming en -ontbinding en ten slotte woningbouw. Aan deze ontwikkelingen is uitgebreid aandacht besteed in eerder verschenen RPB/CBS-publicaties (De Jong et al., 2005, 2006). In een artikel in de volgende uitgave van Bevolkingstrends zal nader op de methodiek van de regionale huishoudensprognose worden ingegaan.

De regionale prognose beoogt de meest waarschijnlijke toekomstige ontwikkeling te beschrijven. De werkelijke ontwikkelingen zullen hier echter onvermijdelijk van afwijken. De omvang en verdeling van de toekomstige woningbouw vormt een belangrijke bron van onzekerheid. Om het effect van deze onzekerheid op de prognose-uitkomsten te kwantificeren, worden in 2008 tevens enkele prognosevarianten gepubliceerd. In deze varianten worden verschillende veronderstellingen voor de woningbouw gebruikt. In dit artikel wordt hierop verder niet ingegaan. In een nog te verschijnen PBL/CBS-uitgave over de uitkomsten van de regionale prognose zal hieraan aandacht worden besteed. Ook in de nationale ontwikkelingen tot 2025 is er een aanzienlijke onzekerheid. Zo geeft de nationale huishoudensprognose van het CBS voor het aantal huishoudens in 2025 een ondergrens van 7,5 miljoen en een bovengrens van 8,4 miljoen. De kans dat het gerealiseerde aantal tussen deze grenzen ligt, wordt op 67 procent geschat. Gedetailleerde cijfers over de regionale bevolkings- en huishoudensprognose zijn te vinden in de databank *StatLine* op de website van het CBS (www.cbs.nl) en op de website van het PBL (www.pbl.nl).

2. Groei en krimp van de bevolking

Op 1 januari 2007 telde Nederland 16,4 miljoen inwoners. In 2025 zullen dat er ruim een half miljoen meer zijn. Op regionaal niveau loopt de bevolkingsontwikkeling tot 2025 sterk uiteen. Per provincie varieert deze van een daling met bijna 70 duizend inwoners in Limburg tot een groei met ruim 190 duizend in Noord-Holland (*grafiek 1*). Vooral in de Randstad zal het inwonertal nog toenemen. Vrijwel de gehele bevolkingstoename van een half miljoen tussen nu en 2025 vindt plaats in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht en Flevoland.

Het inwonertal van de provincie Limburg is al enkele jaren aan het dalen. In de regionale prognose wordt verwacht dat deze bevolkingskrimp in de komende decennia onver-

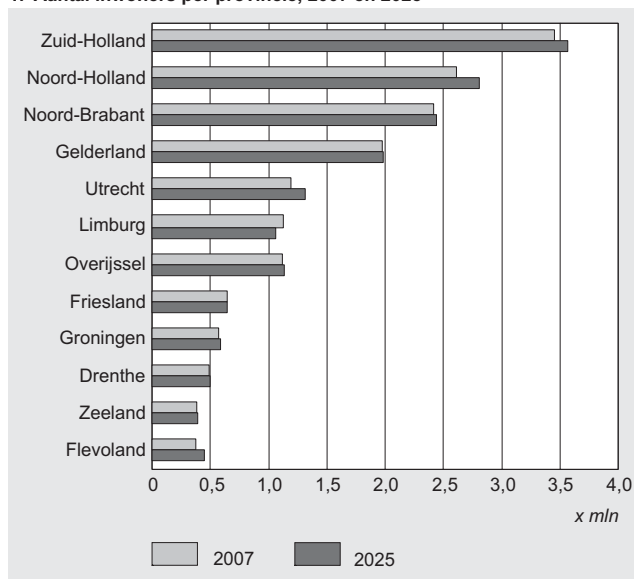
¹⁾ Planbureau voor de Leefomgeving, vestiging Den Haag.

²⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek.

³⁾ Het Ruimtelijk Planbureau (RPB) en het Milieu en Natuur Planbureau (MNP) vormen sinds april 2008 het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).

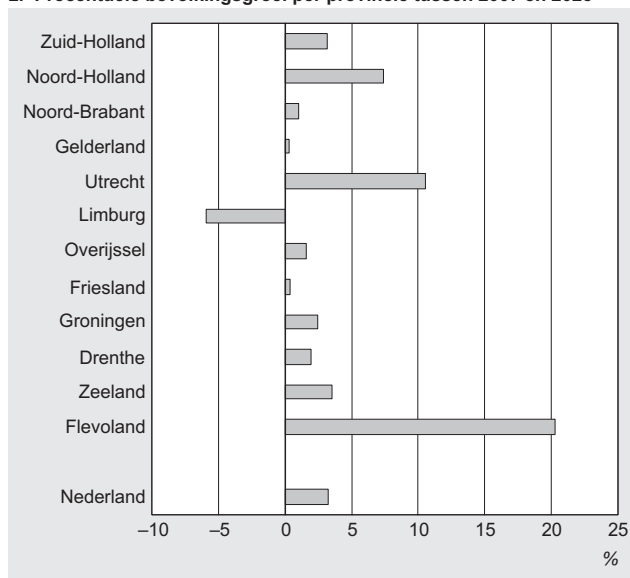
kort zal doorzetten. Hierdoor zal Limburg in 2025 bijna 70 duizend minder inwoners tellen dan nu. In de overige provincies zal de bevolking niet of nauwelijks meer toenemen.

1. Aantal inwoners per provincie, 2007 en 2025

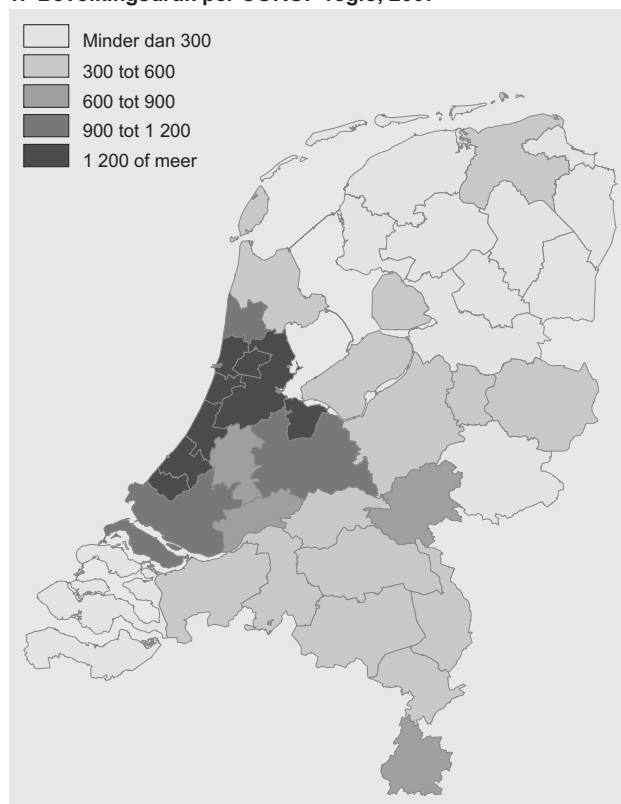
In relatief opzicht is Flevoland de snelst groeiende provincie, met een bevolkingstoename van 20 procent tussen nu en 2025 (*grafiek 2*). In deze naar verhouding jonge provincie zal het aantal geboorten groter blijven dan het aantal sterfgevallen, en blijft de aantrekkingskracht op jonge gezinnen door het uitbreidende woningaanbod groot. Door de snelle groei heeft in 2025 niet langer Flevoland maar het nog nauwelijks groeiende Zeeland het kleinste aantal inwoners. De provincie Utrecht zal in 2025 naar verwachting 10 procent meer inwoners hebben dan in 2007, Noord-Holland groeit met 7 procent.

2. Procentuele bevolkingsgroei per provincie tussen 2007 en 2025

De bevolkingsdruk, het aantal inwoners per vierkante kilometer, verschilt sterk tussen regio's (*kaart 1*). In het 'hart' van de Randstad is de bevolkingsdruk gemiddeld ruim 1 300 personen per km². In de aangrenzende COROP-regio's is de druk met ongeveer 1 000 personen beduidend lager. De bevolkingdruk in de rest van Nederland blijft hierbij sterk achter, met rond 200 personen. Door de relatief sterke groei van het inwonertal zal de Randstad in de toekomst nog 'drukker' worden, tot 1 400 personen per km² in 2025, terwijl de 'onderdruk' in de rest van Nederland ongewijzigd blijft.

1. Bevolkingsdruk per COROP-regio, 2007

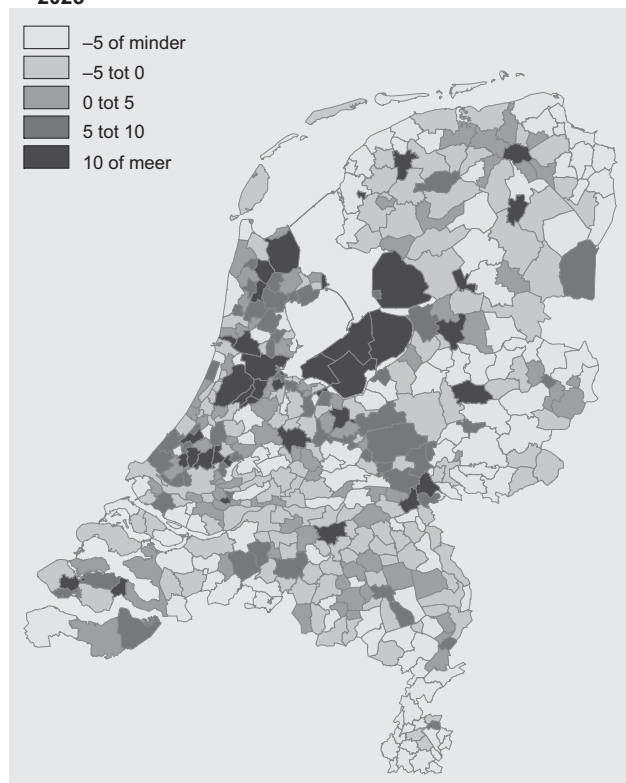

Het zwaartepunt van de bevolkingsgroei in de Randstad zal plaatsvinden in het noordelijke gedeelte (*kaart 2*). Vooral de gemeenten Utrecht en Almere zullen tot 2025 nog fors groeien. De bevolking van Utrecht neemt naar verwachting met een derde toe en telt in 2025 ruim 100 duizend meer inwoners dan nu. Almere zal in 2025 bijna 50 duizend meer inwoners hebben, een kwart meer dan in 2007. De bevolking van Amsterdam zal in 2025 naar verwachting met 94 duizend zijn toegenomen, een groei van 13 procent.

In het zuidelijke deel van de Randstad laat Den Haag een beperktere groei zien van ruim 30 duizend, een toename van 8 procent. Voor Rotterdam wordt een lichte daling van het inwonertal verwacht van 5 duizend personen. In deze regio groeien vooral de tussen Den Haag en Rotterdam gelegen gemeenten Lansingerland (per 1 januari 2007 ontstaan uit Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs en Bleiswijk), Pijnacker-Nootdorp en Zevenhuizen-Moerkapelle. In totaal zal het aantal inwoners in deze drie gemeenten tussen nu en 2025 met 29 duizend toenemen.

Zowel binnen als buiten de Randstad wordt in het algemeen verwacht dat in en rond de grotere gemeenten de bevolking in de toekomst nog gaat groeien, terwijl voor de kleinere 'plattelandsgemeenten' een bevolkingskrimp in het verschiet ligt. Een forse krimp geldt vooral voor het gros van de gemeenten in noordoostelijk Groningen, oostelijk Gelderland en Limburg. In het noordoosten van Groningen en het zuiden van Limburg worden de gemeenten al een aantal jaren geconfronteerd met een bevolkingskrimp. De achterliggende oorzaken zijn een lage of negatieve natuurlijke aanwas – door een laag aantal geboorten met daarbij een hoge sterfte, samenhangend met een vergrijsde bevolking – in combinatie met een netto uitstroom van verhuizers in de richting van de westelijke provincies of het buitenland.

2. Procentuele bevolkingsgroei per gemeente tussen 2007 en 2025

Vergrijzing

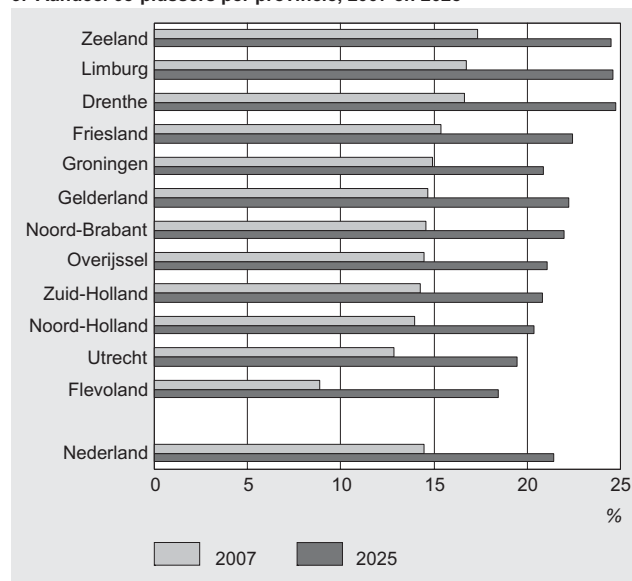
In de komende twee decennia zal de vergrijzing een steeds belangrijker maatschappelijk verschijnsel worden. De naoorlogse geboortegolf zal na 2010 de leeftijdsklasse van 65 jaar en ouder gaan instromen. Het aandeel 65-plussers in de bevolking zal toenemen van 14,5 procent in 2007 tot 21,4 procent in 2025. Vrijwel alle gemeenten zullen bij hun beleid rekening moeten houden met een toenemende vergrijzing, bijvoorbeeld wat betreft het aanbod van zorg en voor ouderen geschikte woonruimte.

In 2007 lag het aandeel 65-plussers in de meeste provincies dicht tegen de landelijke waarde van 14,5 procent (grafiek 3). Alleen Flevoland is duidelijk minder vergrijsd: het aandeel 65-plussers was 9 procent. Vooral jonge gezinnen zijn naar deze provincie gegaan, en de relatief

hoge geboortecijfers remmen de vergrijzing. De sterkst vergrijsde provincie is Zeeland (ruim 17 procent 65-plussers), op de voet gevolgd door Limburg en Drenthe met bijna 17 procent. Uit deze provincies trekken veel jongeren weg voor studie of werk elders in Nederland of net over de grens.

Ook in 2025 zullen deze drie provincies koplopers zijn wat betreft de vergrijzing: naar verwachting zal daar dan één op de vier inwoners 65 jaar of ouder zijn. Voor Flevoland wordt een verdubbeling van het aandeel 65-plussers voorzien: van 9 procent nu naar 18 procent in 2025. De oorzaak ligt in het opvullen van de leeftijdsopbouw aan de bovenkant: in het verleden zijn naar de relatief nieuwe provincie vooral jonge gezinnen getrokken, die in de toekomst de hogere leeftijden zullen binnenstromen. Hiermee zal deze provincie qua niveau gaan aanhaken bij diverse andere provincies en dicht bij Utrecht uitkomen, waar het percentage ouderen zowel nu als in 2025 onder het nationaal gemiddelde ligt. Het relatief lage aandeel 65-plussers in de provincie Utrecht heeft te maken met de aantrekkingskracht van de stad Utrecht voor studenten en werkende jongeren en het voor jonge gezinnen aantrekkelijke woningaanbod in de provincie.

3. Aandeel 65-plussers per provincie, 2007 en 2025

Kaart 3 geeft een beeld van het aandeel 65-plussers in de gemeentelijke bevolking in 2007. Vooral de zuidelijke gemeenten in Limburg en Zeeland hebben een hoog percentage ouderen. Andere vergrijsde gebieden zijn oostelijk Groningen, zuidwestelijk en oostelijk Friesland, grote delen van Drenthe, het noorden van Gelderland en het Noord-Hollands kustgebied. Dat deze landelijke gebieden een sterke vergrijzing kennen, hangt samen met het feit dat veel jongeren wegtrekken naar (vooral) de stedelijke gebieden, terwijl de ouderen achterblijven. In het geval van Zuid-Limburg speelt verder het feit dat het geboortecijfer al decennia lager is dan het Nederlands gemiddelde een rol. Ook ten zuidoosten van Amsterdam bevindt zich een strook gemeenten met hoge concentraties ouderen. Deze regio, rond de Vecht, is van oudsher geliefd bij

kapitaalkrachtige ouderen. Door de hoge huizenprijzen, in combinatie met weinig nieuwbouw, is de streek daarentegen juist onaantrekkelijk voor jonge starters op de woningmarkt. Ook andere gemeenten met hoge huizenprijzen, zoals Rozendaal, Heemstede en Wassenaar, laten een sterke vergrijzing zien.

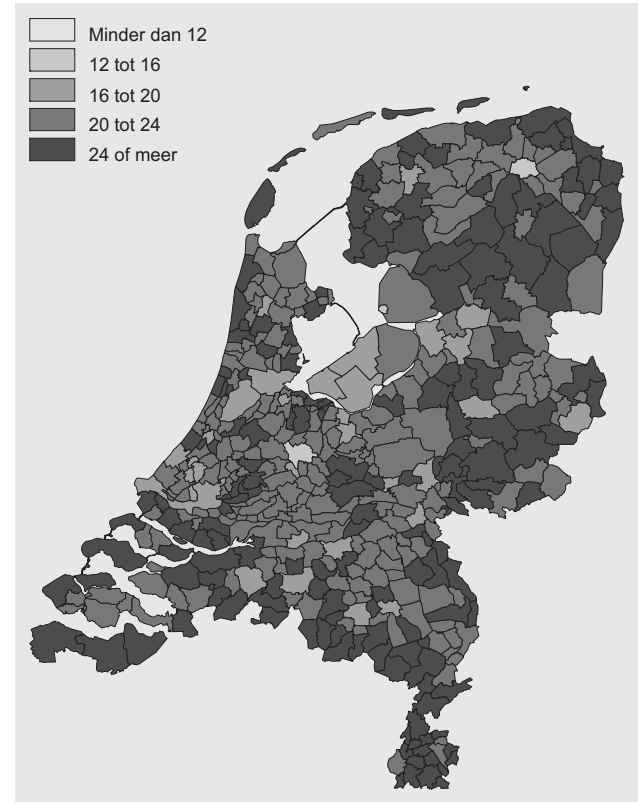
De grote steden zijn relatief weinig vergrijsd: in de steden studeren en werken relatief veel jongeren die uit kleinere gemeenten naar de stad komen. Op wat hogere leeftijden, zo rond leeftijd 30, trekken mensen vaak weer weg uit de steden, op zoek naar een betaalbare woning en een woonomgeving die aantrekkelijk is voor jonge gezinnen. Hierdoor laten de bevolkingspiramides van de grote steden nu een versmalling aan de top zien.

In 2025 is het kaartbeeld van het percentage 65-plussers per gemeente aanzienlijk verkleurd (*kaart 4*). Vrijwel alle gemeenten zijn veel grijzer geworden: hadden in 2007 maar enkele gemeenten een percentage dat uitkwam boven de 20, in 2025 is in het merendeel van de gemeenten minimaal één op de vijf inwoners ouder dan 65 jaar. Onder de gemeenten met minder dan 20 procent ouderen is een aantal studentensteden te vinden, zoals Groningen, Delft en Wageningen. Hoewel het aandeel 65-plussers er bijna zal verdubbelen (van 7 naar 13 procent) zal Urk ook in 2025 de minst vergrijsde gemeente zijn.

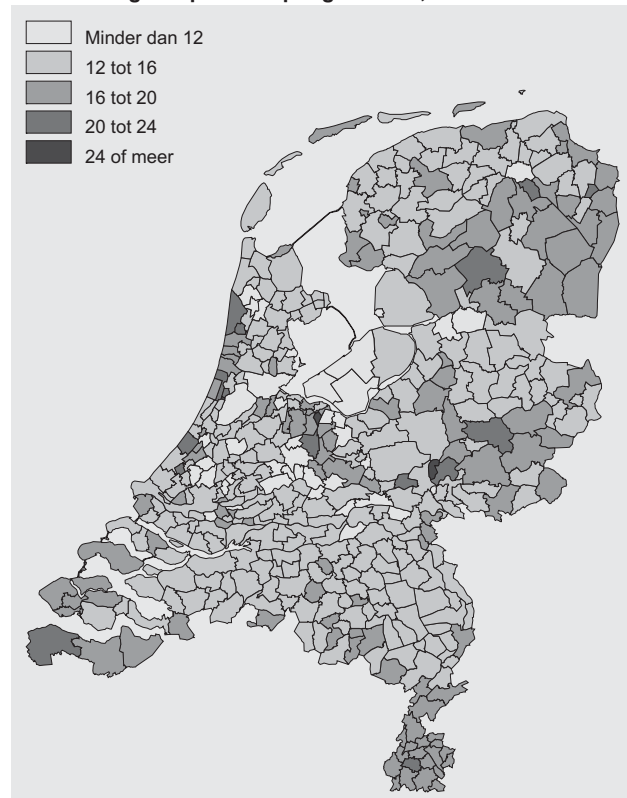
Wat betreft de regionale spreiding lijkt het beeld in 2025 echter nog sterk op dat in 2007. Dit komt mede door de lage verhuismobiliteit onder ouderen. Zuidelijk Limburg, zuidelijk Zeeland en het platteland van Friesland, Groningen, Drenthe en het noorden van Gelderland zijn

het meest vergrijsd. Grote steden en gemeenten rond de grote steden zijn minder sterk vergrijsd. De voortdurende stroom van jongeren naar de grote stad en de suburbanisatie die wordt veroorzaakt door jonge gezinnen, zullen daar een neerwaarts effect hebben op het percentage ouderen. Alle gemeenten van Flevoland tellen ook in 2025 nog relatief weinig ouderen.

4. Percentage 65-plussers per gemeente, 2025

3. Percentage 65-plussers per gemeente, 2007

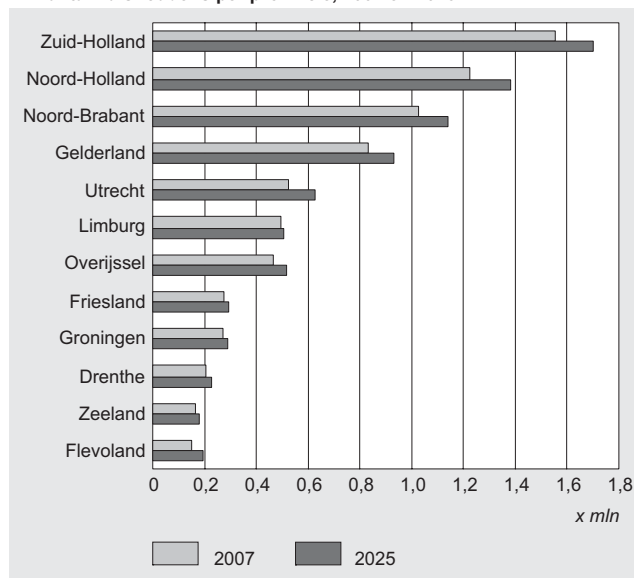

3. Groei en krimp van het aantal huishoudens

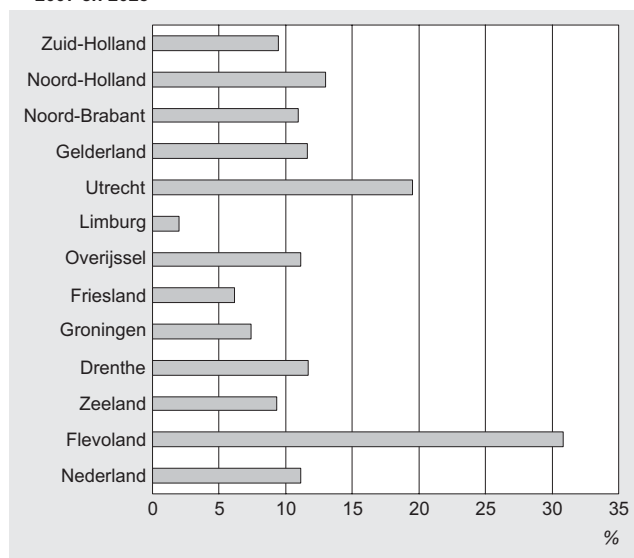
In 2025 zal Nederland naar verwachting 8,0 miljoen huishoudens tellen, 800 duizend meer dan begin 2007. Het aantal huishoudens stijgt sneller dan het aantal inwoners, wat vrijwel volledig het gevolg is van een toenemend aantal eenpersoonshuishoudens. Hierdoor houdt de ontwikkeling van de woningbehoefte geen gelijke tred met die van het inwonertal.

Tot 2025 neemt voor alle provincies het aantal huishoudens nog toe, maar in het bijzonder in de Randstad. Dat zal daar leiden tot extra drukte en een hogere woningvraag. In Zuid- en Noord-Holland wordt de sterkste groei van het aantal huishoudens verwacht (*grafiek 4*). Daar neemt het aantal huishoudens tot 2025 met respectievelijk 160 en 150 duizend toe. In de provincie Utrecht komen er nog 100 duizend huishoudens bij. Voor de provincie Flevoland wordt een toename van 46 duizend huishoudens verwacht, vooral door een verdere groei van Almere. Het aantal huishoudens in Flevoland zal in 2025 bijna een derde hoger zijn dan nu, en daarmee relatief het sterkst gegroeid zijn (*grafiek 5*).

4. Aantal huishoudens per provincie, 2007 en 2025

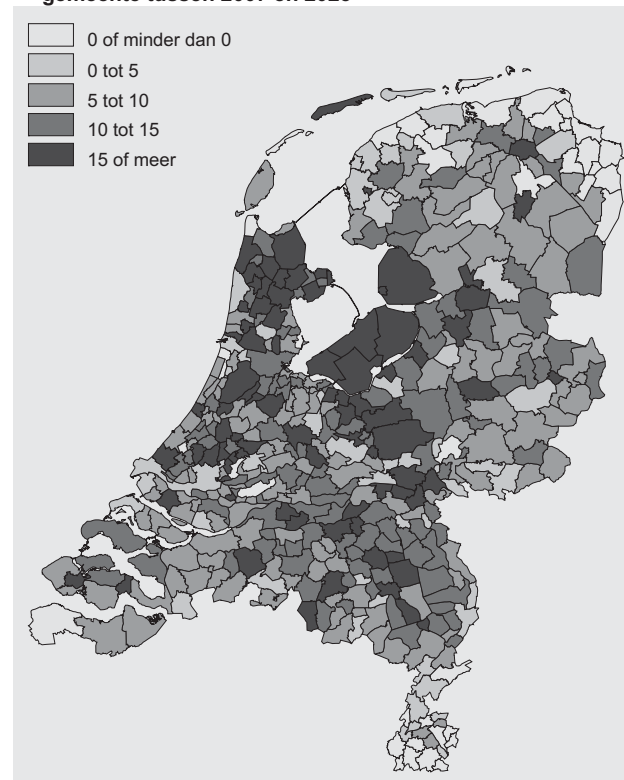
5. Procentuele groei van het aantal huishoudens per provincie tussen 2007 en 2025

Hoewel het aantal inwoners er niet veel meer groeit, wordt ook voor de provincies Gelderland en Noord-Brabant nog een flinke toename van het aantal huishoudens verwacht. Onder invloed van de voortgaande vergrijzing en individualisering zullen daar steeds meer mensen alleenwonen. Tot 2025 komen er in Gelderland naar verwachting 100 duizend huishoudens bij en in Noord-Brabant 110 duizend. De meer perifeer gelegen provincies Groningen, Friesland, Drenthe, Zeeland, Limburg en Groningen zullen tot 2025 een veel lagere huishoudensgroei kennen (van 10 tot 20 duizend). Zelfs in het krimpende Limburg groeit het aantal huishoudens dus nog, zij het met slechts 2 procent. In het zuiden van Limburg en het noordoosten van Groningen zal het aantal huishoudens wel dalen. Deze gebieden kenden de laatste jaren al een daling van het aantal inwoners, terwijl het aantal huishoudens er ongeveer gelijk bleef. Sterfte speelt een belangrijke rol in de verwachte krimp, omdat er relatief veel ouderen in deze

regio's wonen. Daarnaast verliezen deze gebieden huishoudens door verhuizingen en internationale migratie. Ten westen van het krimpgebied Noordoost-Groningen groeien de stad Groningen en de omliggende gemeenten nog wel, met bijna 30 duizend huishoudens.

5. Procentuele groei van het aantal huishoudens per gemeente tussen 2007 en 2025

Terwijl ongeveer 60 procent van de gemeenten in de toekomst te maken gaat krijgen met een dalend *inwonertal*, krijgt nog geen 10 procent van de gemeenten te maken met een krimp van het aantal *huishoudens*. Verreweg de meeste gemeenten zien het aantal huishoudens in de toekomst dus nog groeien, wat betekent dat er nog een forse inspanning in de woningbouw nodig zal zijn. Vooral aan de noordoostelijke zijde van de Randstad zal het aantal huishoudens sterk toenemen. De regio Groot-Amsterdam en de provincie Utrecht groeien volgens de prognose samen met bijna 200 duizend huishoudens, een toename van 15 procent. Het zuidwesten van de Randstad groeit minder sterk. De regio's Groot-Rijnmond en agglomeratie 's Gravenhage groeien beide tot 2025 met naar verwachting ongeveer 40 duizend huishoudens.

De toename van het aantal huishoudens treedt vooral op in de grote steden en omringende gemeenten (*kaart 5*). Deze toename correspondeert grotendeels met de groei van de bevolking (*kaart 2*): de gemeenten met een sterke huishoudensgroei zijn meestal ook de gemeenten met een sterke bevolkingsgroei. In diverse randgemeenten neemt het aantal huishoudens nog sterker toe dan in de grote steden. Dit hangt deels samen met de (geplande) woningbouw in deze gemeenten, die veel gezinnen uit de grote steden aantrekt. Zo kennen veel gemeenten die hard

groeien een omvangrijke woningbouwproductie. Bevolkingskrimp gaat echter meestal niet samen met huishoudenskrimp: in veel gemeenten neemt het aantal huishoudens nog toe, terwijl de bevolking al afneemt.

Eenpersoonshuishoudens

Alleenstaanden vormen in de nabije toekomst de motor achter de huishoudenstoename. In de komende jaren zal het aantal alleenstaanden volgens de nationale huishoudensprognose onverminderd toenemen: van 2,5 miljoen in 2007 naar 3,3 miljoen in 2025. De toename van het aantal eenpersoonshuishoudens houdt deels verband met de vergrijzing. Ouderen blijven vaak alleen achter nadat hun partner is overleden. Bij jongeren en mensen van middelbare leeftijd neemt het aantal alleenstaanden toe door de verdergaande individualisering: alleen gaan wonen na vertrek uit het ouderlijk huis en het uiteenvallen van (samenwonen)relaties. De groei van het aantal alleenstaanden zal zich onder meer uiten in een toenemende vraag naar kleinere wooneenheden, zoals appartementen.

In 2007 telde 35 procent van de huishoudens in Nederland slechts één persoon. Dit aandeel zal toenemen tot naar verwachting 41 procent in 2025 (grafiek 6). Regionale verschillen in het percentage alleenstaanden hangen samen met verschillen in de bevolkingssamenstelling naar leeftijd, in combinatie met een variatie in relatieontbinding en sterfte. De provincies Groningen en Noord-Holland hebben met 40 procent de hoogste aandelen eenpersoonshuishoudens. Ook in de toekomst zullen deze provincies de ranglijst aanvoeren, met 45 procent alleenstaanden in 2025. In Utrecht en Zuid-Holland ligt het aandeel iets boven het Nederlands gemiddelde, en dat zal ook in de toekomst zo zijn. Flevoland en Drenthe daarentegen hebben zowel nu als in de toekomst een relatief laag aandeel alleenstaanden. In Flevoland houdt dit verband met het grote aanbod van eengezinswoningen, waardoor vooral gezinnen in opbouw daarheen trekken. Voor Drenthe geldt

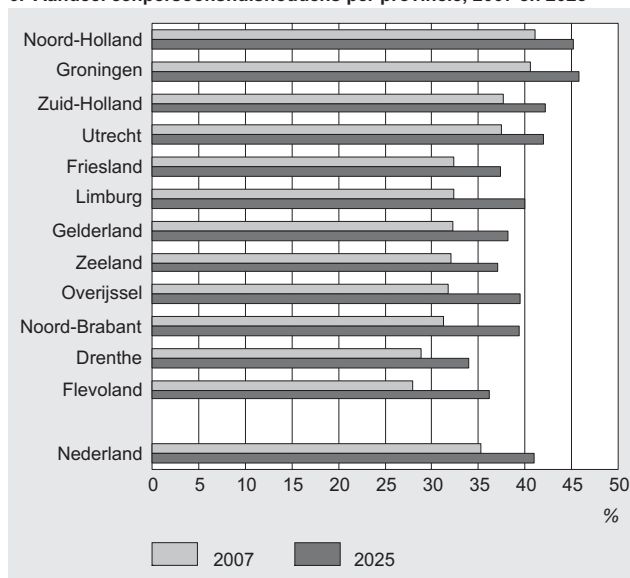
dat veel alleenstaande jongeren naar Groningen verhuizen.

Kaart 6 laat zien dat alleenstaanden vooral in de grote steden en universiteitssteden wonen. De jongeren onder hen, vaak studenten of starters op de arbeidsmarkt, wonen in eerste instantie vaak nog alleen, maar gaan ook veelal voor het eerst relaties aan. Ook tussen verschillende samenwonenrelaties zijn jongeren vaak weer enige tijd alleenstaand. Overigens is de kans dat paren uit elkaar gaan in de grote gemeenten beduidend hoger dan daarbuiten. Daarnaast vindt er ook 'uitsortering' plaats, waarbij veel jonge paren de grote stad verruilen voor een omliggende (groei)gemeente, waar het aanbod van eengezinswoningen groter is. Deze tendensen tezamen versterken het aandeel jongere alleenstaanden in de grote gemeenten. Dit patroon is het meest zichtbaar in Amsterdam, Groningen en Wageningen, waar 55 tot 60 procent van de huishoudens uit alleenstaanden bestaat.

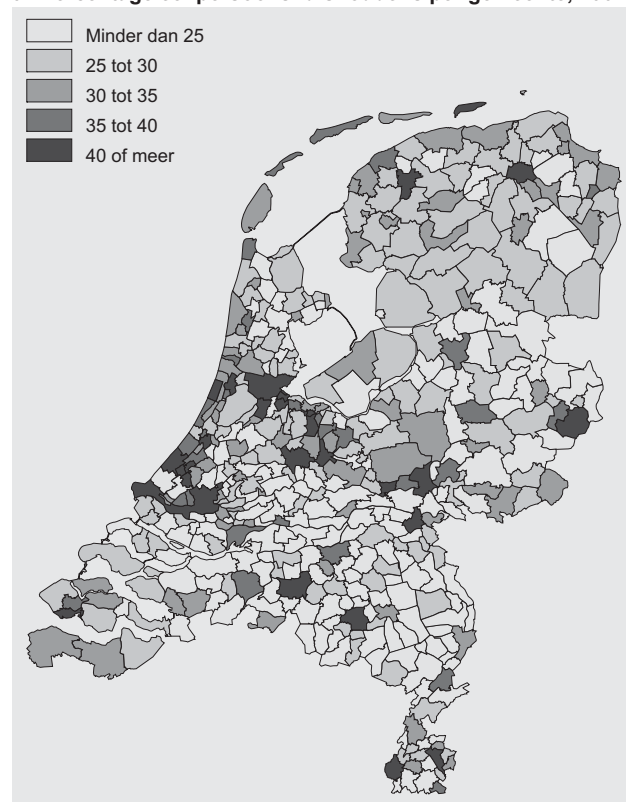
Opvallend is dat ook een aanzienlijk aantal plattelandsgemeenten een vrij hoog aandeel alleenstaanden heeft. Het betreft hier bijvoorbeeld kleinere gemeenten in het Noord-Hollandse kustgebied en in een strook ten zuidoosten van Amsterdam langs de Vecht. Deze regio's tellen relatief veel ouderen die vaker (na verweduwing of scheiding) alleenwonen.

In regio's met een laag aandeel alleenstaanden gaat het vaak om gemeenten die behoren tot de *biblebelt*, een gebied met relatief veel (streng) gelovigen dat zich uitstrekt van Zeeland naar Overijssel. Urk en Staphorst zijn hiervan typische vertegenwoordigers; het aandeel alleenstaanden blijft hier steken onder de 20 procent. Veel jongeren in

6. Aandeel eenpersoonshuishoudens per provincie, 2007 en 2025

6. Percentage eenpersoonshuishoudens per gemeente, 2007

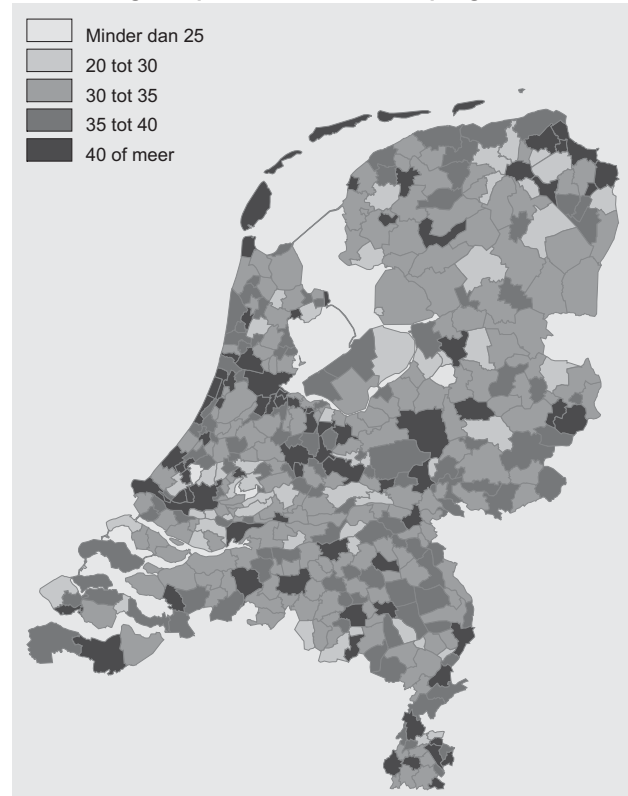
deze gemeenten trouwen nog vanuit het ouderlijk huis. Eerst een tijdje alleenwonen is er minder gebruikelijk. Ook gaan (echt)paren in deze gemeenten minder snel uit elkaar.

Daarnaast tellen gemeenten met veel nieuwbouw relatief weinig eenpersoonshuishoudens. Voorbeelden zijn Zeevolde, Pijnacker-Nootdorp, Barendrecht en Bergschenhoek, alle met aandelen rond de 20 procent. Door het grote aanbod van eengezinswoningen in de afgelopen jaren zijn jonge gezinnen met kinderen in deze gemeenten oververtegenwoordigd. Ten slotte komt ook Twente, met uitzondering van de grote kernen, naar voren als een regio met relatief weinig alleenstaanden.

In 2025 is het kaartbeeld van het aandeel alleenstaanden vrijwel geheel verkleurd (*kaart 7*). Bijna alle gemeenten zullen dan een beduidend hoger aandeel alleenstaanden tellen, met uitzondering van de grote steden die in 2007 al een hoog percentage hadden. Zo blijven Amsterdam, Wageningen en Groningen uitkomen op ruim 55 procent. Ook in diverse andere steden zal ongeveer de helft van alle huishoudens uit één persoon bestaan, zoals in Utrecht, Nijmegen, Leiden, Den Haag, Delft, Rotterdam, Haarlem, Tilburg en Eindhoven.

Enkele gemeenten in de *biblebelt* hebben ook in 2025 nog steeds lage aandelen alleenstaanden, zoals Urk en Staphorst met ongeveer een kwart alleenstaanden. Ook Twente scoort dan naar verwachting nog laag.

7. Percentage eenpersoonshuishoudens per gemeente, 2025

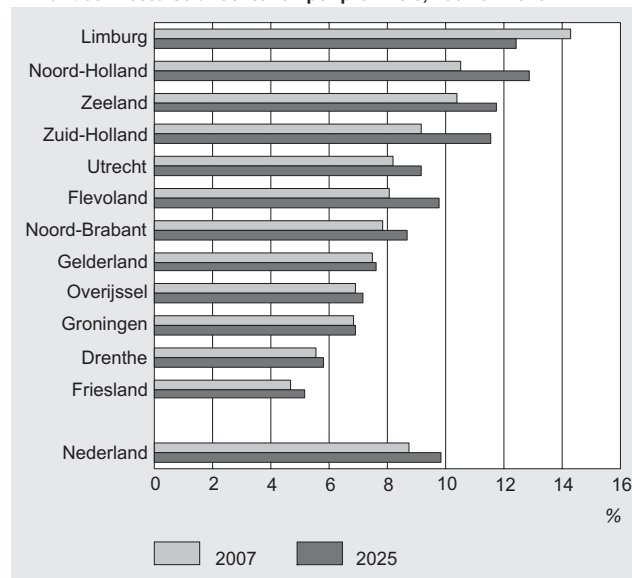
4. Groei van het aandeel westerse en niet-westerse allochtonen

Westerse allochtonen

In 2007 woonden in Nederland 1,4 miljoen westerse allochtonen. Bijna 60 procent van de westerse allochtonen heeft als herkomst een van de landen van de Europese Unie, in het bijzonder België en Duitsland. Laatstgenoemden wonen vooral in de grensstreken. Volgens de nationale CBS-allochtonenprognose zal het aantal westerse allochtonen in 2025 zijn toegenomen tot 1,7 miljoen. Zij maken dan 10 procent uit van de totale bevolking, één procent meer dan in 2007. De groei komt vooral door nieuwe migranten, de eerste generatie. De laatste jaren is vooral de immigratie vanuit de nieuwe EU-lidstaten sterk gestegen. In de prognose wordt verondersteld dat deze nog verder zal groeien. Westerse allochtonen komen vooral voor werk naar Nederland, maar ook gezinsmotieven spelen een rol.

De sterkste stijging van het aandeel westerse allochtonen wordt verwacht in Noord- en Zuid-Holland en Flevoland (*grafiek 7*). De laatste jaren zijn veel immigranten uit de nieuwe EU-landen Polen, Roemenië en Bulgarije naar Nederland gekomen. Zij vestigen zich vooral in de Randstad en zuidelijke provincies. In Limburg, waar het aandeel westerse allochtonen in de grensgemeenten vaak erg hoog is, wordt juist een daling verwacht. Dit komt vooral door sterfte in de aanzienlijk vergrijsde westerse bevolkingsgroepen in die regio's. De groei van het aandeel westerse allochtonen in de drie noordelijke provincies blijft zeer beperkt.

7. Aandeel westerse allochtonen per provincie, 2007 en 2025

Dat in 2007 vooral in de grensgemeenten relatief veel westerse allochtonen woonden, is duidelijk zichtbaar in *kaart 8*. Dit geldt in het bijzonder voor Limburg en Zeeland. In de grensgemeenten van Noord-Brabant, Gelderland, Overijssel, Drenthe en Groningen is het aandeel westerse

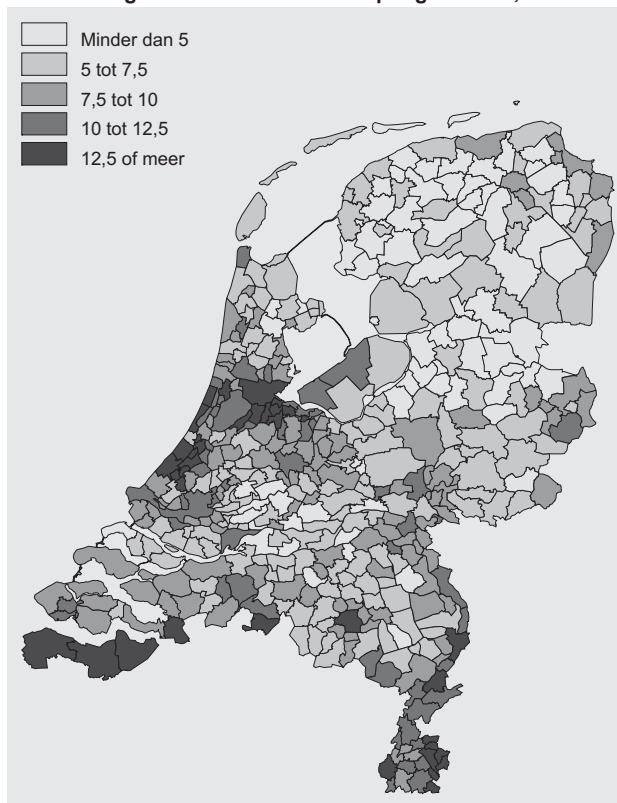
allochtonen weliswaar bovengemiddeld, maar minder sterk geconcentreerd dan in Limburg en Zeeland. De gemeente Vaals telde in 2007 naar verhouding de meeste westerse allochtonen. In deze gemeente is bijna de helft van de inwoners van westers allochtone, in meerderheid Duitse, herkomst. Andere grensgemeenten met hoge percentage westerse allochtonen zijn Baarle-Nassau en Kerkrade.

Ook in de Randstad wonen relatief veel westerse allochtonen. De aanwezigheid van opleidingsinstituten en passende werkgelegenheid maken deze regio aantrekkelijk voor westerse (arbeids)migranten. Van de vier grote steden hebben alleen Amsterdam en Den Haag (met respectievelijk 14 en 13 procent) een duidelijk hoger dan gemiddeld aandeel westerse allochtonen in hun bevolking. In Rotterdam en Utrecht is het aandeel 10 procent. In een aantal kleinere gemeenten als Hulst, Landgraaf, Wassenaar, Oegstgeest en Leidschendam-Voorburg ligt het aandeel westerse allochtonen ook ruim boven het gemiddelde.

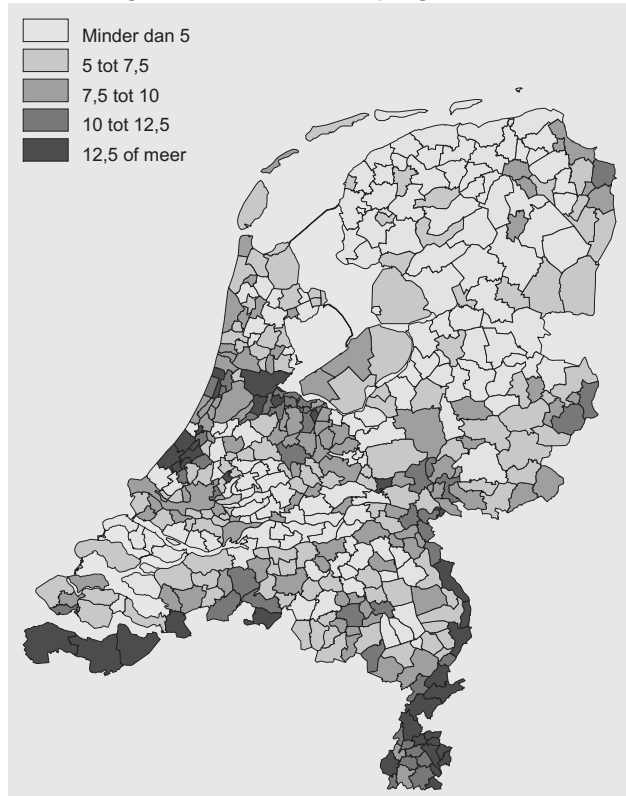
Hoewel het landelijke percentage westerse allochtonen naar verwachting maar weinig toeneemt, van 9 naar 10 procent, zal het kaartbeeld in 2025 nogal zijn veranderd (*kaart 9*). In de Randstad zal sprake zijn van een 'olievlekwerking'. De concentratie westerse allochtonen ligt in het hele gebied hoger dan nu het geval is. In Den Haag wordt een sterke stijging verwacht: van 13 procent in 2007 naar 20 procent in 2025. In Amsterdam stijgt het aandeel van 14 naar 18 procent; in Rotterdam en Utrecht neemt het licht toe, van 10 naar 11 procent. Naar verwachting zal het aandeel westerse allochtonen in de kleinere gemeenten in de Randstad waar ook nu al veel westerse allochtonen wonen, nog verder toenemen. Zo zal in 2025 Wassenaar ruim 30 procent westerse allochtonen tellen, en Leidschendam-Voor-

burg 18 procent. De randgemeenten van Limburg en Zeeland blijven ook in de toekomst relatief veel westerse allochtonen onder hun inwoners tellen. Wel zal het aandeel in sommige gemeenten naar verwachting flink dalen.

9. Percentage westerse allochtonen per gemeente, 2025

8. Percentage westerse allochtonen per gemeente, 2007

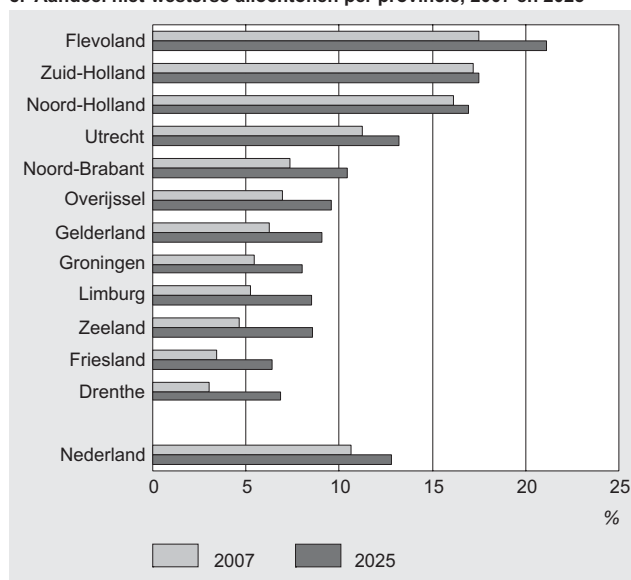

Niet-westerse allochtonen

In 2007 woonden in Nederland 1,7 miljoen niet-westerse allochtonen, vooral afkomstig uit Turkije, Marokko, Suriname en de Nederlandse Antillen en Aruba. In 2025 zal dit aantal volgens de nationale allochtonenprognose zijn toegenomen tot 2,2 miljoen. Het aandeel niet-westerse allochtonen in de totale bevolking zal hiermee toenemen van 11 procent in 2007 naar 13 procent in 2025. Deze toename betreft vooral de tweede generatie: niet-westerse allochtonen vormen een relatief jonge bevolkingsgroep die zich de komende jaren zal uitbreiden door gezinsvorming. De toename van de eerste generatie, door nieuwe migratie, blijft daar relatief bij achter.

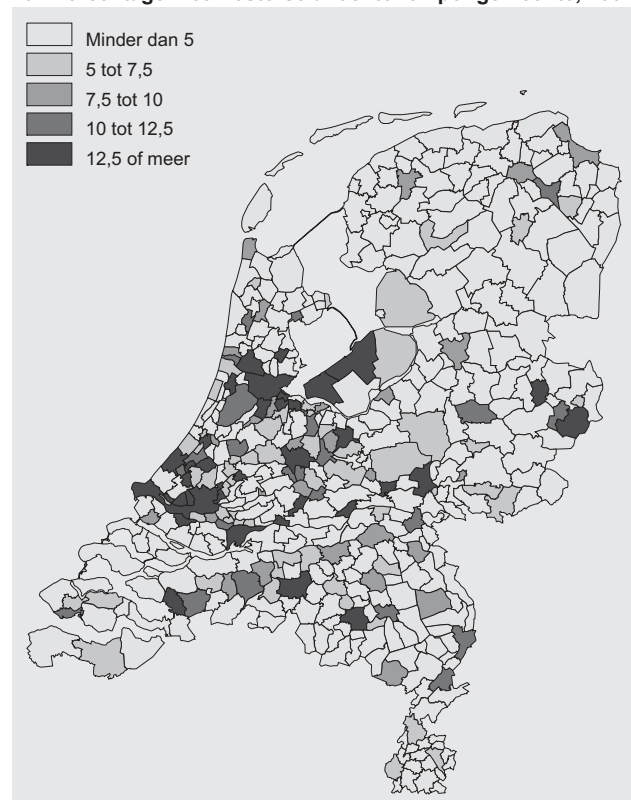
Niet-westerse allochtonen wonen nu nog sterk geconcentreerd in de provincies Flevoland en Noord- en Zuid-Holland. Deze concentratie neemt naar verwachting iets af (*grafiek 8*). In de noordelijke, zuidelijke en oostelijke provincies wordt een sterkere toename van het aandeel niet-westerse allochtonen verwacht dan in het westen. In Noord- en Zuid-Holland is de toename van het, nu relatief hoge, aandeel naar verwachting beperkter. Flevoland was in 2007 de provincie met het hoogste aandeel niet-westerse allochtonen (17,5 procent). Het aandeel niet-westerse allochtonen groeit daar sterk en zal in 2025 naar verwachting zijn opgelopen tot 21 procent.

8. Aandeel niet-westerse allochtonen per provincie, 2007 en 2025

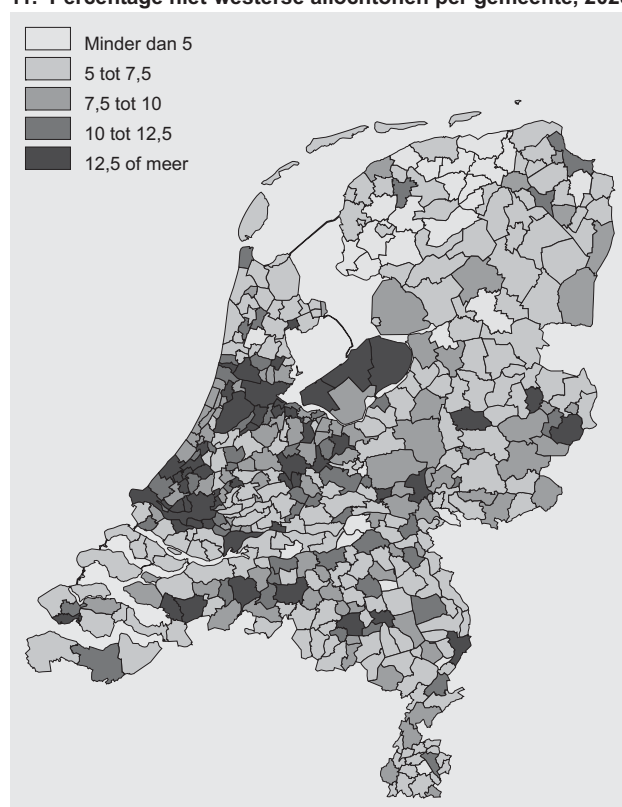

Kaart 10 toont duidelijk dat niet-westerse allochtonen in 2007 vooral in de Randstad woonden, in het bijzonder in de grote steden. Rotterdam heeft met 36 procent het grootste aandeel niet-westerse inwoners, op korte afstand gevolgd door Amsterdam (35 procent) en Den Haag (33 procent). In Utrecht wonen naar verhouding veel minder niet-westerse allochtonen (21 procent), minder dan in Almere. Daar vormen de inmiddels ruim 45 duizend niet-westerse allochtonen bijna een kwart van de totale bevolking. Buiten de Randstad hebben Arnhem, Enschede, Tilburg en Eindhoven relatief hoge aandelen niet-westerse allochtonen.

10. Percentage niet-westerse allochtonen per gemeente, 2007

11. Percentage niet-westerse allochtonen per gemeente, 2025

Naast de grote gemeenten zijn er ook verscheidene kleinere gemeenten met een groot aandeel. Deels heeft dit te maken met suburbanisatie. Dit verschijnsel komt niet meer alleen voor onder autochtonen, maar de laatste jaren ook nadrukkelijk onder (niet-westerse) allochtonen. Dit is duidelijk zichtbaar in de relatief hoge percentages niet-westerse allochtonen in de verschillende groeikernen, zoals Almere, Lelystad, Diemen, Capelle aan den IJssel en Zoetermeer.

In 2025 (kaart 11) is sprake van grote regionale veranderingen ten opzichte van de situatie in 2007. Momenteel zijn nog vooral geïsoleerde kernen met een hoog percentage niet-westerse allochtonen zichtbaar. De verdergaande suburbanisatie van niet-westerse allochtonen leidt ertoe dat in twintig jaar tijd deze kernen met hoge concentraties zich gaan uitbreiden over de aangrenzende gemeenten. Zo zullen rond de vier grote gemeenten zones ontstaan met hoge percentages niet-westerse allochtonen. Ook in andere provincies als Gelderland en Noord-Brabant ontstaan rond de grotere stedelijke kernen zones met relatief veel niet-westerse allochtonen.

Literatuur

Agtmaal-Wobma, E. van, en C. van Duin, 2007, Huishoudensprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten. Bevolkingstrends 55(2), blz. 53–59.

CBS/PBL, 2008, In 2025 fors meer huishoudens in de Randstad. CBS/PBL Persbericht, 8 juli 2008.

Duin, C. van, 2008, Bevolkingsprognose 2007–2014: tijdelijk hogere groei. Bevolkingstrends 56(1), blz. 55–62.

Garssen, J. en C. van Duin, 2006, Bevolkingsprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten. Bevolkingstrends 54(4), blz. 85–92.

Jong, A. de, M. Alders, P. Feijten, P. Visser, I. Deerenberg, M. van Huis en D. Leering, 2005, Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL. Naar een nieuwe regionale bevolkings- en allochtonenprognose. Nai Uitgevers, Rotterdam.

Jong, A. de, P. Feijten, C. de Groot, C. Harmsen, M. van Huis en F. Vernooij, 2006, Regionale huishoudensdynamiek. Achtergronden bij de regionale huishoudensprognoses met het model PEARL. Nai Uitgevers, Rotterdam.

Loozen, S. en C. van Duin, 2007, Allochtonenprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten. Bevolkingstrends 55(2), blz. 60–67.

Verbeterde schattingswijze van migratie over korte afstand in het model PEARL

Pieter Wijngaarden en Andries de Jong¹⁾

In 2006 hebben het RPB en het CBS voor het eerst een regionale demografische prognose uitgebracht. Deze prognose, met behulp van het model PEARL, geeft een beeld van regionale ontwikkelingen in de bevolking, allochtonen en huishoudens in de periode tot 2025. In 2008 is de actualisering van deze prognose gepresenteerd. In de prognose vormt de schatting van het aantal korte-afstand-migranten een belangrijk onderdeel. Deze schatting werd in de eerste prognose verricht met behulp van het ruimtelijk interactiemodel, waarbij het inwonertal van de vestigingsgemeente en de hemelsbrede afstand tussen vertrek- en vestigingsgemeente de twee verklarende variabelen vormen. In dit artikel wordt nagegaan in hoeverre het gebruik van reisafstanden een verbetering van de schatting oplevert. Voor alle provincies blijkt sprake te zijn van een forse verbetering van de fit tussen geschatte en waargenomen migratiestromen. Deze is zodanig dat in de actualisering van de regionale prognose gewerkt wordt met reisafstanden in plaats van afstanden hemelsbreed.

1. Inleiding

In 2006 hebben het Ruimtelijk Planbureau (RPB) en het CBS voor het eerst een regionale (bevolkings- en allochtonen)prognose gepubliceerd. De regionale prognose is vervaardigd met behulp van het prognosemodel PEARL, een acroniem voor 'Projecting population Events At Regional Level'. Voor een uitgebreide beschrijving van de methode en veronderstellingen van deze prognose wordt verwezen naar De Jong et al. (2005). In 2008 is door het PBL (Planbureau voor de Leefomgeving; de opvolger van het Ruimtelijk Planbureau) en het CBS de actualisering van de regionale prognose uitgebracht.

Een belangrijke component van de regionale prognose vormt de binnenlandse migratie. De hoofdmoot van deze migratie wordt gevormd door verhuizingen vanwege woonmotieven, die doorgaans over korte afstand plaatsvinden. Deze verhuizingen worden voorts gekenmerkt door een aanzienlijk 'afstandsverval': de kans op een verhuizing wordt kleiner met het toenemen van de afstand waarover wordt verhuisd. In het zogenaamde ruimtelijk interactiemodel vormt het afstandsverval een centrale parameter, waardoor dit model zeer geschikt is voor de schatting van dit type verhuizingen. In De Jong (2005) is ingegaan op de schatting van de verhuizingen over korte afstand met behulp van dit model. In de actualisering van de regionale prognose is opnieuw gebruik gemaakt van het ruimtelijk

interactiemodel. Hierbij wordt echter gebruik gemaakt van een andere meting van de afstand waarover men verhuist. In dit artikel wordt ingegaan op de nieuwe schattingsmethode, waarbij – door vergelijking met de uitkomsten volgens de oude schattingsmethode – wordt geïllustreerd in hoeverre dit een verbetering van de schatting oplevert.

2. Het modeleren van verhuizingen

Verhuizingen zijn een belangrijke oorzaak van bevolkingsgroei of -krimp van gemeenten en vormen daarmee een cruciale component in de regionale prognose van het PBL en het CBS. In deze prognose met het model PEARL vindt het modelleren van de verhuizingen in een aantal stappen plaats.

In de eerste stap wordt een schatting gemaakt van het totaal aantal personen dat binnen de betreffende gemeente verhuist of naar een andere gemeente verhuist. In 2006 zijn in Nederland bijna 1,7 miljoen personen verhuisd.

In de tweede stap wordt bepaald welk gedeelte van deze verhuizende personen binnen de eigen gemeente verhuist. Van alle Nederlanders verhuisde rond 60 procent binnen de huidige woongemeente. De overige verhuizenden vormen de 'pool' voor de binnenlandse migratie (waarbij dus naar een andere gemeente wordt verhuisd).

In de derde stap wordt het aantal migranten onderverdeeld in twee groepen: migranten die over lange afstand verhuizen en migranten die over korte afstand verhuizen. Een groot gedeelte van verhuizingen over lange afstand draagt een 'structureel' karakter: bepaalde bestemmingsgemeenten zijn jaar in jaar uit in trek vanwege bepaalde onderwijsvoorzieningen (naast instituten voor hoger onderwijs als universiteiten ook specifieke opleidingsinstituten zoals politiescholen, marine- en legeropleidingsinstituten), het sociaal-culturele klimaat (grote steden zijn vaak aantrekkelijk voor jongeren) en de economische potentie (de grote steden in de Randstad trekken bijvoorbeeld veel jongeren die hier hun eerste baan hebben). Dit type verhuizingen vertoont over het algemeen geen duidelijk afstandsverval (veel jongeren uit Friesland trekken bijvoorbeeld vanwege de aanwezigheid van een universiteit naar Groningen, terwijl Leeuwarden in veel gevallen dichterbij ligt). Om deze reden is dit type migratie niet zo geschikt om te modelleren met een ruimtelijk interactiemodel waarin de afstand centraal staat. In de regionale prognose wordt de lange-afstandsmigratie gemodelleerd door per vertrek-gemeente na te gaan welke bestemmingsgemeenten (in welke mate) in trek zijn. Vervolgens wordt dit 'bestemmingspatroon' toegepast op de aantallen lange-afstandsmigranten.

In de vierde stap worden de verhuizingen over korte afstand gemodelleerd. Bij het verhuizen over korte afstand spelen woonmotieven een doorslaggevende rol. Uit Feijten en Visser (2005) blijkt dat het voor een groot deel gaat om

¹⁾ Beide auteurs zijn verbonden aan het Planbureau voor de Leefomgeving, vestiging Den Haag.

doorstromers, die in een andere woning dan wel andere woonomgeving willen wonen (en hiermee doorgaans een opwaartse stap zetten in hun wooncarrière). Naast doorstromers gaat het bij dit type migranten ook om starters op de woningmarkt (zoals kinderen die zelfstandig gaan wonen), dan wel om semi-starters (mensen die vanwege een scheiding genoodzaakt zijn woonruimte te vinden).

Bij het verhuizen over korte afstand speelt het afstandsverval een grote rol. Dit hangt ten eerste samen met de factor informatie: mensen krijgen eerder informatie over de 'ins' en 'outs' van (nieuwbouw- of vrijgekomen oudbouw)-woningen die dichtbij liggen, dan over woningen die vrij ver weg liggen. Ten tweede geldt dat bestaande contacten beter in stand kunnen worden gehouden als de nieuwe woonplek nabij de oude ligt. Aangezien de afstandsrelatie centraal staat in het ruimtelijk interactiemodel, is dit type model zeer geschikt om verhuizingen over korte afstand te modelleren. In de regionale prognose wordt om deze reden van dit model gebruik gemaakt voor het modelleren van de korte-afstandsmigratie.

Dit type model kent in het algemeen drie (categorieën van) parameters: de aantrekkelijkheid van de vertrekgemeente, de aantrekkelijkheid van de vestigingsgemeente en de afstand tussen vertrek- en vestigingsgemeente. Is bekend hoeveel migranten uit de vertrekgemeente verhuizen, dan vervalt de parameter die betrekking heeft op de aantrekkelijkheid van de vertrekgemeente. Aangezien dit in de regionale prognose het geval is, wordt hier gebruikt gemaakt van een eenvoudige operationalisering: het model bevat slecht twee parameters, één voor de aantrekkelijkheid van de vestigingsgemeenten en één voor de afstand. Hierbij wordt de aantrekkelijkheid eenvoudig bepaald aan de hand van het inwonertal van de vestigingsgemeente. Deze simpele operationalisering leidt in een beperkt aantal gevallen tot een bepaald type fout, die via correctiefactoren kan worden rechtgezet.

De gekozen operationalisering gaat daarnaast voorbij aan een essentiële voorwaarde voor het laten plaatsvinden van de verhuizing, namelijk de beschikbaarheid van woningen. Dit is vooral van belang als in een bepaalde gemeente een nieuwbouwwijk wordt opgeleverd, waardoor het aanbod van woningen plotseling sterk toeneemt. Bij krapte op de woningmarkt heeft dit tot gevolg dat veel korte-afstandsmigranten naar deze gemeente verhuizen, mede doordat deze woningen zich vaak kenmerken door een gunstige prijs-kwaliteitverhouding. Dit betekent vaak een verstoring van de rol van afstand en inwonertal in de korte-afstandsmigratie en dus een foutieve schatting van de aantallen migranten via het ruimtelijk interactiemodel. In het model PEARL wordt dit echter 'gerepareerd' door in een vijfde stap de vraag naar woonruimte (bepaald via het ruimtelijk interactiemodel) iteratief aan te laten sluiten op het aanbod van woonruimte. In dit artikel zal hierop verder niet worden ingegaan.

3. Het ruimtelijk interactiemodel

In het ruimtelijk interactiemodel worden de stromen migranten tussen de verschillende gemeenten gesimu-

leerd. Dit is overigens niet het geval in het zogenaamde 'migration stock'-model, dat alle migranten via een toedelingsschema aan de verschillende vestigingsgemeenten toedeelt. Het ruimtelijk interactiemodel is gebaseerd op het zwaartekrachtmodel van Newton en bevat de elementen schaal (plaatsen met veel inwoners zullen meer verhuizingen genereren en aantrekken dan plaatsen met weinig inwoners) en afstand (hoe groter de afstand tussen twee plaatsen hoe minder interacties tussen die plaatsen). In formule:

$$M_{ij} = k \frac{P_i P_j}{D_{ij}^\beta}$$

waarbij:

- M_{ij} = aantal verhuisde personen tussen vertrekgemeente i en bestemming j ;
- P_i, P_j = aantal inwoners van vertrekgemeente i en bestemming j ;
- D_{ij} = afstand tussen gemeenten i en j ;
- β = exponent die het 'verval' van het afstandseffect bepaalt;
- k = constante.

Hierboven is al aangeduid dat in de regionale prognose met een specifieke variant van het ruimtelijk interactiemodel wordt gewerkt. De reden hiervoor is dat door de gekozen modellering van de binnenlandse migratie in een eerdere stap al bekend is hoeveel migranten in een bepaalde vertrekgemeente betrokken zijn bij de migratie over korte afstand. Dit betekent dat het ruimtelijk interactiemodel in dit geval slechts de parameter voor de aantrekkelijkheid van de vestigingsgemeente en de parameter voor de afstandsfunctie hoeft te schatten. In de technische literatuur (Fotheringham en O'Kelly, 1989) staat dit model bekend als het zogenaamde 'production-constrained' model (de 'constraint' wordt dus gevormd door de bekende aantallen vertrekkers).

Het production-constrained model is geformuleerd als:

$$M_{ij} = \frac{O_i P_j^\mu D_{ij}^\beta}{\sum_k (P_k^\mu D_{ik}^\beta)}$$

waarbij:

- M_{ij} = aantal verhuisde personen tussen vertrekgemeente i en bestemming j ;
- O_i = totaal aantal verhuisden uit vertrekgemeente i ;
- P_j = aantal inwoners van bestemming j ;
- D_{ij} = afstand tussen i en j ;
- μ, β = exponenten die bepalen hoe snel het aantal verhuisde personen toeneemt naarmate het inwonertal en de afstand tussen gemeenten groter worden;
- $\sum_k (P_k^\mu D_{ik}^\beta)$ = normalisatiefactor die verwachte en waargenomen aantallen aan elkaar gelijk maakt.

Om dit model via lineaire regressie te kunnen schatten dient het te worden getransformeerd in een lineaire vorm. De formule van het getransformeerde model luidt:

$$\ln M_{ij} - (1/n) \sum_j \ln M_{ij} = \mu (\ln P_j - (1/n) \sum_j \ln P_j) + \beta (\ln D_{ij} - (1/n) \sum_j \ln D_{ij})$$

In het getransformeerde model wordt voor de te verklaren variabele de natuurlijke logaritme van het aantal migranten gebruikt, in plaats van het werkelijke aantal migranten. Dit heeft tot gevolg dat de verklaarde variantie van het getransformeerde lineaire regressiemodel aangeeft in hoeverre de getransformeerde aantallen migranten worden verklaard, en dat is dus niet gelijk aan de werkelijke aantallen migranten. Dit doet hiermee afbreuk aan de 'gebruikswaarde' van deze indicator. Het verschil in verklaarde variantie tussen twee modellen, in dit geval het model met afstanden hemelsbreed en het model met reisafstanden, kan echter goed worden gebruikt om te bepalen welke van de twee typen operationalisering van de variabele afstand het best voldoet.

In de regionale prognose, die voor het eerst in 2006 is gepubliceerd, is als criterium voor korte afstand gekozen voor de grens van 35 kilometer: mensen die binnen een straal van 35 kilometer verhuizen worden gerekend tot de korte-afstandsmigranten (en die over een grotere afstand verhuizen tot de lange-afstandsmigranten). De Jong (2005) gebruikte in de operationalisering van het afstandsmodel de hemelsbrede afstanden tussen gemeenten, waarbij voor elke gemeente het 'zwaartepunt' is bepaald op grond van de bijbehorende vierkantscode-coördinaten. Aan deze operationalisering kleefde echter een groot bezwaar. De afstand over de weg (hierna ook reisafstand genoemd) tussen twee gemeenten kan namelijk aanzienlijk verschillen van de hemelsbrede afstand. Deze situatie doet zich bijvoorbeeld voor als er water moet worden overgestoken: er moet dan worden omgereden voor een brug- of bootverbinding. Dit speelt niet alleen bij Zeeland en de Waddeneilanden, maar ook bij gemeenten aan weerszijden van rivieren en kanalen. Een groot verschil tussen hemelsbrede afstand en reisafstand kan de bereidheid om te verhuizen doen afnemen, bijvoorbeeld omdat iemand contact wil blijven houden met personen of instellingen in de oude woonplaats.

Om na te gaan of het verschil tussen beide afstanden gevolgen heeft voor de schattingen van de aantallen verhuisde personen, zijn als input voor het ruimtelijk interactiemodel niet alleen hemelsbrede afstanden maar ook reisafstanden gebruikt. De reisafstanden zijn berekend als gewogen afstanden over de weg tussen gemeenten. De wegingsfactor is het inwonertal van viercijferige postcodegebieden (PC4-gebieden) in 2006. Het zwaartepunt van een gemeente verschuift hierdoor naar PC4-gebieden met veel inwoners en dus veel potentiële verhuizers. Het is door de weging met inwonertallen mogelijk dat een reisafstand korter wordt dan een hemelsbrede afstand, bijvoorbeeld als twee gemeenten met dichtbevolkte PC4-gebieden naar elkaar toe liggen.

Hemelsbrede afstanden en reisafstanden zijn, als verwacht, sterk gecorreleerd (zie staat 1, waarin naast de correlatiecoëfficiënten ook de intercepten en hellingen van lineaire regressies van reisafstand op hemelsbrede afstand zijn weergegeven). Verondersteld wordt dat in provincies waarin de correlatie het laagst is, de nieuwe operationalisering van de afstand de grootste verbeteringen van de schatting van de aantallen korte-afstandsmigranten zal opleveren. In de volgende paragraaf zal dit worden nage-

gaan. Het is weinig verrassend dat de laagste correlaties tussen beide metingen van de afstanden voorkomen in provincies die deels uit (voormalige) eilanden bestaan, te weten Friesland, Flevoland en Zeeland. Het verschil tussen de provincie met de laagste correlatie (Zeeland met 0,55) en de provincie met de hoogste correlatie (Noord-Holland met 0,89) is aanzienlijk. Flevoland heeft de hoogste intercept: mensen die hier verhuizen overbruggen dus in het algemeen een grotere afstand dan mensen in andere provincies. Dit komt doordat deze provincie slechts enkele grote kernen kent, die bovendien vrij ver van elkaar verwijderd zijn. Voor Drenthe geldt hetzelfde, maar wel in iets minder sterke mate. In het noordoosten van het land (Groningen, Drenthe en Overijssel) komen de laagste waarden van de helling voor, wat aangeeft dat reisafstanden hier het meest parallel lopen aan hemelsbrede afstanden. Zuid-Holland laat de grootste helling zien. Kennelijk wijkt hier bij veel gemeenten de reisafstand fors af van de hemelsbrede afstand.

Staat 1
Schattingen van coëfficiënten en verklaarde varianties (R²) van regressies van reisafstand op hemelsbrede afstand

	Intercept	Helling	R ²
Groningen	5,16	1,16	0,88
Friesland	4,16	1,29	0,66
Drenthe	7,03	1,13	0,78
Overijssel	4,02	1,19	0,86
Flevoland	7,48	1,21	0,67
Gelderland	5,52	1,22	0,75
Utrecht	3,69	1,29	0,87
Noord-Holland	2,65	1,29	0,89
Zuid-Holland	5,70	1,54	0,86
Zeeland	3,80	1,32	0,52
Noord-Brabant	2,59	1,31	0,82
Limburg	1,92	1,30	0,87

In de praktijk vertalen reisafstanden zich in reistijden: deze twee variabelen hangen in bijna alle provincies sterk samen met scores van de correlatiecoëfficiënt, die lopen van 0,94 tot 0,98. Nagegaan is in hoeverre reistijden gebruikt kunnen worden als operationalisering van de variabele afstand. Hieruit is gebleken dat de schattingen sterk lijken op die met de operationalisering van afstand via reisafstand. De uitzondering is Friesland, waar de Waddeneilanden de reistijden beduidend langer maken. In het ruimtelijk interactiemodel is niet gekozen voor het gebruik van reistijden, mede omdat reistijden afhankelijk zijn van het beleid ten aanzien van maximumsnelheden voor diverse routes. Het betreffende toekomstige beleid is nauwelijks te voorspellen. Overigens kunnen ook nieuwe wegen worden aangelegd, waardoor reisafstanden en reistijden ook kunnen veranderen, maar dit heeft meer voeten in de aarde dan de verandering van maximumsnelheden.

4. Uitkomsten van de schatting met het ruimtelijk interactiemodel

In deze paragraaf wordt ingegaan op de schattingen met behulp van het ruimtelijk interactiemodel, waarbij met de twee verschillende operationalisering van de parameter afstand is gewerkt. De modellen zijn afzonderlijk voor alle

provincies van Nederland geschat, waarbij ook verhuizingen naar vestigingsgemeenten over de provinciegrens heen zijn meegenomen. Het model is geschat voor de (korte) migratiestromen in het kalenderjaar 2006. *Staat 2* geeft een overzicht van de uitkomsten van de schattingen.

Op basis van het oorspronkelijke model met hemelsbrede afstanden zijn Drenthe en Gelderland de provincies waar het (getransformeerde) aantal korte-afstandsmigranten het best wordt geschat; de verklaarde variantie bedraagt hier 70 procent. Gelderland en Zuid-Holland komen als slechtste provincies uit de bus, met scores rond de 60 procent. Wordt vervolgens gekeken naar de uitkomsten van het model met afstanden via de weg, dan blijkt de verklaarde variantie voor elke provincie hoger te liggen. Een magere winst geldt voor de provincies Limburg en Friesland (slechts 1 procentpunt), terwijl de verklaarde variantie in de provincies Drenthe, Flevoland en Gelderland fors omhoog schiet (met circa 8 procentpunten). De provincie Drenthe kent nu de hoogste verklaarde variantie (78 procent) en de provincie Zuid-Holland de laagste verklaarde variantie (65 procent).

In de vorige paragraaf is aangegeven dat de correlatie tussen afstanden hemelsbreed en reisafstanden het laagst was voor de provincies Friesland, Flevoland en Zeeland en dat juist voor deze provincies de nieuwe operationalisering van afstand mogelijk de meeste winst zou opleveren. Nu blijkt dat inderdaad voor Flevoland en Zeeland de winst beduidend is, terwijl voor Friesland de winst zeer gering is. Opvallend is dat de regressiecoëfficiënten voor het inwonertal van de vestigingsgemeente tussen de twee modellen in elke provincie maar weinig is veranderd. De hoogste regressiecoëfficiënten voor de variabele inwonertal vinden we in Drenthe, Flevoland en Overijssel. De regressiecoëfficiënten van deze provincies zijn groter dan 1, terwijl die van de andere provincies daar onder blijven. In deze drie provincies stijgt het aantal personen dat verhuist veel sneller dan in andere provincies met het toenemen van het inwonertal van de gemeente van bestemming. In Flevoland kan dit komen door de verhuizingen tussen de 'grote steden' Almere, Lelystad en Amsterdam. In Overijssel legt de migratie tussen Almelo, Hengelo en Enschede veel gewicht in de schaal. Voor de regressiecoëfficiënten voor afstand geldt dat in het nieuwe model de waarde in elke provincie beduidend

hoger ligt. Dit geeft aan dat de verklarende kracht van de variabele afstand door de nieuwe operationalisering duidelijk is toegenomen. Voorts geldt dat hoe negatiever de waarde van de regressiecoëfficiënt is, hoe sterker het negatief effect van afstand op de aantallen migranten is. In de provincies Drenthe en Flevoland blijkt het afstandsverval in de korte-afstandsmigratie het sterkst te zijn en in de provincies Limburg en Zuid-Holland het minst sterk.

In de onderstaande *grafieken 1–12* wordt per provincie aan de hand van spreidingsdiagrammen een beeld gegeven van de uitkomsten van de twee modellen. Voor elke provincie worden de uitkomsten van beide modellen getoond, zodat een goed beeld kan worden verkregen van het effect van de twee operationalisering van de variabele afstand. In de spreidingsdiagrammen zijn de verwachte aantallen verhuisde personen volgens het ruimtelijk interactiemodel uitgezet tegen de waargenomen aantallen. Elk punt op de diagram stelt het geschatte en het waargenomen aantal migranten tussen een bepaalde vertreksgemeente en een bepaalde vestigingsgemeente voor. Voor punten op de 45°-lijn geldt dat verwachte en waargenomen aantallen gelijk zijn; punten onder die lijn zijn het gevolg van onderschatting, terwijl punten boven de lijn het resultaat zijn van overschatting. Hoe dichter de puntenwolk dus tegen de 45°-lijn ligt, hoe beter dus de schatting van het ruimtelijk interactie model is.

Bij een overschatting is een bepaalde vestigingsgemeente minder populair dan op basis van het inwonertal en de afstand mocht worden verwacht. Bij een onderschatting is een bepaalde vestigingsgemeente in werkelijkheid meer in trek dan het model had verwacht.

De aantrekkelijkheid van een vestigingsgemeente gaat in de praktijk natuurlijk veel verder dan enkel het inwonertal van deze gemeente. Hierboven is al kort aangeduid waar het mis kan gaan. Ten eerste is er het verstoring effect van de woningmarkt. Is in een bepaalde gemeente recent een nieuwe woonwijk opgeleverd, dan kan dit leiden tot een (meestal tijdelijk) krachtige migratiestroom naar deze gemeente. Krapte op de woningmarkt, wat meestal samengaat met hoge huizenprijzen, heeft juist een omgekeerd effect: gemeenten met een tekort aan woningen trekken minder migranten dan het model verwachtte. Zoals hierboven al is beschreven, wordt het effect van een verruiming van het woningaanbod in een extra stap gemodel-

Staat 2
Schattingen van de ruimtelijk interactiemodel met operationalisering van afstand via hemelsbreed en reisafstand

	Regressiecoëfficiënt				Verklaarde variantie	
	inwonertal van vestigingsgemeente		afstand		hemelsbreed	reisafstand
	hemelsbreed	reisafstand	hemelsbreed	reisafstand		
Drenthe	1,25	1,13	-2,08	-2,93	0,70	0,78
Flevoland	1,29	1,27	-1,86	-2,68	0,65	0,73
Friesland	0,89	0,80	-1,95	-2,26	0,65	0,66
Gelderland	0,88	0,87	-1,91	-2,47	0,60	0,69
Groningen	0,94	0,93	-1,80	-2,31	0,66	0,69
Limburg	0,86	0,86	-1,87	-2,09	0,70	0,71
Noord-Brabant	0,92	0,91	-2,07	-2,36	0,69	0,72
Noord-Holland	0,78	0,80	-1,90	-2,16	0,68	0,70
Overijssel	1,22	1,19	-2,01	-2,63	0,69	0,74
Utrecht	0,89	0,90	-1,84	-2,15	0,67	0,69
Zeeland	0,83	0,76	-2,20	-2,27	0,64	0,71
Zuid-Holland	0,74	0,73	-1,70	-2,06	0,61	0,65

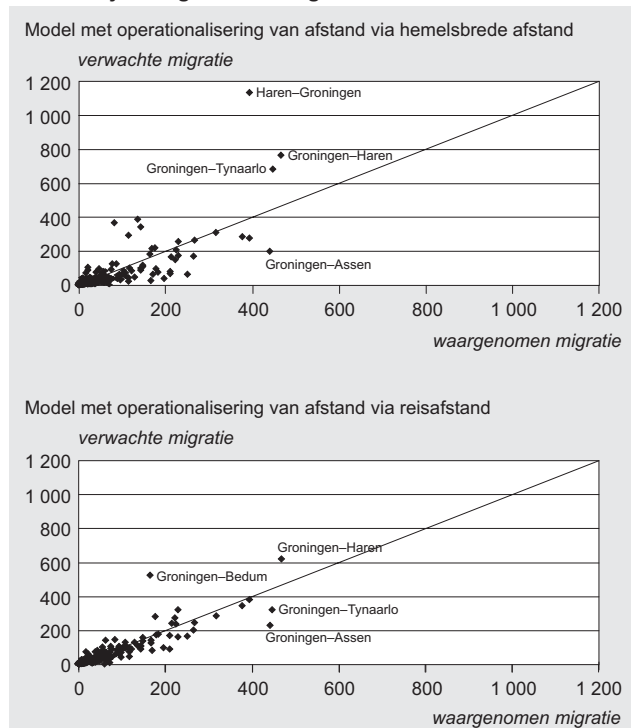
leerd: iteratief wordt de vraag naar woningen aangepast aan het aanbod van woningen. Hiertoe werkt het model PEARL met veronderstellingen over de jaarlijkse toevoegingen aan de bestaande woningvoorraad. In dit kader wordt hierop verder niet ingegaan. Wel is het belangrijk te weten in hoeverre uitbijters in de spreidingsdiagrammen kunnen worden verklaard door woningmarkt-factoren.

Een ander type fout in de schatting heeft te maken met meer structurele kenmerken van vestigingsgemeenten. Bepaalde gemeenten kunnen door diverse voorzieningen (onderwijsinstellingen, uitgaansvoorzieningen) en beschikbaarheid van banen (fors) meer migranten trekken dan het volgens het model verwachte aantal. Dit geldt vaak voor grote steden. Ook het omgekeerde kan gelden: door de afwezigheid van voorzieningen en banen zijn bepaalde vestigingsgemeenten weinig in trek. Deze vorm van (on)aantrekkelijkheid zal in een lange periode effect blijven uitoefenen. In het model PEARL wordt rekening gehouden met dit type fout door de schatting volgens het ruimtelijk interactiemodel aan te passen aan de hand van een correctiefactor. Aan de hand van de uitbijters op de spreidingsdiagrammen kunnen dergelijke gevallen worden getraceerd en kan door vergelijking van de geschatte en waargenomen aantallen migranten de hoogte van de correctiefactor worden bepaald. Hieronder worden per provincie de uitkomsten van de twee operationaliseringingen van het ruimtelijk interactiemodel besproken.

Groningen

Voor de provincie Groningen geldt dat de geschatte migratiestromen in het nieuwe model met reisafstanden in het

1. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Groningen: werkelijke en geschatte migratiestromen in 2006 ¹⁾

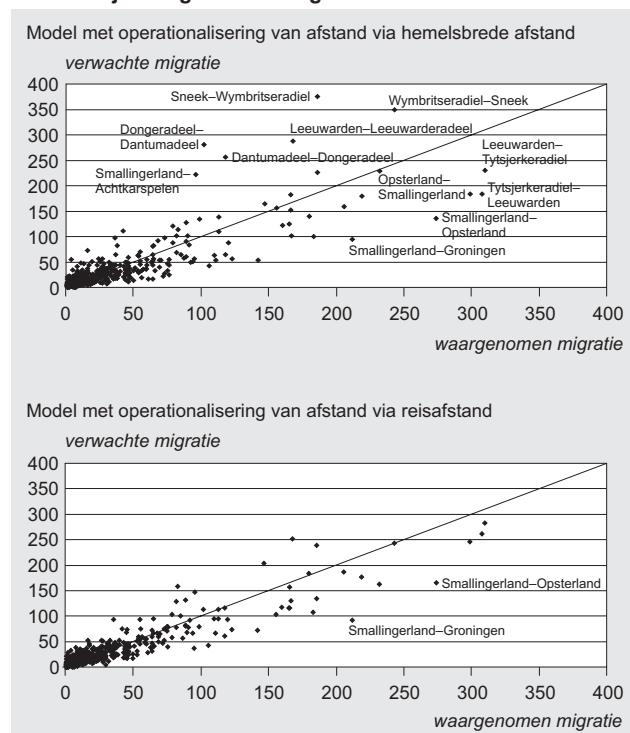
¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 km van elkaar verwijderd zijn.

algemeen veel dichter bij de 45°-lijn liggen dan in het oude model met hemelsbrede afstanden (*grafiek 1*). Zowel in het oude als het nieuwe model zijn veel minder personen van de gemeente Groningen naar Haren verhuisd dan mocht worden verwacht, hoewel in het nieuwe model de afwijking van de 45°-lijn beduidend kleiner is. Dat er minder vaak wordt verhuisd dan verwacht, is waarschijnlijk het gevolg van de relatief hoge huizenprijzen in Haren, een welvarende gemeente ten zuiden van de stad Groningen. De migratie van Groningen naar Assen is daarentegen sterker dan verwacht. Dit verschil blijkt vrij ongevoelig te zijn voor een verandering in de meting van afstand. Assen is als hoofdstad van Drenthe is kennelijk vrij aantrekkelijk voor migranten uit Groningen.

Friesland

Het spreidingsdiagram voor Friesland laat in beide modellen veel uitschieters zien die vooral in de oostelijke helft van de provincie liggen (*grafiek 2*). Het gaat daarbij om migratie tussen naburige gemeenten met verspreid liggende kernen. Door reisafstanden te gebruiken in plaats van hemelsbrede afstanden, wordt het aantal overschattingen wel aanzienlijk gereduceerd. Dit geldt vooral voor verhuizingen tussen Dantumadeel en Dongeradeel en tussen Sneek en Wymbritseradeel. De (onderschatte) aantallen verhuizingen van Smallingerland naar Groningen en van Smallingerland naar Opsterland verschuiven nauwelijks.

2. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Friesland: werkelijke en geschatte migratiestromen in 2006 ¹⁾

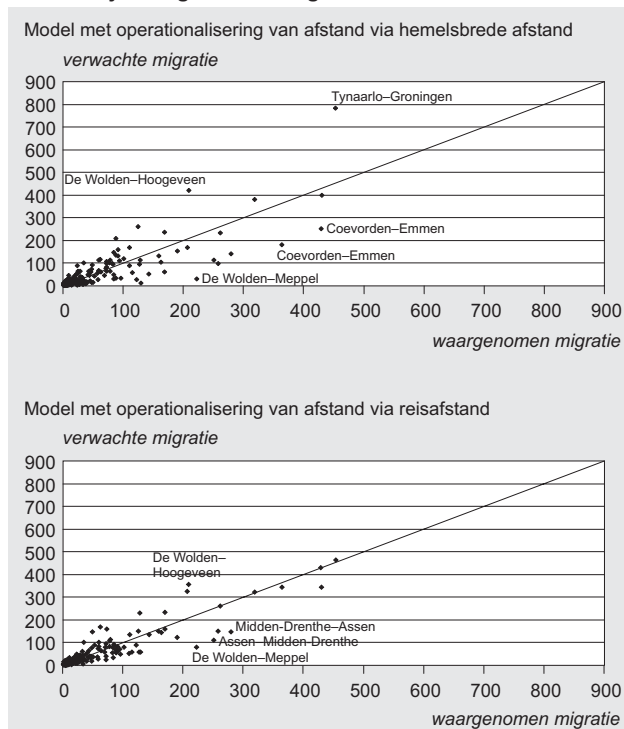

¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 km van elkaar verwijderd zijn.

Drenthe

Het model met hemelsbrede afstanden leidt tot een aantal forse uitbijters (*grafiek 3*). De meest prominente daar-

3. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Drenthe: werkelijke en geschatte migratiestromen in 2006 ¹⁾

¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 km van elkaar verwijderd zijn.

van betreft het aantal verhuizingen van Tynaarlo naar Groningen, die in 2006 de helft bedroeg van het verwachte aantal. Deze uitbijter verdwijnt uit het beeld als de hemels-

brede afstand wordt vervangen door de reisafstand. Hetzelfde geldt voor het aantal verhuisbewegingen vanuit Emmen naar Coevorden, die in het oude model duidelijk onderschat zijn. Tussen Assen en Midden-Drenthe vond in beide richtingen meer migratie plaats dan verwacht, ongeacht het type afstand.

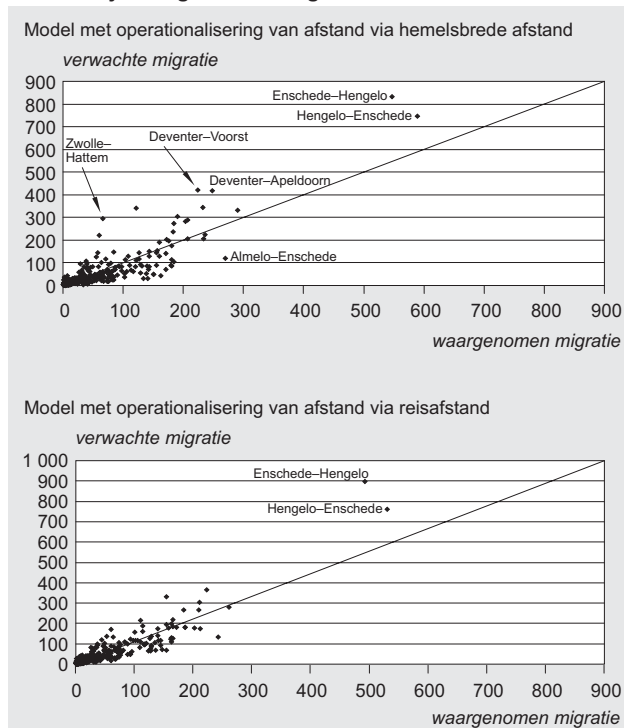
Overijssel

In het nieuwe model met afstanden via de weg zijn er nog maar weinig belangrijke uitbijters ten opzichte van de 45°-lijn, terwijl in het oude model een aanzienlijk aantal zichtbaar is (*grafiek 4*). In het nieuwe model worden alleen de verhuisbewegingen tussen Enschede en Hengelo duidelijk overschat. De overschatting van het aantal personen dat verhuisde van gemeenten in Overijssel naar gemeenten in Gelderland (Deventer-Apeldoorn, Deventer-Voorst en Zwolle-Hattern) wordt sterk beperkt door reisafstanden te gebruiken in plaats van hemelsbrede afstanden. Voor verhuizingen van Overijssel naar Gelderland moet de IJssel worden overgestoken, wat een belemmering zou kunnen vormen.

Flevoland

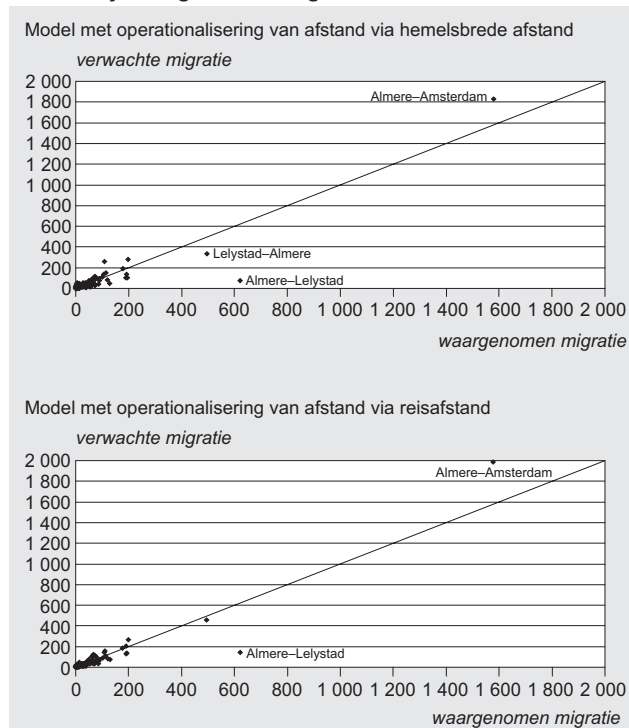
Op twee verhuissstromen na komen de schattingen vrijwel overeen met de waarnemingen in het model op basis van reisafstanden (*grafiek 5*). Opvallende verhuissstromen waren in 2006 de verhuizingen van Almere naar Lelystad en van Almere naar Amsterdam. Van Almere naar Lelystad werd veel vaker verhuisd dan verwacht. De huizenprijzen liggen in Lelystad bijzonder laag, wat mogelijk een aantrekkend effect uitoefent op de inwoners van Almere (waar de prijs-kwaliteitverhouding van de woningvoorraad overigens ook gunstig is).

4. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Overijssel: werkelijke en geschatte migratiestromen in 2006 ¹⁾

¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 km van elkaar verwijderd zijn.

5. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Flevoland: werkelijke en geschatte migratiestromen in 2006 ¹⁾

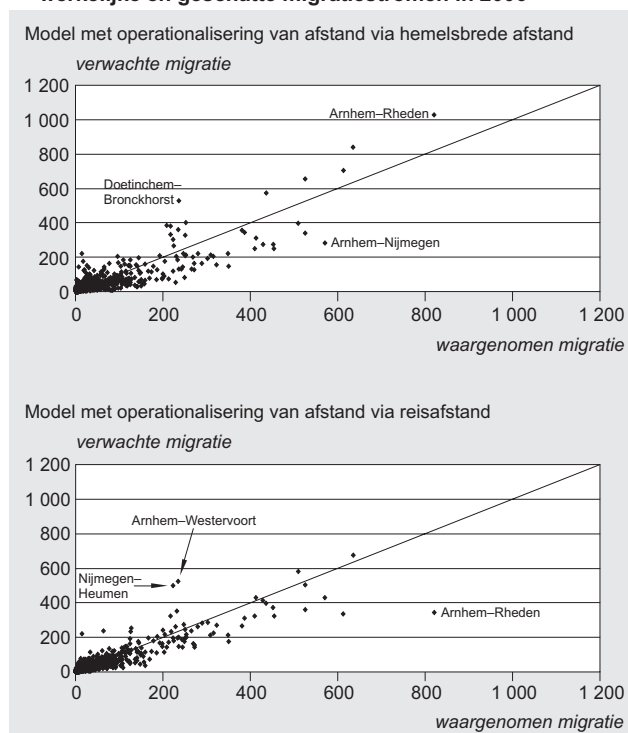
¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 km van elkaar verwijderd zijn.

Veel minder vaak dan verwacht verhuisden mensen van Almere naar Amsterdam. Welke operationalisering van afstand wordt gebruikt, maakt daarbij weinig uit. Dit is niet zo verwonderlijk: de inwoners van Almere komen veelal uit Amsterdam en zijn (recent) verhuisd om 'beter' te kunnen wonen. Een terugkeer (uit woonmotief) naar de hoofdstad ligt dan niet voor de hand.

Gelderland

Het model met reisafstanden levert ook hier een duidelijke verbering op van de schattingen ten opzichte van het model met hemelsbrede afstanden (*grafiek 6*). Toch zijn er nog een flink aantal uitbijters overgebleven. Het verwachte aantal verhuizingen van Arnhem naar Rheden ligt in het oude model ruim boven het waargenomen aantal. Als de verwachting echter wordt gebaseerd op de reisafstand, dan komt het voorspelde aantal (ver) onder het waargenomen aantal te liggen. Deze opmerkelijke sprong valt te verklaren uit het feit dat Rheden zeven kernen kent, waarvan Velp en Dieren de grootste zijn, terwijl de kern Rheden beduidend kleiner is. Velp ligt tegen Arnhem aan en fungeert deels als overlooptgemeente. Door uit te gaan van hemelsbrede afstanden, waarbij het zwaartepunt van de gemeente Rheden verder oostelijk van Arnhem komt te liggen, komt dit feit te weinig tot uitdrukking.

6. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Gelderland: werkelijke en geschatte migratiestromen in 2006 ¹⁾

¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 km van elkaar verwijderd zijn.

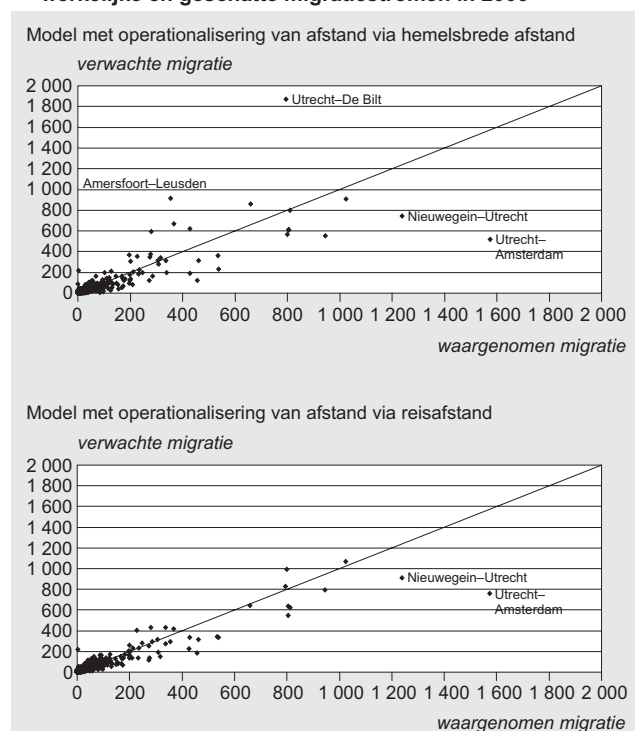
Utrecht

Ook in Utrecht kent het spreidingsdiagram nog maar weinig uitbijters als reisafstanden in plaats van hemelsbrede afstanden worden gebruikt (*grafiek 7*). Het geschatte aantal verhuizingen van Utrecht naar Amsterdam en van Nieuwegein naar Utrecht is relatief ongevoelig voor het

type afstand dat wordt gebruikt: in beide toepassingen verhuisden (veel) meer mensen dan verwacht. Aan de hand van de *escalator region* theorie van Fielding (1992) kan worden verklaard waarom Amsterdam zoveel mensen uit Utrecht trekt. Vooral voor jongeren is Amsterdam een zeer aantrekkelijke stad, gezien de twee universiteiten en ruime kansen op een baan. Op zijn beurt is Utrecht weer aantrekkelijk voor jongeren in Nieuwegein.

De operationalisering van afstand heeft wel een duidelijk effect op het verwachte aantal personen dat verhuist van Utrecht naar De Bilt. De afwijking tussen schatting en waarneming komt fors lager te liggen als de reisafstand wordt gebruikt. Ook het aantal verhuizingen van Amersfoort naar Leusden wordt beter geschat met behulp van de reisafstand. In De Jong (2005) werd voor 2002 geconstateerd dat veel meer mensen dan verwacht van Utrecht naar Houten verhuisden. Deze onderschatting is niet meer zichtbaar in 2006, wat een gevolg zou kunnen zijn van de sterk teruggelopen nieuwbouw in Houten.

7. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Utrecht: werkelijke en geschatte migratiestromen in 2006 ¹⁾

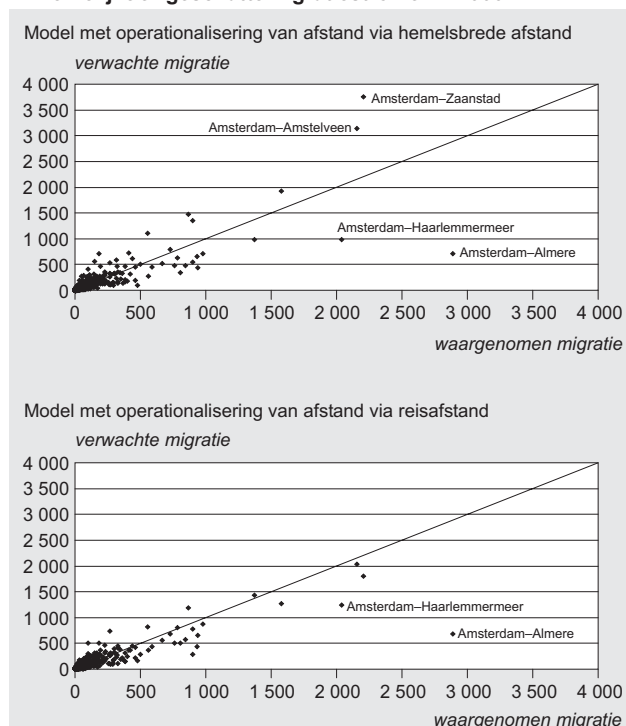
¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 km van elkaar verwijderd zijn.

Noord-Holland

De schattingen met het oude model laten diverse uitbijters zien, waarvan de meeste in de schattingen met het nieuwe model zijn verdwenen (*grafiek 8*). Op basis van de afstanden hemelsbreed schatte het ruimtelijk interactiemodel veel meer migranten vanuit Amsterdam naar zowel Amstelveen en Zaanstad dan er in werkelijkheid zijn verhuisd. Deze foutieve schattingen zijn echter verdwenen als het nieuwe model aan de hand van reisafstand wordt toegepast. Vanuit Amsterdam verhuizen naar Haarlemmermeer en Almere respectievelijk twee en drie keer zoveel mensen als verwacht. Dit verschil geldt voor beide typen modellen. De grote aantrekkingskracht van Almere en

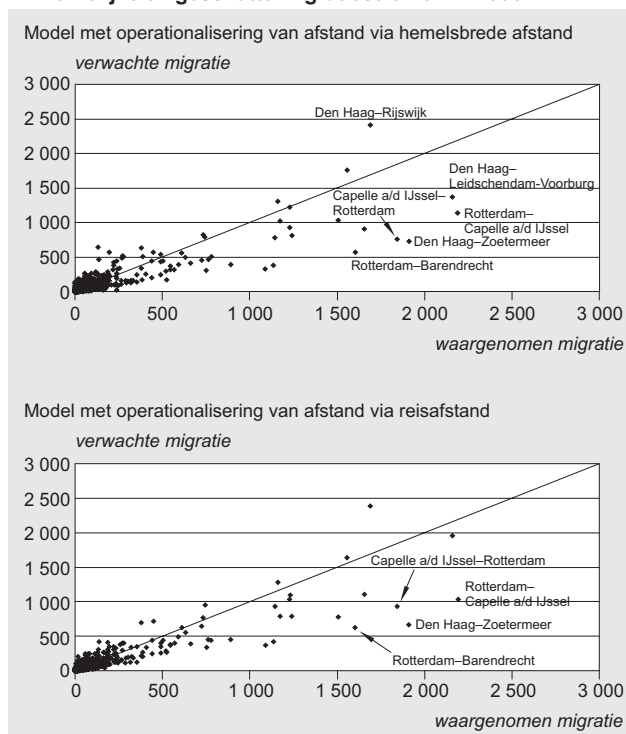
Haarlemmermeer is het gevolg van het ruime aanbod van nieuwbouwwoningen in deze twee gemeenten.

8. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Noord-Holland: werkelijke en geschatte migratiestromen in 2006¹⁾

¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 km van elkaar verwijderd zijn.

9. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Zuid-Holland: werkelijke en geschatte migratiestromen in 2006¹⁾

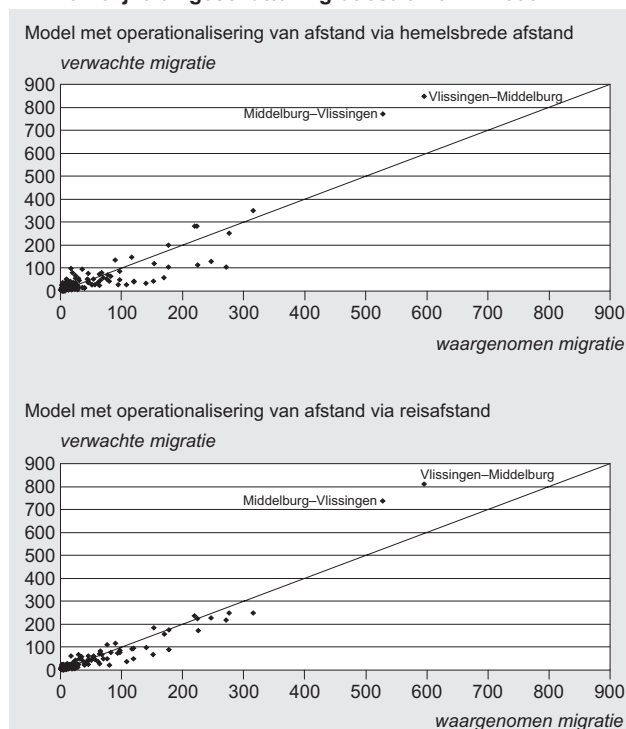

¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 km van elkaar verwijderd zijn.

Zuid-Holland

Zuid-Holland laat in beide modellen een sterke onderschatting zien van de verhuisbewegingen (grafiek 9). Het gaat om naburige gemeenten in het westelijk deel van de provincie: tussen Capelle aan den IJssel en Rotterdam, van Rotterdam naar Barendrecht en van Den Haag naar Zoetermeer. Capelle aan den IJssel en Barendrecht fungeren als overlooptgemeenten voor Rotterdam, en Zoetermeer vervult die rol voor Den Haag. Dit verklaart waarschijnlijk de onderschatting. De verhuizingen van Den Haag naar Rijswijk worden in beide modellen juist overschat. Mogelijk is dit het gevolg van weinig nieuwbouw, dan wel relatief hoge huizenprijzen in Rijswijk.

10. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Zeeland: werkelijke en geschatte migratiestromen in 2006¹⁾

¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 km van elkaar verwijderd zijn.

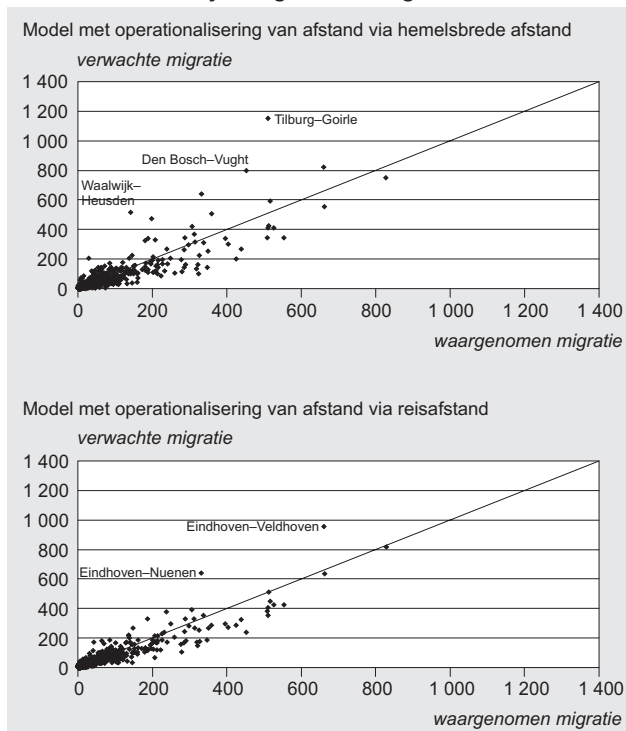
Zeeland

In het nieuwe model met reisafstanden is er sprake van zeer geringe afwijkingen tussen waarneming en voorspelling; het oude model met hemelsbrede afstanden laat wat grotere afwijkingen zien (grafiek 10). Er is sprake van twee uitbijters in beide modellen: de migratie tussen Vlissingen en Middelburg. Hoewel deze plaatsen vrijwel aan elkaar grenzen, is er sprake van relatief weinig verhuizingen (ofwel het waargenomen aantal ligt lager dan het voorspelde aantal). Weinig nieuwbouw in deze gemeenten zou hieraan debet kunnen zijn.

Noord-Brabant

Terwijl het spreidingsdiagram van het oude model tamelijk veel beduidende over- en onderschattingen laat zien, geldt dit voor het diagram van het nieuwe model in veel mindere mate (grafiek 11). Er zijn nog maar twee aanzienlijke overschattingen zichtbaar: die van Eindhoven naar de 'dure' buurgemeenten Veldhoven en Nuenen.

11. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Noord-Brabant: werkelijke en geschatte migratiestromen in 2006 ¹⁾

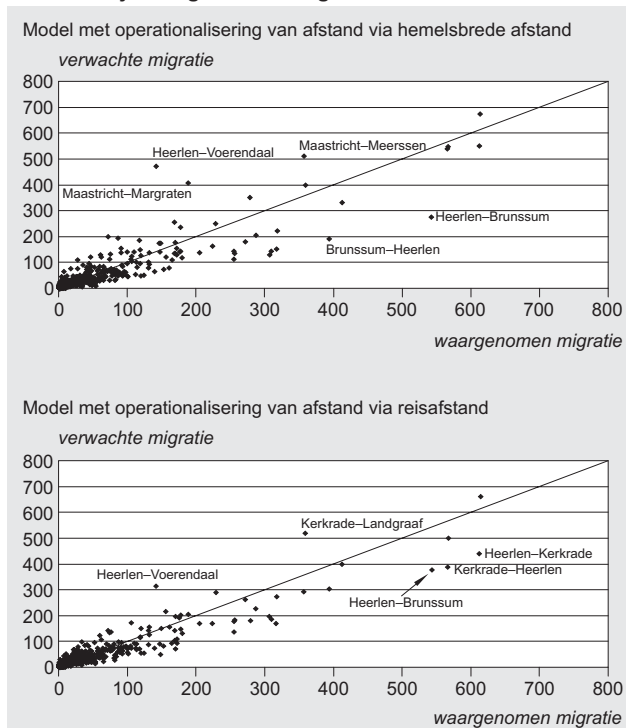

¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 km van elkaar verwijderd zijn.

Limburg

In het oude model met hemelsbrede afstanden verhuisden veel minder mensen dan verwacht van Maastricht naar de buurgemeenten Margraten en Meerssen (*grafiek 12*). Het gebruik van reisafstanden in het nieuwe model verbetert

12. Spreidingsdiagram voor vertrekgemeenten in Limburg: werkelijke en geschatte migratiestromen in 2006 ¹⁾

¹⁾ Migratiestromen tussen gemeenten die hemelsbreed maximaal 35 km van elkaar verwijderd zijn.

beide voorspellingen echter aanmerkelijk. Het aantal personen dat van Heerlen naar Voerendaal verhuisde is overschat, ongeacht welke meting van afstanden wordt gehanteerd. De huizenprijzen in Voerendaal, die ruim boven die in Heerlen liggen, zouden een obstakel kunnen vormen om te verhuizen. Ook de overschatting van de migratie van Kerkrade naar Landgraaf in het nieuwe model kan te maken hebben met de hogere prijs van woningen in Landgraaf. Een aanzienlijke onderschatting van het aantal verhuisde personen komt voor tussen gemeenten die behoren tot de regio Parkstad Limburg: van Heerlen naar Kerkrade en Brunssum, en van Kerkrade naar Heerlen. Deze drie gemeenten behoren tot de gemeenten met de laagste huizenprijzen in Nederland. Mogelijk vormen de hogere huizenprijzen in omliggende gemeenten een barrière en worden mensen die willen verhuizen zo beperkt in hun keuze.

5. Conclusie en evaluatie

In dit artikel is nagegaan in hoeverre het ruimtelijk interactiemodel kan worden gebruikt voor de schatting van de korte-afstandsmigratie. Hierbij zijn twee verschillende metingen van de variabele afstand gebruikt, namelijk de afstand hemelsbreed tussen gemeenten en de afstand via de weg. In de RPB/CBS regionale prognose van 2006 met behulp van het model PEARL is gewerkt met de afstand hemelsbreed. In dit artikel is nagegaan in hoeverre de operationalisering van de meting van de afstand via reisafstanden een verbetering van de schatting van migratiestromen oplevert.

In het algemeen zijn reisafstanden groter dan de afstanden hemelsbreed, omdat wegen rekening houden met kanalen, meren en bestaande bebouwing als woonwijken en bedrijventerreinen, waardoor niet rechtstreeks van het middelpunt van de ene gemeente naar dat van de andere gemeente kan worden gereisd. Toch kan de reisafstand ook korter uitkomen dan de afstand hemelsbreed. Dit komt doordat de reisafstand gewogen wordt met het inwonertal op PC4-niveau. Hierdoor kunnen bij woonwijken van twee gemeenten die dicht bij elkaar liggen de verhuisstromen via de weg lager uitkomen dan die hemelsbreed.

De uitkomsten van de analyses geven aan dat het gebruik van reisafstanden in plaats van hemelsbrede afstanden voor de verschillende provincies een aanzienlijke tot sterk verbeterde 'fit' oplevert tussen waargenomen en verwachte aantallen korte-afstandsmigranten. Toch blijven er ook in het nieuwe model met reisafstanden nog wel enkele beduidende afwijkingen tussen verwachte en waargenomen aantallen migranten over. Bij deze afwijkingen gaat het vaak om verhuizingen tussen buurgemeenten. Bepaalde buurgemeenten zijn extra in trek, mede doordat ze – door omvangrijke nieuwbouw – als overloopgemeenten fungeren. Andere buurgemeenten zijn juist minder in trek. Vaak zijn dat 'dure' randgemeenten, waardoor potentiële migranten hier geen woning kunnen bekostigen.

Gezien de aanzienlijke verbetering door het gebruik van reisafstanden in plaats van hemelsbrede afstanden, is in

de actualisering van de regionale prognose met het model PEARL in het gedeelte waar aan de hand van het ruimtelijk interactiemodel de korte-afstandsmigratie wordt bepaald, gewerkt met reisafstanden in plaats van hemelsbrede afstanden. Door de (overgebleven) voorspelfouten wordt het echter wel nodig geacht twee typen aanpassingen op de schattingen te verrichten. Een gedeelte van de voorspelfouten komt voort uit het feit dat bepaalde gemeenten door hun faciliteiten extra aantrekkelijk zijn. Is sprake van een substantiële voorspelfout, dan zal de geschatte migratiestroom worden aangepast met een correctiefactor. Deze is bepaald door het gefitte aantal migranten te delen door het waargenomen aantal migranten. Een ander gedeelte van de voorspelfouten wordt veroorzaakt door het feit dat gemeenten met een ruim woningaanbod (bijvoorbeeld door het opleveren van nieuwbouwwijken) extra migranten trekken. In het model PEARL wordt hiermee rekening gehouden door, in een extra stap, het geschatte aantal migranten via het ruimtelijk interactiemodel (en hiermee de vraag naar woningen) te confronteren met het aanbod van woningen (bepaald via veronderstellingen over de uitbreiding van de woningvoorraad). In een aantal iteratieslagen wordt vervolgens de vraag aangepast aan het aanbod, hetgeen leidt tot verschuivingen in de korte-afstandstromen volgens het ruimtelijk interactiemodel.

Literatuur

Duin, C. van, A. de Jong en R. Broekman, 2006, Regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005–2025. NAI uitgevers, Rotterdam.

Ekamper, P. en M. van Huis, 2005, Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's. Bevolkingstrends 53(1), blz. 84–89.

Feijten, P. en P. Visser, 2005, Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuissafstand. Bevolkingstrends 53(2), blz. 75–81.

Fotheringham, A.S. en M.E. O'Kelly, 1989, Spatial interaction models. Formulations and applications. Kluwer, London.

Jong, A. de, 2005, Regionale verschillen in migratie over korte afstand: een ruimtelijk interactiemodel. Bevolkingstrends 53(2), blz. 82–92.

Jong, A. de, M. Alders, P. Feijten, P. Visser, I. Deerenberg, M. van Huis en D. Leering, 2005, Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL. Naar een nieuwe regionale bevolkings- en allochtonenprognose. NAI uitgevers, Rotterdam.

Fysieke en psychische gezondheid van ouderen naar sociaaleconomische status

Marleen Wingen en Ferdy Otten

Dit artikel beschrijft de fysieke en psychische gezondheid van ouderen naar opleiding, jaarinkomen, 4-jaarsinkomen en langdurig laag inkomen. Voor de drie operationalisaties van inkomen geldt dat hoe lager het inkomen is, hoe meer ouderen een slechte fysieke of psychische gezondheid hebben. Opleiding maakt een overeenkomstig onderscheid in fysieke gezondheid, maar nauwelijks of geen onderscheid in psychische gezondheid als deze wordt gemeten met de zogeheten Short Format-12. De verbanden blijven ook bestaan als rekening wordt gehouden met het vóór-komen van chronische ziekten.

1. Inleiding

Onderzoek naar sociaaleconomische gezondheidsverschillen bij de oudere Nederlandse bevolking is relatief beperkt. Verschillen in sterfte naar sociaaleconomische status zijn aangetoond bij Nederlandse 55-plussers (Van Rossum et al., 2000). Bij oudere mannen waren verschillen te zien in sterfte naar inkomen, opleiding en beroep. Bij oudere vrouwen maakte alleen opleiding onderscheid in sterfteverschillen. Hoe lager de statusgroep, hoe hoger het sterfterisico (Van Rossum, 2000). Onderzoek naar sociaaleconomische verschillen in medisch zorggebruik heeft aange- toond dat ouderen met een langdurig laag inkomen vaker naar de specialist en fysiotherapeut gaan dan ouderen met een hoger inkomen. Opleiding en (meerjarig) inkomen bleken niet of nauwelijks gerelateerd te zijn (Wingen en Otten, 2008).

Ook bestaan er specifieke leeftijdsgebonden verbanden tussen opleiding en zelfrapportages van fysieke en psychische gezondheid. Zo is aangetoond dat voor ouderen met materiële tekorten (financiële tekorten of gebrek aan materiële hulpmiddelen gemeten door zelfrapportage) de kans op fysieke en psychische problemen ruim twee keer zo groot is als voor ouderen zonder materiële tekorten. Dit is ook het geval als rekening wordt gehouden met leeftijd, geslacht, opleiding en ernstige ziekten (Groffen et al., 2007). Gebleken is dat de fysieke gezondheid van mensen in een lage beroepsklasse op hogere leeftijd sneller afneemt dan die van mensen met een hoger beroep. De psychische gezondheid neemt juist toe met de leeftijd, maar bij mensen in een lage beroepsklasse verloopt deze toename trager dan bij mensen met een hoger beroep (Chandola et al., 2007).

In dit artikel wordt verslag gedaan van onderzoek naar sociaaleconomische verschillen in fysieke en psychische gezondheid bij ouderen. Anders dan bij eerder onderzoek waar de opleiding, het beroep of de zelfgerapporteerde materiële situatie als sociaaleconomische indicator zijn aangehouden, wordt nu met behulp van geregistreerde

inkomensafleidingen de sociaaleconomische status (SES) afgebakend. Onderscheiden zijn het jaarlijkse besteedbare huishoudensinkomen, het besteedbare huishoudensinkomen over een periode van vier jaar en het al dan niet eenmalig of voor meerdere jaren moeten rondkomen van een inkomen onder de lage-inkomensgrens. De zelfrapportages van gezondheid betreffen internationale standaardmaten voor fysieke en psychische gezondheid volgens de zogeheten Short Format-12 (Ware et al., 1995). Aldus zijn er voor het eerst in Nederlands onderzoek objectieve inkomensgegevens aan de SF-12 gerelateerd. Daarmee wordt een bijdrage geleverd aan verdere kennisverwerving van sociaaleconomische gezondheidsverschillen bij ouderen in Nederland.

In het navolgende wordt eerst ingegaan op de doelpopulatie, de gebruikte gegevens en de analyse. Vervolgens worden de psychische en fysieke gezondheid verbijzonderd naar leeftijdsgroepen en geslacht van ouderen. Daarna wordt de fysieke en psychische gezondheid van ouderen naar de verschillende indicatoren van sociaaleconomische status gepresenteerd. Om de bevindingen in het perspectief van de gehele bevolking te kunnen plaatsen, wordt kort ingegaan op fysieke en psychische gezondheidsverschillen van 20- tot 50-jarigen. Uiteindelijk wordt in drie analysestappen het onderscheidend vermogen van de verschillende indicatoren bij ouderen onderzocht.

2. Doelpopulatie, data en analyse

2.1 Steekproef

Gegevens uit het Permanent Onderzoek LeefSituatie (POLS) zijn verrijkt met inkomensgegevens uit beschikbare integrale fiscale bronnen. Gegevens over de doelgroep 50- tot 80-jarigen (niet woonachtig in instellingen en tehuizen) over de jaren 2004, 2005 en 2006 uit POLS zijn samengevoegd tot een bestand. Op deze manier is informatie beschikbaar gekomen over ruim 9 500 ouderen. De fysieke en psychische gezondheid van 20- tot 50-jarigen is ook kort beschreven ter vergelijking met de groep ouderen. Om daarbij de fysieke en psychische gezondheid in relatie tot opleiding te kunnen onderzoeken, is gekozen voor personen vanaf 20 jaar.

2.2 Indicatoren voor sociaaleconomische status

Zowel het bijbehorende besteedbare huishoudensinkomen van het betreffende jaar als de besteedbare huishoudensinkomens van de drie voorafgaande jaren, zijn aan iedere respondent in de POLS-onderzoeksjaren 2004 en 2005 gekoppeld. Aan de respondenten van het POLS-onder-

zoeksjaar 2006 zijn de bijbehorende gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomens van 2002, 2003, 2004 en 2005 gekoppeld. Het besteedbare inkomen van het huishouden betreft het saldo van alle ontvangen inkomsten van de leden van het huishouden en de afgedragen inkomstenbelasting en sociale premies. Het totale inkomen is vervolgens gecorrigeerd voor omvang en leeftijd van de huishoudensleden. Deze gestandaardiseerde huishoudensinkomens zijn ingedeeld in kwintielen (20-procentsgroepen). De eerste inkomensgroep is gevormd uit de 20 procent personen met de laagste inkomens, de vijfde uit de 20 procent personen met de hoogste inkomens.

Het gestandaardiseerde huishoudensinkomen in kwintielen van het lopende onderzoeksjaar is de eerste operationalisatie van de sociaaleconomische status gebaseerd op inkomen. Naast deze zijn nog twee andere operationalisaties gebruikt waarbij ook de inkomensgegevens van de drie voorafgaande jaren zijn meegenomen. De tweede operationalisatie is het 4-jaars (cumulatief) inkomen. Dit is de som van het gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen over de vier achtereenvolgende jaren, eveneens opgedeeld in kwintielen. Bij de derde operationalisatie zijn de aan de onderzoekspersonen toegekende jaarlijkse huishoudensinkomens ingedeeld op basis van de lage-inkomensgrens. De lage-inkomensgrens is een vast koopkrachtbedrag gecorrigeerd voor inflatie. In prijzen van 2005 ligt de grens op 10 459 euro. Personen met een koopkracht onder 10 459 euro, zijn personen met een laag inkomen. Deze personen lopen risico op armoede. Personen met een koopkracht van 10 459 euro of meer hebben geen laag inkomen (Bos, 2006). Op basis van de jaarlijkse inkomens is een classificatie gemaakt in langdurig laag inkomen (voor vier jaar), incidenteel laag inkomen en geen langdurig laag inkomen of geen incidenteel laag inkomen in het onderzoeksjaar.

Het gevraagde voltooide opleidingsniveau van de onderzoekspersoon is ook gebruikt als indicator van sociaaleconomische status in de analyse. Het opleidingsniveau is ingedeeld in vijf groepen, namelijk (1) lager onderwijs, (2) lager beroepsonderwijs, (3) lager voortgezet onderwijs inclusief mavo en vwo3, (4) hoger voortgezet onderwijs, inclusief havo, vwo en mbo en (5) hoger onderwijs, inclusief hbo en universiteit.

2.3 Fysieke en psychische gezondheid

De fysieke en psychische gezondheid zijn gebaseerd op een internationale standaard, de zogeheten 'Short Format-12' (SF-12; Ware et al., 1995). De vragen van de Nederlandse versie van de SF-12 zijn in POLS gesteld aan personen van 12 jaar of ouder en refereren aan verschillende aspecten van gezondheid. Zes vragen verwijzen naar de functionele status, waaronder fysiek en sociaal functioneren en fysieke en emotionele rolbeperkingen. Vier vragen verwijzen naar het welbevinden, waaronder psychische gezondheid (twee vragen), vitaliteit en pijn. Een vraag betreft de algemene evaluatie van de eigen gezondheid. De SF-12 is een vragenlijst waarmee volgens een voorgeschreven weegmethodiek zowel een afzonderlijke standaardmaat voor fysieke gezondheid als een afzonderlijke

standaardmaat voor psychische gezondheid afgeleid kan worden (Ware et al., 1994). Naast de items van de SF-12 bevat de POLS-vragenlijst drie andere vragen over psychische gezondheid. Tezamen met twee items van de SF-12 vormen deze vijf vragen de zogeheten 'Mental Health Inventory' (MHI-5) die eveneens geldt als een internationale standaard voor de meting van de psychische gezondheid. De MHI-5 is feitelijk een deelschaal van de Short Format-36 (SF-36), de uitvoerige versie van de SF-12 (Ware et al., 1994). Zie de bijlage voor meer informatie over de SF-12 en de MHI-5.

2.4 Analyse

De samenhangen tussen SES en de twee SF-12 standaardmaten zijn onderzocht met behulp van logistische regressieanalyse. Voor de analyse zijn de maten voor psychische en fysieke gezondheid gedichotomiseerd. Een score in de laagste decielgroep is gewaardeerd als 'een slechte gezondheid'. Een score hoger dan de laagste decielgroep wordt gewaardeerd als 'geen slechte gezondheid'. Voor ouderen is de grenswaarde van het laagste deciel voor de fysieke maat 30,0, en voor de psychische maat van de SF-12 40,4. Voor de leeftijdsgroepen jonger dan 50 jaar is de grenswaarde van het laagste deciel voor de fysieke maat 40,4 en voor de psychische maat van de SF-12 39,0. Door deze scherpe dichotomisering wordt onderscheid gemaakt tussen ouderen met een heel lage score op de twee schalen van de SF-12, en dus een slechte zelfgerapporteerde fysieke of psychische gezondheid, en een hogere score op de twee schalen, dus een betere zelfgerapporteerde fysieke of psychische gezondheid. Op deze manier ontstaat een scheve verdeling en kunnen de uit de logistische regressieanalyses verkregen odds ratio's beschouwd worden als relatieve kansverhoudingen in het hebben van problemen met de fysieke of psychische gezondheid. De keuze van deze grenswaarde is arbitrair; als mensen 'geen slechte gezondheid' hebben, wil dit niet zeggen dat ze geen chronische ziekten hebben.

Alvorens de resultaten van de multivariate analyse te presenteren, worden eerst de ongecorrigeerde percentages weergegeven. De multivariate analyses zijn in drie stappen uitgevoerd. In de eerste analysestap is alleen gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht. In de tweede analysestap wordt additioneel gecorrigeerd voor opleiding om te bepalen of er daadwerkelijk, onafhankelijk van opleiding, verband bestaat tussen de verschillende operationalisaties van inkomen en de fysieke of psychische gezondheid. Daarbij is ook onderzocht of de combinatie van opleiding en inkomen (de interactie) een toegevoegde waarde heeft. In de derde stap wordt aanvullend gecorrigeerd voor het al dan niet (gehad) hebben van een of meer ernstige ziekte(n). Onder ernstige ziekten wordt verstaan: suikerziekte, beroerte, hersenbloeding of herseninfarct, hartinfarct of hartaandoening, en (een vorm van) kanker. Op deze manier wordt nagegaan of een eventueel verband tussen de operationalisaties van inkomen en de fysieke of psychische gezondheid verklaard kan worden door een chronische aandoening. Doel hiervan is toe te werken naar een in causaal opzicht zo zuiver mogelijke beschrijving van

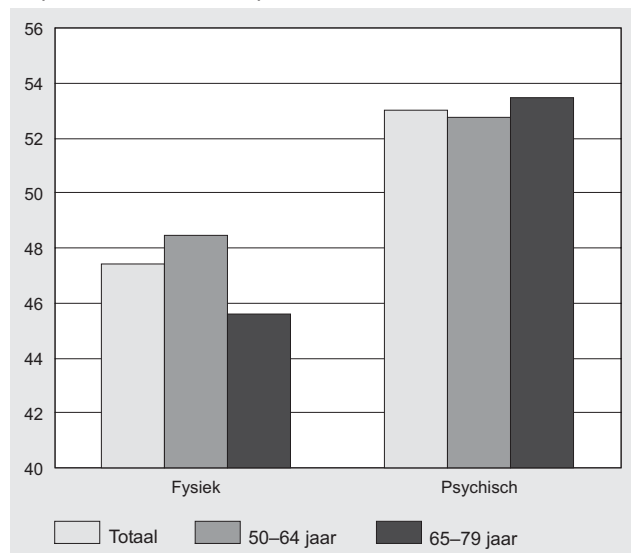
de effecten van inkomen op gezondheid. Bij mensen met een chronische aandoening is het immers zeer wel denkbaar dat men juist vanwege de chronische aandoening in een achtergestelde inkomenspositie verkeert. Een slechte gezondheid in termen van SF-12 is dan niet een gevolg, maar juist de oorzaak van een slechte welvaartspositie.

3. Resultaten

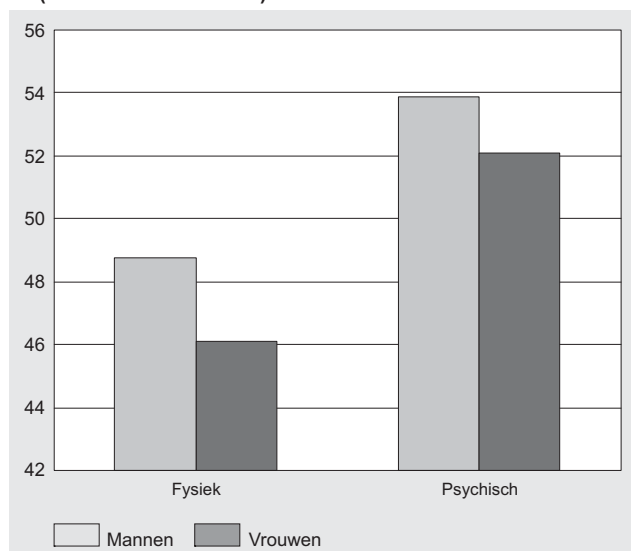
3.1 Fysieke en psychische gezondheid

De gemiddelde waarde voor de fysieke gezondheid van ouderen is 47,4. De gemiddelde waarde voor de psychische gezondheid is 53,0. Ouderen in de leeftijd 65 tot 80 jaar hebben met een gemiddelde waarde van 45,6 een

1. Ouderen van 50–79 jaar naar leeftijd en gezondheid (SF-12 standaardmaat)

2. Ouderen van 50–79 jaar naar geslacht en gezondheid (SF-12 standaardmaat)

minder goede fysieke gezondheid dan ouderen in de leeftijd 50 tot 65 jaar (gemiddelde waarde 48,5). De psychische gezondheid is voor ouderen van 65 tot 80 jaar ongeveer gelijk aan die voor ouderen van 50–65 jaar, met een gemiddelde waarde van respectievelijk 53,4 en 52,8 (*grafiek 1*).

Ook zijn er verschillen tussen oudere mannen en vrouwen. Vrouwen vanaf 50 jaar hebben een minder goede fysieke en psychische gezondheid dan mannen. De gemiddelde waarde voor de fysieke gezondheid van oudere vrouwen is 46,1, die van mannen 48,7. De gemiddelde waarde voor de psychische gezondheid van vrouwen is 52,1 en van mannen 53,9 (*grafiek 2*).

De component voor psychische gezondheid van de SF-12 toont een hoge correlatie (0,85) met de MHI-5. Daarom is ervoor gekozen de psychische gezondheid hier te presenteren volgens de SF-12. Voor de relaties tussen SES en de MHI-5 somscore wordt verwezen naar de *bijlage*.

3.2 Sociaaleconomische status

Hoe lager het (cumulatief) gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen is, hoe meer ouderen een slechte fysieke en psychische gezondheid hebben. Van de ouderen met een (cumulatief) besteedbaar huishoudensinkomen in het laagste kwintiel heeft 18 procent een slechte fysieke gezondheid en 16 procent een slechte psychische gezondheid. Van de ouderen met een (cumulatief) besteedbaar huishoudensinkomen in het hoogste kwintiel is dit 4 en 6 procent.

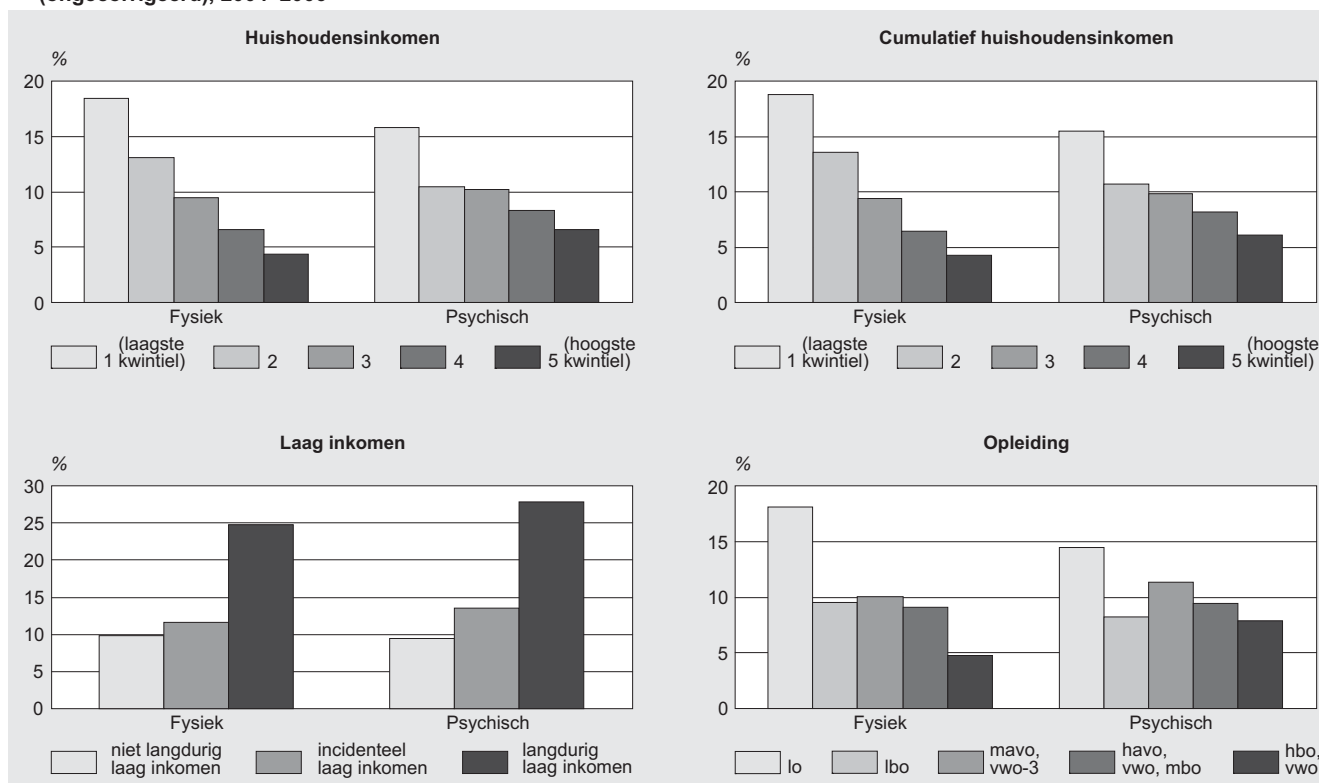
Van de ouderen met een langdurig laag inkomen heeft een kwart een slechte fysieke gezondheid en 28 procent een slechte psychische gezondheid. Dit is meer dan bij ouderen met een inkomen boven de lage-inkomensgrens. Van hen heeft een op de tien fysieke of psychische problemen.

Ook tussen opleiding en fysieke gezondheid bestaat een verband. Hoe lager de opleiding, hoe meer mensen een slechte fysieke gezondheid hebben. Opleiding maakt weinig onderscheid in psychische gezondheid; alleen ouderen uit de laagste opleidingsgroep (lager onderwijs) hebben duidelijk vaker psychische problemen (*grafiek 3*).

De verschillen tussen de uiterste waarden zijn bij de drie operationalisaties van inkomen groter dan bij opleiding. Dit geldt voornamelijk voor de psychische gezondheid. Het verschil tussen de hoogste en laagste inkomensgroepen in kwintielen is 10; het verschil tussen de hoogste en laagste opleidingsgroep is 6. Inkomen maakt bij ouderen dus een beter onderscheid in psychische gezondheidsverschillen dan opleiding.

Bij 50- tot 65-jarigen en 65- tot 80-jarigen zijn er geen duidelijke verschillen in indicatoren van SES en in fysieke of psychische gezondheid (staat 1). Bij beide leeftijdsgroepen hebben meer ouderen met een laag inkomen fysieke of psychische problemen dan ouderen met een hoger inkomen. Opleiding maakt weinig onderscheid in

3. Percentage ouderen van 50–79 jaar met een slechte fysieke en psychische gezondheid naar inkomen en opleiding (ongecorrigeerd), 2004–2006

psychische gezondheid bij beide groepen. Dit geldt ook voor oudere mannen en oudere vrouwen. Bij zowel mannen als vrouwen is sprake van sociaaleconomische verschillen in fysieke en psychische gezondheid (*staat 1*). Ook hier maakt opleiding weinig onderscheid in psychische gezondheid bij beide groepen.

3.3 Personen jonger dan 50 jaar

De gemiddelde waarde voor de fysieke gezondheid van 20- tot 50-jarigen is 51,8; voor de psychische gezondheid is dit 52,0. Vrouwen hebben een lagere gemiddelde waarde (zowel fysiek als psychisch 51,1) dan mannen (fysiek 52,5; psychisch 53,0).

Evenals bij ouderen geldt voor personen jonger dan 50 jaar dat er een verband is tussen de fysieke en psychische gezondheid en de drie operationalisaties van inkomen. Hoe lager het inkomen, hoe meer mensen een slechte fysieke gezondheid hebben. Van de 20- tot 50-jarigen met een langdurig laag inkomen heeft 27 procent een slechte fysieke gezondheid. Een even groot aandeel heeft een lage waarde voor de psychische gezondheid. Van de 20- tot 50-jarigen met een hoger inkomen was dit respectievelijk 10 en 9 procent (*staat 2*).

Ook tussen opleiding en zowel de fysieke als psychische gezondheid bestaat een verband. Naarmate de opleiding lager is, hebben meer 20- tot 50-jarigen een slechte fysieke of psychische gezondheid.

3.4 Uitkomsten multivariate analyses

De tot dusver gepresenteerde cijfers betreffen steeds ongecorrigeerde percentages. Als er bij de ouderen gecorrigeerd wordt voor verschillen in leeftijd en geslacht (analysestap 1), blijkt er geen verband meer te bestaan tussen opleiding en psychische gezondheid. Het verband tussen opleiding en fysieke gezondheid blijft wel overeind. Ook het verband tussen (cumulatief) inkomen en zowel de fysieke als psychische gezondheid blijft bestaan. Bovendien vallen meer ouderen met een inkomen onder de lage-inkomensgrens in het laagste deciel van de fysieke en psychische gezondheidsscore dan ouderen met een inkomen boven deze grens. Als naast leeftijd en geslacht ook rekening wordt gehouden met het opleidingsniveau (analysestap 2), geldt hetzelfde voor de drie operationalisaties van inkomen.

Ook blijven de sociaaleconomische verschillen overeind als aanvullend rekening wordt gehouden met het voorkomen van chronische ziekten (analysestap 3). Het verband tussen de operationalisaties van inkomen en de psychische en fysieke gezondheid komt dus hoogstwaarschijnlijk niet voort uit een door chronische gezondheidsproblematiek verslechterde inkomenssituatie (*staat 3*).

4. Conclusie

Meer ouderen met een inkomen onder de lage-inkomensgrens voor vier achtereenvolgende jaren hebben proble-

Staat 1
Percentage ouderen van 50–79 jaar met slechte fysieke en psychische gezondheid naar inkomen en opleiding, 2004–2006

	Leeftijd				Geslacht			
	50–64 jaar		65–79 jaar		Mannen		Vrouwen	
	%	SF	%	SF	%	SF	%	SF
<i>slechte fysieke gezondheid</i>								
Huishoudensinkomen in kwintielen								
1 (laagste)	17,9	1,5	18,2	1,6	17,6	1,6	18,9	1,5
2	11,7	1,2	14,3	1,4	9,3	1,1	16,7	1,4
3	8,2	0,9	11,8	1,5	6,4	0,9	12,7	1,3
4	5,7	0,7	8,6	1,4	4,9	0,8	8,4	1,0
5 (hoogste)	4,3	0,6	4,2	1,1	2,8	0,6	6,1	0,9
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen								
1 (laagste)	20,3	1,7	16,8	1,5	16,1	1,6	20,6	1,6
2	10,9	1,2	16,6	1,6	10,0	1,2	17,1	1,5
3	8,5	0,9	10,7	1,4	7,7	1,0	11,1	1,2
4	5,2	0,7	9,5	1,5	4,4	0,7	8,6	1,1
5 (hoogste)	4,4	0,6	3,4	1,0	2,9	0,6	5,9	0,9
Laag inkomen								
Niet langdurig laag	8,3	0,4	12,3	0,7	7,4	0,4	12,3	0,6
Incidenteel laag	7,6	3,3	13,6	5,4	7,1	3,6	14,1	4,6
Langdurig laag	21,8	4,9	39,2	13,6	24,2	7,3	25,3	6,0
Opleiding								
LO	15,4	1,4	19,7	1,5	14,6	1,5	20,4	1,4
VBO	8,9	1,0	10,6	1,5	8,5	1,2	10,3	1,1
MAVO, VWO-3	8,8	1,3	11,1	2,1	4,8	1,6	11,9	1,4
HAVO, VWO, MBO	8,2	0,7	11,4	1,3	7,6	0,7	11,1	1,0
HBO, WO	4,3	0,6	6,2	1,1	3,6	0,6	7,0	1,0
<i>slechte psychische gezondheid</i>								
Huishoudensinkomen in kwintielen								
1 (laagste)	17,9	1,5	13,6	1,5	13,6	1,5	17,5	1,4
2	12,0	1,2	7,8	1,1	7,4	1,0	13,3	1,3
3	11,1	1,0	8,5	1,3	9,3	1,1	11,1	1,2
4	8,6	0,8	7,8	1,3	6,8	0,9	9,9	1,1
5 (hoogste)	6,9	0,7	5,4	1,3	4,7	0,7	8,7	1,1
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen								
1 (laagste)	18,5	1,7	13,0	1,4	12,9	1,5	17,5	1,5
2	12,3	1,2	8,0	1,1	8,0	1,1	13,3	1,3
3	10,2	1,0	9,2	1,3	8,5	1,0	11,1	1,2
4	8,3	0,8	8,2	1,4	6,2	0,9	10,3	1,2
5 (hoogste)	6,6	0,7	4,4	1,1	4,5	0,7	7,9	1,0
Laag inkomen								
Niet langdurig laag	9,8	0,5	8,8	0,6	7,3	0,4	11,7	0,6
Incidenteel laag	11,7	4,1	14,1	5,4	15,9	5,1	10,7	4,1
Langdurig laag	27,7	5,3	32,9	13,1	28,2	7,6	27,4	6,1
Opleiding								
LO	16,1	1,4	12,4	1,3	12,9	1,4	15,5	1,3
VBO	9,3	1,0	6,1	1,2	7,0	1,1	9,3	1,1
MAVO, VWO-3	11,4	1,5	11,3	2,1	5,0	1,6	13,6	1,5
HAVO, VWO, MBO	10,0	0,8	7,9	1,1	7,9	0,8	11,5	1,0
HBO, WO	8,3	0,8	7,1	1,2	6,5	0,8	10,2	1,2

Staat 2
Percentage 20– tot 50-jarigen met slechte fysieke en psychische gezondheid naar inkomen en opleiding, 2004–2006

	Fysiek		Psychisch	
	%	SF	%	SF
Huishoudensinkomen in kwintielen				
1 (laagste)	16,0	0,9	16,9	0,9
2	11,7	0,7	10,6	0,7
3	9,1	0,6	9,3	0,6
4	8,4	0,6	7,3	0,6
5 (hoogste)	6,6	0,5	6,6	0,5
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen				
1 (laagste)	15,8	0,9	15,3	0,9
2	11,6	0,7	10,5	0,7
3	8,9	0,7	9,9	0,7
4	8,1	0,6	7,0	0,6
5 (hoogste)	7,0	0,6	6,5	0,6
Laag inkomen				
Niet langdurig laag	9,9	0,3	9,4	0,3
Incidenteel laag	13,9	2,7	15,0	2,8
Langdurig laag	27,2	4,9	27,4	4,9
Opleiding				
LO	22,5	1,6	17,2	1,4
VBO	13,8	1,0	11,0	0,9
MAVO, VWO-3	13,6	1,3	14,7	1,3
HAVO, VWO, MBO	9,2	0,4	9,6	0,4
HBO, WO	6,6	0,4	8,0	0,5

Staat 3
Ouderen van 50–79 jaar met slechte fysieke en psychische gezondheid naar inkomen en opleiding (odds ratio's)

	Analysestap 1		Analysestap 2		Analysestap 3	
	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	95% BI
<i>slechte fysieke gezondheid</i>						
Huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	4,30	3,22–5,74*	3,46	2,55–4,71*	3,40	2,47–4,67*
2	2,94	2,18–3,95*	2,38	1,75–3,26*	2,27	1,64–3,15*
3	2,18	1,61–2,95*	1,90	1,39–2,60*	1,89	1,37–2,61*
4	1,50	1,09–2,07*	1,38	1,00–1,90	1,32	0,95–1,84
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	4,46	3,31–5,99*	3,52	2,56–4,83*	3,56	2,57–4,94*
2	3,22	2,39–4,34*	2,62	1,91–3,59*	2,52	1,81–3,50*
3	2,22	1,63–3,02*	1,94	1,42–2,67*	1,95	1,41–2,71*
4	1,50	1,08–2,09*	1,35	0,97–1,89	1,34	0,95–1,89
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Laag inkomen						
Niet langdurig laag (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Incidenteel laag	1,12	0,62–2,01	1,05	0,58–1,89	1,08	0,59–1,96
Langdurig laag	3,09	1,89–5,05*	2,61	1,59–4,28*	2,61	1,56–4,36*
Opleiding						
LO	3,52	2,69–4,61*				
VBO	1,84	1,37–2,47*				
MAVO, VWO-3	1,80	1,28–2,53*				
HAVO, VWO, MBO	1,91	1,46–2,50*				
HBO, WO (ref.)	1,00					
<i>slechte psychische gezondheid</i>						
Huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	2,86	2,21–3,71*	2,75	2,08–3,63*	2,76	2,08–3,66*
2	1,80	1,38–2,36*	1,77	1,33–2,36*	1,70	1,26–2,28*
3	1,68	1,29–2,19*	1,69	1,28–2,22*	1,64	1,24–2,17*
4	1,31	1,00–1,72	1,32	1,00–1,74	1,32	1,00–1,74
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	3,03	2,31–3,98*	2,92	2,18–3,92*	2,99	2,22–4,02*
2	1,96	1,48–2,59*	1,95	1,45–2,62*	1,89	1,40–2,55*
3	1,71	1,30–2,25*	1,73	1,30–2,30*	1,70	1,27–2,27*
4	1,38	1,04–1,84*	1,37	1,03–1,83*	1,40	1,05–1,87*
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Laag inkomen						
Niet langdurig laag (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Incidenteel laag	1,45	0,83–2,53	1,31	0,73–2,33	1,34	0,75–2,39
Langdurig laag	3,48	2,17–5,59*	3,16	1,96–5,09*	3,24	2,00–5,25*
Opleiding						
LO	1,95	1,53–2,48*				
VBO	1,00	0,76–1,31				
MAVO, VWO-3	1,32	0,98–1,78				
HAVO, VWO, MBO	1,19	0,94–1,50				
HBO, WO (ref.)	1,00					

Analysestap I: gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht.

Analysestap II: gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht en opleiding.

Analysestap III: gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleiding en ernstige ziekten.

*P<0.05

men met de fysieke en psychische gezondheid. Ook geldt dat hoe lager het (meerjarig) besteedbare huishoudensinkomen is, hoe meer ouderen fysieke en psychische problemen hebben. Deze verbanden blijven bestaan als rekening wordt gehouden met verschillen in leeftijd, geslacht, opleiding en chronische ziekten.

De drie operationalisaties van inkomen maken een duidelijk onderscheid in fysieke en psychische gezondheid. Het gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen over één jaar en het gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen over meerdere jaren zijn dus geschikte indicatoren voor sociaaleconomische status, evenals de inkomensspecificatie die een onderverdeling maakt in het al dan niet moeten rondkomen van een langdurig laag inkomen.

Opleiding maakt wel onderscheid in fysieke gezondheid, maar blijkt minder geschikt om verschillen in psychische gezondheid bij ouderen zichtbaar te maken als deze gemeten wordt met de SF-12. Opleiding maakt overigens wel onderscheid in psychische gezondheid wanneer deze volgens de vijf items van de Mental Health Inventory wordt gemeten. Dit is opmerkelijk omdat de psychische component van de SF-12 en de MHI-5 sterk correleren. Aanvullende analyse wijst uit dat vooral de niet tot de SF-12 behorende items 'zenuwachtig voelen' en 'in de put voelen' verantwoordelijk zijn voor de samenhang met opleiding. Bij onderzoek naar sociaaleconomische verschillen waarbij opleiding als indicator wordt gebruikt, verdient het dus aanbeveling ook de MHI-5 als maat voor psychische gezondheid te gebruiken.

De resultaten van het onderzoek komen overeen met resultaten van eerder onderzoek waarbij de uitgebreide versie van de SF-12, de SF-36, werd gebruikt om de fysieke en psychische gezondheid te beschrijven bij 55-plussers in relatie tot materiële tekorten (Groffen et al., 2007) en beroep (Chandola et al., 2007).

In tegenstelling tot medisch zorggebruik zijn er bij de fysieke en psychische gezondheid duidelijke verschillen te zien wanneer (meerjarig) besteedbaar huishoudensinkomen gebruikt wordt als sociaaleconomische indicator (Wingen en Otten, 2008).

Ouderen met een langdurig laag inkomen hebben een minder goede fysieke en psychische gezondheid dan ouderen met een hoger inkomen, maar er is geen verschil tussen ouderen met een incidenteel laag inkomen en ouderen zonder laag inkomen. Mogelijk wordt dit laatste veroorzaakt door een verkeerde classificatie van het aantal 65-plussers met een eenmalig laag inkomen. Bij het bepalen van het jaarinkomen van een AOW-huishouden wordt in het jaar van het overlijden van een partner het inkomensdeel van deze partner buiten beschouwing gelaten. Hierdoor wordt onterecht aan een aantal 65-plussers een laag inkomen toegekend, waardoor de relatie tussen eenmalig laag inkomen en gezondheid bij ouderen ten onrechte wordt onderschat.

Met het toenemen van het aantal ouderen in Nederland is het van belang om sociaaleconomische gezondheidsverschillen te blijven beschrijven. In dit artikel zijn de fysieke en psychische gezondheidsverschillen van ouderen in kaart gebracht met behulp van verschillende operationalisaties van inkomen. Tot dusverre blijkt het jaarlijkse en het meerjaarlijkse gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen de meest bruikbare indicator om sociaaleconomische verschillen in fysieke en psychische gezondheid aan te tonen.

Om een completer beeld te krijgen van de gezondheidssituatie van ouderen zal in vervolgonderzoek worden ingaan op andere, ook objectief verzamelde medische gegevens in relatie tot operationalisaties van welvaart.

Literatuur

Botterweck, A., F. Frenken, S. Janssen, L. Rozendaal, M. de Vree en F. Otten, 2001, De SF-12. Plausibiliteit nieuwe metingen algemene gezondheid en leefstijlen. CBS, Voorburg/Heerlen.

Chandola, T., J. Ferrie, A. Sacker en M. Marmot, 2007, Social inequalities in self reported health in early old age: Follow-up of prospective cohort study. *British Medical Journal*, (334)7601, blz.990.

Groffen, D.A.I., H. Bosma, M. van den Akker, G.I.J.M. Kempen en J.T. van Eijk, 2007, Material deprivation and health-related dysfunction in older Dutch people; Findings from the SMILE study. *European Journal of Public Health* (18)3, blz. 258–263.

Rossum, C.T.M. van, H. van de Mheen, J.P. Mackenbach en D.E. Grobbee, 2000, Socioeconomic status and

mortality in Dutch elderly people; The Rotterdam Study. *European Journal of Public Health* 10(4), blz. 255–261.

Ware, J.E., M. Kosinski en S.D. Keller, 1994, SF-36 Physical and mental health summary scales: A user's manual. The Health Institute, New England Medical Center, Boston, MA.

Ware, J.E., M. Kosinski en S.D. Keller, 1995, SF-12: How to score the SF-12 physical and mental health summary scales (second edition). The Health Institute, New England Medical Center, Boston, MA.

Wingen, M. en F. Otten, 2008, Inkomen als sociaaleconomische indicator van medisch zorggebruik bij ouderen. *Bevolkingstrends* 56(2), blz. 76–81.

Bijlage

SF-12

Met behulp van de Short-Format 12 (SF-12) wordt informatie over fysieke en psychische gezondheid verkregen. De SF-12 is gebaseerd op de SF-36, waarin de fysieke en psychische gezondheid via negen deelschalen wordt gemeten. Aanbevolen wordt om de SF-12 vooral te gebruiken als een instrument om beide overkoepelende schalen te meten (Botterweck et al., 2001).

De SF-12 bestaat uit de volgende items:

- zelfgerapporteerde gezondheid (op moment van interview)
- beperkt in bezigheden die een matige inspanning vereisen (verplaatsen van een tafel, stofzuigen, fietsen; op moment van interview)
- beperkt in traplopen (op moment van interview)
- minder bereikt in dagelijkse bezigheden door lichamelijke gezondheid (afgelopen vier weken)
- beperkt in het soort werk of het soort bezigheden door lichamelijke gezondheid (afgelopen vier weken)
- minder bereikt in dagelijkse bezigheden door emotioneel probleem (afgelopen vier weken)
- minder zorgvuldig dagelijkse bezigheden kunnen uitvoeren (afgelopen vier weken)
- belemmerd in normale werkzaamheden door pijn (afgelopen vier weken)
- rustig en kalm voelen (afgelopen vier weken)
- energiek voelen (afgelopen vier weken)
- neerslachtig en somber voelen (afgelopen vier weken)
- belemmering van sociale activiteiten door lichamelijke gezondheid of emotionele problemen (afgelopen vier weken)

Zowel de samenvattende fysieke gezondheidsmaat als de samenvattende psychische gezondheidsmaat betreft een gewogen combinatie van de antwoorden op alle twaalf items. Hierbij geldt dat op de fysieke maat andere gewichten van toepassing zijn dan op de psychische maat. Ware et al. (1995) gebruikte de gemiddelde gezondheidssituatie in de Amerikaanse populatie als norm voor de ontwikkeling van de gewichten. Toepassing van deze

Ouderen van 50–79 jaar met een slechte psychische gezondheid naar inkomen en opleiding (odds ratio's gemeten met de Mental Health Index–5)

	Analysestap 1		Analysestap 2		Analysestap 3	
	OR	95% BI	OR	95% BI	OR	95% BI
Huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	3,93	3,04–5,08*	3,28	2,50–4,32*	3,23	2,44–4,28*
2	2,31	1,76–3,02*	1,98	1,49–2,63*	1,93	1,44–2,59*
3	2,07	1,59–2,71*	1,88	1,43–2,47*	1,86	1,40–2,46*
4	1,52	1,15–2,00*	1,43	1,08–1,90*	1,45	1,09–1,93*
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Cumulatief huishoudensinkomen in kwintielen						
1 (laagste)	4,01	3,06–5,26*	3,34	2,50–4,46*	3,34	2,48–4,49*
2	2,57	1,94–3,39*	2,21	1,65–2,97*	2,2	1,63–2,97*
3	2,22	1,69–2,93*	2,03	1,53–2,70*	2,03	1,52–2,72*
4	1,64	1,23–2,18*	1,54	1,15–2,06*	1,58	1,18–2,13*
5 (hoogste) (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Laag inkomen						
Niet langdurig laag (ref.)	1,00		1,00		1,00	
Incidenteel laag	1,38	0,81–2,35	1,22	0,70–2,11	1,25	0,72–2,16
Langdurig laag	4,38	2,82–6,80*	3,78	2,42–5,88*	3,32	2,09–5,29*
Opleiding						
LO	2,92	2,29–3,72*				
VBO	1,59	1,22–2,07*				
MAVO, VWO-3	1,62	1,20–2,20*				
HAVO, VWO, MBO	1,63	1,28–2,07*				
HBO, WO (ref.)	1,00					

Analysestap I: gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht.

Analysestap II: gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht en opleiding.

Analysestap III: gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleiding en ernstige ziekten.

* = significant ($p < 0.05$)

normgewichten bewerkstelligt dat in de Amerikaanse populatie de gemiddelde waarde voor fysieke gezondheid precies 50 bedraagt. De Nederlandse normgewichten zijn vrijwel gelijk aan de Amerikaanse normgewichten (Botterweck et al., 2001). Gemiddelde waarden voor subgroepen of andere populaties onder de 50 wijzen op een minder goede gezondheid dan in de normpopulatie; waarden boven de 50 op een betere gezondheid.

MHI-5

De Mental Health Inventory 5 (MHI-5) is een internationale standaard voor een specifieke meting van de psychische gezondheid, bestaande uit vijf vragen. De MHI-5 is feitelijk een deelschaal van de eerdergenoemde SF-36. Twee

vragen van de MHI-5 maken deel uit van de SF-12. Om een volledige MHI-5 te kunnen presenteren, zijn in de POLS-vragenlijst ook de drie resterende MHI-vragen uit de SF-36 opgenomen.

De MHI-5 betreft vragen die steeds betrekking hebben op hoe men zich in de afgelopen vier weken voelde en bestaat uit de volgende items:

- zenuwachtig voelen
- in de put voelen
- rustig en kalm voelen (ook SF-12)
- neerslachtig en somber voelen (ook SF-12)
- gelukkig voelen

Hoe hoger de score, hoe beter de psychische gezondheid zoals gemeten met de MHI-5. Een score van minder dan 60 wijst op een minder goede psychische gezondheid.

Ernstige overlast en verloedering in de eigen woonbuurt

Leanne Houben

In diverse onderzoeken is getracht de subjectieve sociale onveiligheid te verklaren, maar naar verklarende factoren voor overlast en verloedering is nog weinig onderzoek gedaan. Met behulp van multiple logistische regressie-analyse wordt in dit artikel beschreven met welke persoons- en buurtgerelateerde kenmerken de indicatoren 'ernstige overlast' en 'ernstige verloedering' samenhangen. In grote lijnen kan worden gesteld dat beide indicatoren de meeste samenhang vertonen met de mate van stedelijkheid van de woonbuurt, de leeftijd, het percentage niet-westerse allochtonen in de woonbuurt en kenmerken die te maken hebben met de financiële status van de woonbuurt en haar bewoners.

1. Inleiding

Vermindering van sociale overlast en verloedering staat al enige jaren hoog op de politieke en maatschappelijke agenda. Zo heeft het kabinet Balkenende IV in maart 2008 het 'Actieplan Overlast en Verloedering' aan de Tweede Kamer aangeboden (ministeries BZK en Justitie, 2008). Dit actieplan is onderdeel van het project 'Veiligheid begint bij voorkomen', dat moet leiden tot 25 procent minder criminaliteit en overlast in 2010 ten opzichte van 2002.

Overlast en verloedering zijn voor een groot deel wijkgebonden. In het actieplan is daarom zoveel mogelijk gekozen voor een aanpak op gemeente- en wijkniveau. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen de volgende vormen van overlast en verloedering: overlast door jongeren, uitgaansoverlast (in relatie tot alcohol- en drugsgebruik), overlast in de woon- en leefomgeving en verloedering van de fysieke woon- en leefomgeving (ministeries BZK en Justitie, 2008).

Overlast en verloedering in de eigen woonbuurt is van 2005 tot en met 2008 gemeten met behulp van de Veiligheidsmonitor Rijk (VMR), een onderzoek van het CBS en de ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en Justitie (CBS, 2006, 2007, 2008). Bij de vragen naar overlast wordt onderscheid gemaakt tussen overlast door dronken mensen op straat, op straat lastig worden gevallen, drugsoverlast, overlast door omwonenden en overlast door groepen jongeren. De mate van verloedering in de woonbuurt wordt gemeten met behulp van vragen over het al dan niet vaak vóórkomen van bekladding van muren of gebouwen, rommel op straat, hondenpoep op straat en vernieling van het straatmeubilair, zoals bus- en tramhokjes. Ernstige overlast dan wel ernstige verloedering betekent dat de respondenten aangeven dat ten minste één van de overlast- of verloederingsitems vaak voorkomt in hun woonbuurt (zie kader Terminologie).

Naast criminaliteit leidt ernstige overlast en verloedering in de woonbuurt ertoe dat de bewoners zich onveilig voelen

(Van San, 2004). Onveiligheidsgevoelens hangen het meest samen met de leeftijd en het geslacht van een persoon en de stedelijkheid van zijn/haar woonbuurt. Jongeren – en dan vooral jonge vrouwen – voelen zich onveiliger dan ouderen. Bewoners van stadswijken voelen zich onveiliger dan bewoners van het platteland. Daarnaast voelen niet westerse allochtonen zich vaker vaak onveilig dan autochtonen. Ook is er een samenhang met burgerlijke staat en slachtofferschap. Gescheidenen en nooit gehuwden voelen zich vaker onveilig dan gehuwden of verweduwd. Mensen die in het voorgaande jaar slachtoffer zijn geweest van een delict voelen zich naar verhouding veel onveiliger dan mensen die geen slachtoffer zijn geweest. Dit laatste geldt het sterkst voor slachtoffers van een geweldsdelict (CBS, 2007).

Bruinsma en Bernasco (2004) hebben de onveiligheidsgevoelens van buurtbewoners uitvoerig beschreven. Allereerst maken ze onderscheid tussen sociale onveiligheid en onveiligheid die van buiten komt, dus vanuit andere landen, vanuit de natuur of vanuit de technologie. Sociale onveiligheid komt van binnen en bestaat uit misdrijven, overtredingen, ernstige overlast, hinder of gevoelens van onbehagen die tot conflicten leiden tussen (groepen) burgers onderling. Hierbij kan onderscheid worden gemaakt tussen objectieve en subjectieve sociale onveiligheid.

Objectieve sociale onveiligheid is daadwerkelijk slachtofferschap als gevolg van handelingen van anderen. Subjectieve sociale onveiligheid bestaat uit zorgen over of angst voor slachtofferschap.

Elffers en De Jong (2004) geven aan dat subjectieve sociale veiligheid een veel diffuser begrip is dan objectieve sociale veiligheid. Vaak hangen beide begrippen maar ten dele samen. Een woonbuurt kan objectief sociaal veilig zijn, zonder dat haar bewoners zich subjectief veilig genoeg voelen om in de woonbuurt te gaan en staan waar ze willen. Vanderveen (2002) heeft op basis van literatuurstudies een overzicht gepubliceerd van factoren waarmee veiligheidsbeleving samenhangt. Deze factoren zijn op te splitsen in vier verschillende niveaus: (1) persoon, (2) persoon en buurt, (3) buurt en (4) samenleving.

Overlast en verloedering behoren tot het niveau van persoon en buurt. De aanwezigheid van bijvoorbeeld drugsverslaafden, groepen rondhangende jongeren en vernielde bus- en tramhokjes geven mensen het gevoel dat ze zelf geen controle meer hebben, de overheid er niets meer aan kan doen, of dat niemand geïnteresseerd is. Tekenen van verloedering, wanorde en achteruitgang en verval van de woonbuurt hangen samen met bezorgdheid, angst en een hogere risicoperceptie. Hierbij is duidelijk sprake van een samenhang op individueel niveau. Mensen die meer vormen van overlast en verloedering in hun woonbuurt noemen, voelen zich ook onveiliger. Dit zou enerzijds kunnen betekenen dat deze mensen alerter zijn dan de zich veiliger voelende bewoners, waardoor ze meer onvei-

lig ogende situaties waarnemen. Anderzijds zou dit kunnen betekenen dat er een direct oorzakelijk verband is. Hoe meer overlast en verloedering in de woonbuurt, hoe onveiliger men zich voelt (Vanderveen, 2002).

Er zijn diverse onderzoeken bekend waarin getracht wordt de subjectieve sociale onveiligheid te verklaren (Vanderveen, 2002; Elffers en De Jong, 2004; Van Craen en Ackaert, 2006; CBS, 2007; Marlet en Van Woerkens, 2008). Op dit terrein is echter nog vrij weinig onderzoek gedaan naar het verklaren van sec ernstige overlast en ernstige verloedering.

Dit artikel tracht hier een aanzet toe te geven. Door de gegevens van de VMR te verrijken met persoons- en buurtgegevens is extra informatie over de respondenten, hun huishouden en hun woonomgeving beschikbaar gekomen. Hierdoor is het mogelijk om de indicatoren van de VMR, waaronder ernstige overlast en verloedering, beter te verklaren.

De centrale vraagstelling van dit artikel is met welke persoons- en buurtgerelateerde kenmerken overlast en verloedering samenhangen. Voordat deze vraag wordt beantwoord, wordt eerst geschetst hoe overlast en verloedering in de woonbuurt zich hebben ontwikkeld sinds de start van de VMR in 2005.

Overigens is het bij de interpretatie van de gegevens van belang dat de geënquêteerde bewoners bij het beantwoorden van de vragen over hun woonbuurt naar alle waarschijnlijkheid een kleiner gebied in gedachten hebben dan de onderzoekers. Er is nader onderzoek nodig om vast te stellen of dit gevolgen heeft voor de interpretatie van de geaggregeerde gegevens (Kaal en Vanderveen, 2007).

Terminologie

De VMR is een enquête onder personen van 15 jaar en ouder over onveiligheidsgevoelens, overlast en verloedering, sociale cohesie, slachtofferschap, preventie-maatregelen, contact met politie en mening over het functioneren van de politie in de buurt. In 2005 hebben 5 duizend mensen de enquête beantwoord; in 2006, 2007 en 2008 waren dit per jaar ongeveer 20 duizend personen.

Om ernstige overlast respectievelijk verloedering te kunnen meten, is aan de geïnterviewden gevraagd: 'Ik noem u een aantal vervelende voorvallen en misdrijven die in uw buurt voor kunnen komen. Ik zou graag willen weten of deze voorvallen en misdrijven naar uw eigen idee vaak, soms of nooit of bijna nooit voorkomen'. Vervolgens is naar een aantal items gevraagd. De items die op overlast betrekking hebben, zijn als volgt geformuleerd: (1) dronken mensen op straat, (2) mensen die op straat lastig worden gevallen, (3) drugsoverlast, (4) overlast door omwonenden; en (5) overlast door groepen jongeren. Als volgens de respondenten ten minste één van deze zaken het afgelopen jaar vaak is voorgekomen in hun woonbuurt, is dit geïnterpreteerd als 'ernstige overlast hebben'.

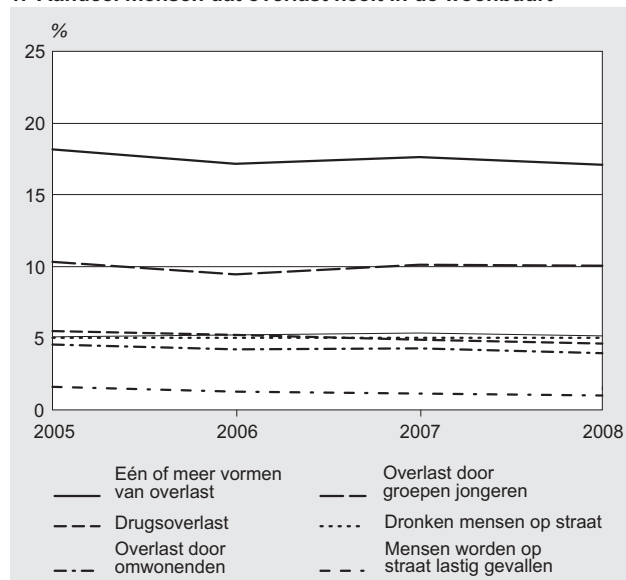
De mate van verloedering van de woonbuurt is gemeten door het volgens de respondenten al dan niet vaak voorkomen van (1) bekladding van muren of gebouwen, (2) rommel op straat, (3) hondenpoep op straat; en (4) vernieling van het straatmeubilair zoals bus- en tramhokjes. Analooq aan het begrip 'ernstige overlast' wordt de term 'ernstige verloedering' gebruikt als de respondenten aangeven dat in hun woonbuurt ten minste één van bovenstaande items het afgelopen jaar vaak is voorgekomen.

2. Omvang, aard en ontwikkeling

Sinds de start van de VMR in 2005 is het aantal mensen dat vaak last heeft van ten minste één aspect van overlast of verloedering gelijk gebleven. Van alle buurtbewoners heeft 50 procent ernstig last van verloedering en circa 17 procent ervaart ernstige overlast.

Bij nadere beschouwing van de vijf overlast-indicatoren (*grafiek 1*) blijkt dat overlast door groepen jongeren naar verhouding het vaakst voorkomt. Hiervan ondervindt 10 procent van alle buurtbewoners vaak hinder. Van drugsoverlast en overlast door dronken mensen op straat heeft telkens 5 procent van de inwoners vaak last. Overlast door omwonenden wordt door ruim 4 procent van de bevolking genoemd. Overlast omdat mensen op straat worden lastiggevalen, komt het minst vaak voor. Van deze vorm van overlast ondervindt 1 tot 2 procent van de buurtbewoners vaak hinder. Sinds 2005 zijn alle vormen van overlast vrijwel gelijk gebleven.

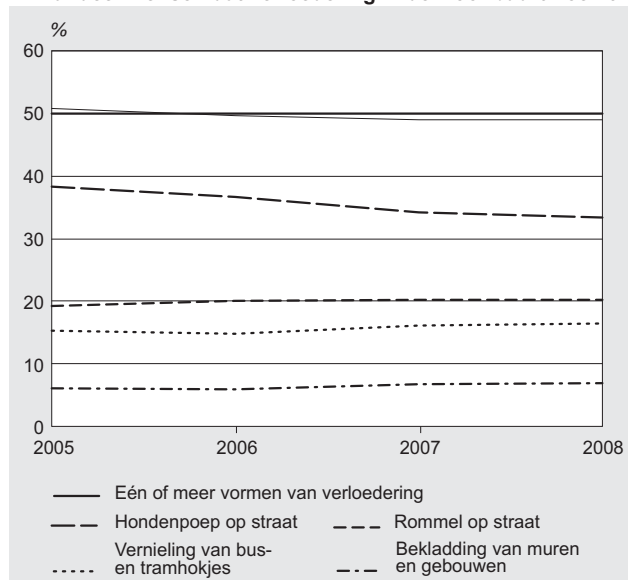
1. Aandeel mensen dat overlast heeft in de woonbuurt

Wat betreft verloedering wordt hondenpoep op straat het vaakst genoemd (*grafiek 2*). Ruim een derde van de Nederlandse bevolking geeft aan hier vaak last van te hebben. De tweede plaats wordt ingenomen door rommel op straat. Circa 20 procent van alle buurtbewoners geeft

aan dat dit vaak voorkomt in hun woonbuurt. Van vernieling van bus- en tramhokjes ondervindt 15 procent van de inwoners vaak hinder, en 6 procent van de bewoners heeft vaak last van bekladding van muren en gebouwen. Sinds 2005 is het percentage mensen dat aangeeft dat hondenpoep vaak voorkomt in hun woonbuurt gedaald van 38 naar 33 procent. De andere vormen van verloedering zijn sinds 2005 ongeveer gelijk gebleven.

2. Aandeel mensen dat verloedering in de woonbuurt noemt

3. Samenhang met persoons- en buurtkenmerken

3.1 Analyseopzet

Doordat de percentages ernstige overlast en verloedering in de woonbuurt sinds 2005 vrijwel onveranderd zijn gebleven, kunnen de gegevens van een aantal enquêtejaren worden samengevoegd zonder dat grote fouten optreden. Hierdoor kunnen in vervolganalyses meer verbijzon-

ringen worden aangebracht. Voor het hieronder beschreven onderzoek zijn de gegevens van de met buurt- en persoonskenmerken verrijkte VMR-bestanden uit 2005, 2006 en 2007 samengevoegd.

Op basis van verkennende analyses naar de samenhang met overlast, verloedering en onveiligheidsgevoelens zijn zes verschillende persoonskenmerken geselecteerd. Dit zijn geslacht, leeftijd, herkomst, burgerlijke staat, opleidingsniveau en inkomen¹⁾. Op dezelfde wijze zijn acht verschillende buurtkenmerken geselecteerd, te weten stedelijkheid op buurtniveau, in een aandachtswijk wonen, percentage niet-westerse allochtonen in de woonbuurt, percentage eenpersoonshuishoudens, percentage huurwoningen, gemiddelde woningwaarde in de woonbuurt, percentage niet-actieven²⁾ en percentage ABW-/WWB-uitkeringen³⁾. De inkomensgegevens zijn voornamelijk afkomstig van de belastingdienst, de overige kenmerken zijn afkomstig uit het Gemeentelijke Basisadministratie (GBA)-steekproefregister en het Sociaal Statistisch Bestand (SSB).

Persoonskenmerken zijn op respondentniveau gekoppeld en buurtkenmerken op buurtniveau. Dit laatste is uitgevoerd door in het enquêtebestand van de VMR 2005 tot en met 2007 aan iedere 6-posities postcode de in 2006 meest voorkomende CBS 8-posities buurtcode te koppelen. Deze buurtcode bestaat uit gemeentecode (4 cijfers) + wijkcode (2 cijfers) + buurtcode (2 cijfers). Vervolgens zijn aan het met buurtcodes verrijkte bestand buurtkenmerken gekoppeld. Er is zoveel mogelijk getracht om per VMR enquête-jaar buurt- en persoonskenmerken te koppelen die afkomstig waren uit datzelfde jaar. Indien deze nog niet beschikbaar bleken, zijn de meest recent beschikbare gegevens gebruikt.

De samenhang van de geselecteerde persoons- en buurtkenmerken met de VMR-indicatoren overlast en verloedering is met multiple logistische regressie geanalyseerd. De resultaten zijn weergegeven in de vorm van odds ratio's. De odds ratio (OR) geeft een verhouding van conditionele kansverhoudingen weer. Is de verdeling erg scheef (zoals bij het ondervinden van ernstige overlast), dan vertegenwoordigen de OR's bij benadering de relatieve kansverhouding in het ondervinden van ernstige overlast tussen een categorie (bijvoorbeeld jongeren van 15–24 jaar) ten opzichte van een referentiecategorie (bijvoorbeeld 65-plussers). Is de verdeling niet scheef (zoals bijvoorbeeld bij het vóórkomen van ernstige verloedering), dan geven de OR's geen relatieve naar conditionele kansverhoudingen weer. In dat geval duidt een OR hoger dan 1 op een positief verband, ofwel een grotere kans om vaak last te hebben van verloedering. Een OR tussen 0 en 1 duidt op een negatief verband.

3.2 Overlast

De resultaten van de analyse naar het verklaren van de afhankelijke indicator ernstige overlast door persoons- en buurtkenmerken zijn weergegeven in *staten 1–3*. Eerst is de samenhang met persoonskenmerken onderzocht. De resultaten hiervan zijn beschreven in

¹⁾ Het gemiddeld gestandaardiseerd inkomen per huishouden. Dat wil zeggen het besteedbaar huishoudensinkomen gecorrigeerd voor huishoudensamenstelling en huishoudensgrootte met behulp van de equivalentiefactor.

²⁾ Het percentage inkomensontvangers van 15 tot en met 64 jaar met 52 weken inkomen dat in het voorgaande jaar een uitkering als voornaamste inkomensbron had. Personen met een werkloosheidsuitkering, arbeidsongeschikten, pensioenontvangers, bijstandsonvangers, en de groep 'overige inkomensontvangers' worden tot de niet-actieven gerekend.

³⁾ Het percentage uitkeringen krachtens de Algemene Bijstandswet (ABW) en de Wet Werk en Bijstand (WWB), die per 1 januari 2004 in de plaats is gekomen van de ABW. Het betreft uitkeringen aan thuiswonenden, dus niet uitkeringen die worden toegekend aan mensen die in instellingen of inrichtingen verblijven.

staat 1. Vervolgens is de samenhang berekend met buurtkenmerken (staat 2). Staat 3 geeft de samenhang weer tussen overlast en de vijf belangrijkste kenmerken.

Uit de analyse van de persoonskenmerken (*staat 1*) blijkt dat voor de wet gescheiden en nooit gehuwde personen, mensen met een laag inkomen, niet-westerse allochtonen en jongeren meer ernstige overlast ervaren dan anderen. Bovenstaande verbanden zwakken af na correctie voor de andere persoonskenmerken. Er is nauwelijks een verband met geslacht en opleidingsniveau. Persoonskenmerken blijken minder goede voorspellers voor ernstige overlast. De Nagelkerke R^2 (x 100) voor het model met alleen persoonskenmerken is 3,0.

Staat 1
Relatie tussen ernstige overlast en persoonskenmerken, logistische regressie

	%	Nagelkerke R^2	OR	
			niet gecorrigeerd	gecorrigeerd ¹⁾
	x 100			
Totaal	17,6			
Burgerlijke staat				
Gehuwd (ref.)	15,1	1,4	1,0	1,0
Gescheiden	22,5		1,7*	1,5*
Verweduwd	11,1		0,7*	0,6*
Ongehuwd	21,7		1,6*	1,3*
Inkomen in kwintielen				
1 (laagste kwintiel)	21,4	0,6	1,6*	1,5*
2	17,9		1,3*	1,3*
3	17,0		1,2*	1,2*
4	15,4		1,1*	1,0
5 (hoogste kwintiel) (ref.)	13,9		1,0	1,0
Herkomstgroep				
Autochtoon (ref.)	16,0	0,7	1,0	1,0
Westerse allochtoon	19,6		1,3*	1,2*
Niet-westerse allochtoon	27,6		1,9*	1,7*
Leeftijd				
15–24	22,7	1,1	2,2*	1,6*
25–44	19,3		1,7*	1,4*
45–64	16,5		1,5*	1,4*
65 jaar of ouder (ref.)	11,8		1,0	1,0
Geslacht				
Man (ref.)	16,8	0,1	1,0	1,0
Vrouw	18,5		1,1*	1,1*
Opleidingsniveau				
Lager onderwijs (ref.)	17,4	0,2	1,0	1,0
Mavo, vbo	19,9		1,1	1,0
Havo, vwo, mbo	18,2		1,1	1,0
Hbo	15,4		0,8*	0,9*
Universiteit	16,1		0,9	1,0

¹⁾ Gecorrigeerd voor de andere persoonskenmerken.

* $p < 0.05$

Het model met alleen buurtkenmerken (*staat 2*) blijkt ernstige overlast beter te voorspellen dan het voorgaande model. De Nagelkerke R^2 (x 100) voor het model met alleen buurtkenmerken is 6,3. Uit dit model blijkt dat meer mensen ernstige overlast ervaren in (sterk) stedelijke buurten, in buurten met veel niet-westerse allochtonen, veel eenpersoonshuishoudens, veel huurwoningen, een lage woningwaarde, en veel ABW-/WWB-uitkeringen. Als gecorrigeerd wordt voor de andere factoren zwakt het verband iets af, maar het blijft wel significant aanwezig. Dit in tegenstelling tot hetgeen het geval is bij mensen uit aan-

dachtswijken en mensen uit buurten met veel niet-actieven. Mensen uit deze buurten ervaren weliswaar vaker ernstige overlast, maar dat verschil is niet meer significant als gecorrigeerd wordt voor de andere buurtkenmerken, waaronder vooral stedelijkheid op buurtniveau.

Staat 2
Relatie tussen ernstige overlast en buurtkenmerken, logistische regressie

	%	Nagelkerke R^2	OR	
			niet gecorrigeerd	gecorrigeerd ¹⁾
	x 100			
Totaal	17,6			
Stedelijkheid op buurtniveau				
Zeer sterk	29,4	4,8	4,3*	2,2*
Sterk	21,0		2,7*	1,8*
Matig	16,0		2,0*	1,6*
Weinig	12,8		1,6*	1,4*
Niet (ref.)	8,3		1,0	1,0
Percentage niet-westerse allochtonen in de buurt				
Minder dan 5% (ref.)	12,1	4,0	1,0	1,0
5–10%	20,1		1,7*	1,1
10–25%	22,3		2,1*	1,0
25–50%	29,3		2,9*	1,2*
50% of meer	43,1		5,4*	1,8*
Percentage eenpersoonshuishoudens in kwintielen				
1 (weinig)	10,3	3,9	0,3*	0,8*
2	13,3		0,4*	0,9
3	14,6		0,5*	0,8*
4	18,9		0,6*	0,8*
5 (veel) (ref.)	27,8		1,0	1,0
Percentage huurwoningen in kwintielen				
1 (weinig)	10,4	4,3	0,3*	0,7*
2	11,8		0,4*	0,8*
3	15,1		0,5*	0,8*
4	19,5		0,6*	0,9*
5 (veel) (ref.)	29,0		1,0	1,0
Gemiddelde woningwaarde in de buurt in kwintielen				
1 (laag)	26,6	2,9	2,9*	1,3*
2	20,0		2,1*	1,2*
3	16,6		1,6*	1,2*
4	13,7		1,4*	1,2*
5 (hoog) (ref.)	11,0		1,0	1,0
Percentage ABW/WWB uitkeringen in kwintielen				
1 (weinig)	10,3	3,9	0,3*	0,8*
2	12,9		0,4*	0,9*
3	15,5		0,5*	0,9*
4	19,4		0,6*	1,0
5 (veel) (ref.)	28,0		1,0	1,0
Percentage niet actieven in kwintielen				
1 (weinig)	11,9	3,0	0,4*	
2	13,5		0,4*	
3	15,4		0,5*	
4	18,3		0,6*	
5 (veel) (ref.)	28,2		1,0	
Aandachtswijk				
Nee (ref.)	16,7	1,2	1,0	
Ja	36,4		3,1*	

¹⁾ Gecorrigeerd voor de andere buurtkenmerken.

* $p < 0.05$

Als alle zestien persoons- en buurtkenmerken samen in één model worden geanalyseerd, blijken tien kenmerken significant bij te dragen aan de verklaring van de ernstige overlast. In volgorde van belangrijkheid (bepaald met behulp van de Wald statistic) zijn dit: stedelijkheid van de buurt, leeftijd, burgerlijke staat, percentage huurwoningen in de buurt, percentage niet-westerse allochtonen in de buurt, percentage eenpersoonshuishouden, inkomen, gemiddelde woningwaarde, opleidingsniveau en geslacht.

Gezamenlijk hebben deze significante kenmerken een verklaringskracht van Nagelkerke R^2 (x 100) 8,2.

Een model met de vijf belangrijkste kenmerken, te weten leeftijd, stedelijkheid van de buurt, percentage huurwoningen, inkomen en percentage niet-westerse allochtonen in de buurt leidt tot een Nagelkerke R^2 (x 100) van 7,3 (staat 3). Mensen uit sterk stedelijke buurten ervaren meer dan twee keer zo vaak ernstige overlast als mensen op het platteland, en jongeren ondervinden meer dan twee keer zo vaak ernstige overlast als ouderen. In buurten met veel huurwoningen of buurten met meer dan de helft niet-westerse allochtonen is ernstige overlast twee keer zo groot als in buurten met weinig huurwoningen of weinig niet-westerse allochtonen. In vergelijking met mensen met een hoog inkomen ondervinden mensen met een laag inkomen bijna anderhalf keer zo vaak ernstige overlast.

Staat 3
Relatie tussen ernstige overlast en de belangrijkste persoons- en buurtkenmerken, logistische regressie

	%	Nagelkerke R^2	OR	
			niet gecorrigeerd	gecorrigeerd ¹⁾
<i>x 100</i>				
Totaal	17,6			
Leeftijd				
15-24	22,7	1,1	2,2*	2,3*
25-44	19,3		1,7*	1,8*
45-64	16,5		1,5*	1,7*
65 jaar of ouder (ref.)	11,8		1,0	1,0
Stedelijkheid op buurtniveau				
Zeer sterk	29,4	4,8	4,3*	2,5*
Sterk	21,0		2,7*	2,0*
Matig	16,0		2,0*	1,7*
Weinig	12,8		1,6*	1,4*
Niet (ref.)	8,3		1,0	1,0
Percentage huurwoningen in kwintielen				
1 (weinig)	10,4		0,3*	0,5*
2	11,8		0,4*	0,6*
3	15,1		0,5*	0,7*
4	19,5		0,6*	0,8*
5 (veel) (ref.)	29,0	2,9	1,0	1,0
Inkomen in kwintielen				
1 (laagste kwintiel)	21,4	0,6	1,6*	1,4*
2	17,9		1,3*	1,2*
3	17,0		1,2*	1,2*
4	15,4		1,1*	1,1
5 (hoogste kwintiel) (ref.)	13,9		1,0	1,0
Percentage niet-westerse allochtonen in de buurt				
Minder dan 5% (ref.)	12,1	4,0	1,0	1,0
5-10%	20,1		1,7*	1,0
10-25%	22,3		2,1*	1,1
25-50%	29,3		2,9*	1,3*
50% of meer	43,1		5,4*	2,0*

¹⁾ Gecorrigeerd voor de andere buurtkenmerken.

* $p < 0,05$

3.3 Verloedering

Staat 4 geeft weer hoe persoonskenmerken bijdragen aan de verklaring van ernstige verloedering. Uit deze staat blijkt dat vrouwen, mensen met een laag inkomen en niet-westerse allochtonen vaker last hebben van ernstige verloedering. Weduwen, weduwnaars en 65-plussers ondervinden minder vaak hinder van ernstige verloedering. Er is geen

relatie tussen het opleidingsniveau van de buurtbewoners en verloedering van de woonbuurt.

Staat 4
Relatie tussen ernstige verloedering en persoonskenmerken, logistische regressie

	%	Nagelkerke R^2	OR	
			niet gecorrigeerd	gecorrigeerd ¹⁾
<i>x 100</i>				
Totaal	49,8			
Geslacht				
Man (ref.)	47,1	0,6	1,0	1,0
Vrouw	52,5		1,3*	1,3*
Inkomen in kwintielen				
1 (laagste kwintiel)	51,2	0,3	1,3*	1,3*
2	51,6		1,3*	1,3*
3	50,6		1,3*	1,3*
4	48,4		1,2*	1,2*
5 (hoogste kwintiel) (ref.)	44,2		1,0	1,0
Burgerlijke staat				
Gehuwd (ref.)	50,5	0,3	1,0	1,0
Gescheiden	54,7		1,1*	1,0
Verweduwd	41,5		0,7*	0,7*
Ongehuwd	49,3		0,9*	0,9*
Herkomstgroep				
Autochtoon (ref.)	48,2	0,2	1,0	1,0
Westerse allochtoon	52,7		1,1*	1,1*
Niet-westerse allochtoon	55,9		1,4*	1,3*
Leeftijd				
15-24	49,0	0,2	1,1*	1,2*
25-44	51,7		1,2*	1,2*
45-64	51,3		1,3*	1,2*
65 jaar of ouder (ref.)	43,8		1,0	1,0
Opleidingsniveau				
Lager onderwijs (ref.)	49,6	0,0	1,0	1,0
Mavo, vbo	49,3		1,0	1,0
Havo, vwo, mbo	49,7		1,0	1,0
Hbo	48,7		1,0	1,0
Universiteit	47,2		0,9	0,9

¹⁾ Gecorrigeerd voor de andere persoonskenmerken.

* $p < 0,05$

Staat 5 gaat in op de samenhang tussen buurtkenmerken en ernstige verloedering. Uit deze staat blijkt dat buurtbewoners vooral hinder hebben van ernstige verloedering als ze in sterk stedelijke buurten wonen en in buurten met veel niet-westerse allochtonen. Andere factoren die van invloed zijn, zijn een gemiddeld lage woningwaarde in de buurt, veel huurwoningen en veel ABW-/WWB-uitkeringen. Het percentage eenpersoonshuishoudens en het percentage niet-actieven in de buurt is nauwelijks van invloed. Het al dan niet in een aandachtswijk wonen heeft geen invloed.

Buurtkenmerken blijken ernstige verloedering veel beter te verklaren dan persoonskenmerken. Het model met alleen persoonskenmerken heeft een Nagelkerke R^2 (x 100) van 1,6 en het model met alleen buurtkenmerken een Nagelkerke R^2 (x 100) van 6,0. Als alle significante buurt- en persoonskenmerken in één model worden gestopt, heeft dit model een verklaringskracht van 7,4 Nagelkerke R^2 (x 100). Dit model bestaat, in volgorde van belangrijkheid, uit de variabelen stedelijkheid van de buurt, geslacht, burgerlijke staat, percentage niet-westerse allochtonen in de buurt, leeftijd, gemiddelde woningwaarde, inkomen,

Staat 5
Relatie tussen ernstige verloedering en buurtkenmerken, logistische regressie

	%	Nagelkerke R ²	OR	
			niet gecorrigeerd	gecorrigeerd ¹⁾
<i>x 100</i>				
Totaal	49,8			
Stedelijkheid op buurtniveau				
Zeer sterk	63,0	4,5	3,1*	2,0*
Sterk	55,3		2,4*	1,7*
Matig	50,4		1,9*	1,5*
Weinig	44,9		1,6*	1,4*
Niet (ref.)	34,1		1,0	1,0
Percentage niet-westerse allochtonen in de buurt				
Minder dan 5% (ref.)	41,6	4,2	1,0	1,0
5–10%	54,1		1,7*	1,2*
10–25%	58,5		2,0*	1,3*
25–50%	66,1		2,8*	1,6*
50% of meer	72,5		3,9*	2,0*
Gemiddelde woningwaarde in de buurt in kwintielen				
1 (laag)	61,4	2,9	2,4*	1,4*
2	53,7		1,9*	1,3*
3	51,0		1,7*	1,3*
4	45,8		1,3*	1,1*
5 (hoog) (ref.)	37,1		1,0	1,0
Percentage huurwoningen in kwintielen				
1 (weinig)	37,4	3,6	0,4*	0,8*
2	44,0		0,5*	0,9*
3	49,6		0,6*	1,0
4	53,4		0,7*	1,0
5 (veel) (ref.)	62,6		1,0	1,0
Percentage ABW/WWB uitkeringen in kwintielen				
1 (weinig)	37,5	3,9	0,4*	0,8*
2	44,3		0,5*	0,8*
3	48,5		0,5*	0,8*
4	51,7		0,7*	0,8*
5 (veel) (ref.)	64,2		1,0	1,0
Percentage éénpersoons-huishoudens in kwintielen				
1 (weinig)	39,8	2,3	0,5*	1,1*
2	45,7		0,6*	1,2*
3	47,7		0,6*	1,1*
4	52,9		0,8*	1,0
5 (veel) (ref.)	59,8		1,0	1,0
Percentage niet actieven in kwintielen				
1 (weinig)	41,1	2,0	0,5*	1,1
2	46,6		0,6*	1,1*
3	48,8		0,6*	1,1
4	51,4		0,7*	1,0
5 (veel) (ref.)	61,5		1,0	1,0
Aandachtswijk				
Nee (ref.)	48,8	0,8	1,0	
Ja	70,5		2,6*	

¹⁾ Gecorrigeerd voor de andere buurtkenmerken.

* p < 0.05

percentage huurwoningen, percentage ABW-/WWB-uitkeringen, herkomst, percentage niet-actieven en percentage eenpersoonshuishoudens. Een model met de vijf belangrijkste kenmerken, te weten stedelijkheid van de buurt, gemiddelde woningwaarde, geslacht, percentage niet-westerse allochtonen en burgerlijke staat leidt tot een Nagelkerke R² (x 100) van 6.9 (staat 6). Bewoners van sterk stedelijke buurten vinden hun buurt vaker ernstig verloederd dan bewoners van plattelandsbuurten. Mensen uit buurten met een lage woningwaarde ondervinden vaker ernstige hinder van verloedering; vrouwen hebben vaker last van ernstige verloedering in hun woonbuurt dan mannen. Buurtbewoners uit buurten met meer dan 50 procent niet-westerse allochtonen vinden dat hun woonbuurt vaker

ernstig verloederd is dan buurtbewoners uit buurten met relatief weinig niet-westerse allochtonen. Weduwen en weduwnaars rapporteren beduidend minder vaak ernstige verloedering in hun woonbuurt dan gehuwden.

Staat 6
Relatie tussen ernstige verloedering en de belangrijkste persoons- en buurtkenmerken, logistische regressie

	%	Nagelkerke R ²	OR	
			niet gecorrigeerd	gecorrigeerd ¹⁾
<i>x 100</i>				
Totaal	49,8			
Stedelijkheid op buurtniveau				
Zeer sterk	63,0	4,5	3,1*	2,0*
Sterk	55,3		2,4*	1,7*
Matig	50,4		1,9*	1,6*
Weinig	44,9		1,6*	1,4*
Niet (ref.)	34,1		1,0	1,3*
Gemiddelde woningwaarde in de buurt in kwintielen				
1 (laag) (ref.)	61,4	2,9	1,0	1,0
2	53,7		2,4*	1,6*
3	51,0		1,9*	1,5*
4	45,8		1,7*	1,4*
5 (hoog)	37,1		1,3*	1,2*
Geslacht				
Man (ref.)	47,1	0,6	1,0	1,0
Vrouw	52,5		1,3*	1,3*
Percentage niet-westerse allochtonen in de buurt				
Minder dan 5% (ref.)	41,6	4,2	1,0	1,0
5–10%	54,1		1,7*	1,2*
10–25%	58,5		2,0*	1,3*
25–50%	66,1		2,8*	1,7*
50% of meer	72,5		3,9*	2,2*
Burgerlijke staat				
Gehuwd (ref.)	50,5	0,3	1,0	1,0
Gescheiden	54,7		1,1*	0,9*
Verweduwd	41,5		0,7*	0,6*
Ongehuwd	49,3		0,9*	0,8*

¹⁾ Gecorrigeerd voor de andere buurtkenmerken.

* p < 0.05

4. Conclusie

Het aantal mensen dat vaak last heeft van ten minste één aspect van overlast of verloedering in hun woonbuurt is sinds de start van de VMR in 2005 nagenoeg gelijk gebleven. De helft van alle Nederlanders heeft last van ernstige verloedering en één op de zes inwoners ondervindt ernstige overlast. Van alle onderzochte vormen van overlast wordt overlast door groepen jongeren het frequentst genoemd. Eén op de tien buurtbewoners geeft aan hier vaak last van te hebben. Ook dit percentage is niet gewijzigd sinds 2005. Als wordt gevraagd naar ernstige verloedering, wordt hinder van hondenpoep het meest genoemd. Wat betreft de overlast van hondenpoep is wel een dalende trend zichtbaar. Sinds 2005 is er een significante daling zichtbaar van 38 naar 34 procent.

Net als bij onveiligheidsgevoelens blijken zowel persoons- als buurtkenmerken een rol te spelen bij de verklaring van ernstige overlast en verloedering (staat 7). De indicatoren overlast en verloedering worden beter verklaard door buurt- dan door persoonskenmerken. Dit in tegenstelling tot onveiligheidsgevoelens die voor een groter deel door

Staat 7
Verklaringskracht van de verschillende modellen voor ernstige overlast en verloedering

Model met alle significante	Overlast		Verloedering	
	aantal kenmerken	Nagelkerke R ²	aantal kenmerken	Nagelkerke R ²
		<i>x 100</i>		<i>x 100</i>
Persoonskenmerken	6	3,0	5	1,6
Buurtkenmerken	6	6,3	7	6,0
Persoons- en buurtkenmerken	10	8,2	12	7,4
Belangrijkste persoons- en buurtkenmerken	5	7,3	5	6,9

persoonskenmerken worden verklaard. Voor ernstige overlast is de verklaringskracht van alle significante buurtkenmerken twee keer zo groot als die van alle significante persoonskenmerken. Ernstige verloedering wordt bijna vier keer sterker verklaard door buurtkenmerken.

Gevoelens van ernstige overlast blijken, in volgorde van belangrijkheid, het meest samen te hangen met leeftijd, mate van stedelijkheid van de woonbuurt, percentage huurwoningen, inkomen en percentage niet-westerse allochtonen in de buurt. Ernstige verloedering hangt het meest samen met de stedelijkheid van de woonbuurt, gemiddelde woningwaarde, geslacht, percentage niet-westerse allochtonen in de buurt en burgerlijke staat.

In grote lijnen kan worden gesteld dat beide indicatoren de meeste samenhang vertonen met de mate van stedelijkheid van de woonbuurt, de leeftijd, het percentage niet-westerse allochtonen in de woonbuurt en kenmerken die te maken hebben met de financiële status van de woonbuurt en haar bewoners. Op de financiële status van de woonbuurt en haar bewoners na, is hier een overlap met onveiligheidsgevoelens. Mensen in stadswijken en mensen die wonen in buurten met veel niet-westerse allochtonen ondervinden meer ernstige overlast en verloedering. Eenzelfde verband kan worden gevonden voor aspecten die in verband staan met een minder gunstige financiële situatie, zoals een laag inkomen, veel huurwoningen en een gemiddeld lage woningwaarde van de woningen in de buurt.

Literatuur

Bruinsma, G.J.N en W. Bernasco, 2004, De stad en sociale onveiligheid. Een state-of-the-art van wetenschappelijke kennis in Nederland. In: Muller, E.R. (red.), Veiligheid. Studies over inhoud, organisatie en maatregelen. Kluwer, Alphen aan den Rijn.

CBS, 2006, Veiligheidsmonitor Rijk 2006. Landelijke rapportage. CBS, Voorburg.

CBS, 2007, Veiligheidsmonitor Rijk 2007. Landelijke rapportage. CBS, Voorburg.

CBS, 2008, Veiligheidsmonitor Rijk 2008. Landelijke rapportage. CBS, Voorburg.

Craen, M. van, en J. Ackaert, 2006, De Veiligheidsscan. Instrument voor een lokaal veiligheids- en leefbaarheidsbeleid. Maklu, Antwerpen.

Elffers, H. en W. de Jong, 2004, 'Nee, ik voel me nooit onveilig'. Determinanten van veiligheidsgevoelens. Werkdocument nr. 5 van de Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling. Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling/Nederlands Centrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Den Haag/Leiden.

Elffers, H. en M. Averdijk, 2007, Aangeven aan te geven? Rapport NSCR 2007/5. Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Leiden.

Kaal, H.L. en G. Vanderveen, 2007, Hoe groot is uw buurt? Rooilijn 40(2), blz. 90–97.

Marlet, G. en C. van Woerkens, 2008, Atlas voor gemeenten 2008. Stichting Atlas voor gemeenten, Utrecht.

Ministeries BZK en Justitie, 2008, Actieplan Overlast en Verloedering. Project Veiligheid Begint bij Voorkomen, Den Haag.

Noije, L. van, en K. Wittebrood, 2008, Sociale veiligheid ontsleuteld. Veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

San, M. van, 2004, Sociale (on)veiligheid in Nederland. In: Sociale veiligheid organiseren. Advies 31, blz 95–97. Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, Den Haag.

Vanderveen, G., 2002, Beleving van veiligheid in de buurt. Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg 1(1), blz. 32–46.

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers

Bevolking, stand en dynamiek

	Levend- geborenen	Overledenen	Buitenlandse migratie		Totale bevolkings- groei ²⁾	Aantal inwoners aan einde van de periode	Verhuisde personen		Huwelijks- sluitingen	Echt- scheidingsen
			Immigratie	Emigratie ¹⁾			Tussen gemeenten	Binnen gemeenten		
Jaar										
2003	200 297	141 936	104 514	104 831	65 460	16 258 032	616 190	950 321	80 427	31 479
2004	194 007	136 553	94 019	103 979	47 494	16 305 526	617 925	970 322	73 441	31 098
2005	187 910	136 402	92 297	115 121	28 684	16 334 210	642 089	1 009 486	72 263	31 905
2006	185 057	135 372	101 150	127 053	23 782	16 357 992	652 302	1 025 817	72 369	31 734
2007	181 336	133 022	116 819	117 726	47 407	16 405 399	646 564	994 330	73 627	32 396
Kwartaal										
2005										
3e kwartaal	49 300	30 753	30 804	34 372	14 979	16 327 575	190 788	262 688	25 437	7 969
4e kwartaal	45 528	33 508	22 240	27 625	6 635	16 334 210	162 255	262 350	12 567	7 746
2006										
1e kwartaal	45 331	36 327	22 633	31 757	-120	16 334 090	160 698	264 927	9 990	8 353
2e kwartaal	45 387	33 230	21 025	30 596	2 586	16 336 676	143 515	247 386	25 257	8 251
3e kwartaal	48 384	32 971	34 041	37 213	12 241	16 348 917	189 404	255 085	24 622	7 566
4e kwartaal	45 955	32 844	23 451	27 487	9 075	16 357 992	158 685	258 419	12 500	7 564
2007										
1e kwartaal	44 139	35 124	26 218	28 160	7 073	16 365 065	157 707	257 000	9 682	8 312
2e kwartaal	44 188	32 243	23 733	26 202	9 476	16 374 541	143 098	242 265	23 566	8 258
3e kwartaal	48 272	30 840	38 734	36 864	19 302	16 393 843	187 762	248 844	27 511	8 143
4e kwartaal	44 737	34 815	28 134	26 500	11 556	16 405 399	157 997	246 221	12 868	7 683
2008										
1e kwartaal	43 995	36 258	31 525	25 298	13 964	16 419 363	158 611	251 835	9 836	8 198
2e kwartaal	45 804	33 104	30 226	27 334	15 592	16 434 955	144 492	238 803	24 312	8 012
Maand										
2005										
april	15 563	11 214	6 339	9 301	1 387	16 308 869	48 055	82 998	5 542	2 888
mei	15 711	11 453	5 699	7 807	2 150	16 311 019	44 487	75 508	10 072	2 566
juni	15 583	10 883	6 589	9 712	1 577	16 312 596	49 763	84 281	9 418	2 802
juli	16 405	10 381	7 576	10 958	2 642	16 315 238	58 352	86 281	7 516	2 611
augustus	16 701	10 348	10 263	12 343	4 273	16 319 511	67 470	87 299	7 840	2 683
september	16 194	10 024	12 965	11 071	8 064	16 327 575	64 966	89 108	10 081	2 675
oktober	16 024	10 805	8 457	10 433	3 243	16 330 818	55 855	87 964	4 956	2 434
november	14 728	10 796	7 528	10 348	1 112	16 331 930	52 902	84 705	3 641	2 693
december	14 776	11 907	6 255	6 844	2 280	16 334 210	53 498	89 681	3 970	2 619
2006										
januari	15 399	12 261	7 426	10 059	505	16 334 715	56 310	89 420	2 931	2 903
februari	14 286	11 377	7 450	9 615	744	16 335 459	49 903	81 948	3 170	2 550
maart	15 646	12 689	7 757	12 083	-1 369	16 334 090	54 485	93 559	3 889	2 900
april	14 543	11 474	6 466	10 066	-531	16 333 559	44 851	76 937	4 850	2 456
mei	15 673	10 992	7 221	10 861	1 041	16 334 600	48 574	83 716	8 037	2 912
juni	15 171	10 764	7 338	9 669	2 076	16 336 676	50 090	86 733	12 370	2 883
juli	15 999	12 164	8 614	11 872	577	16 337 253	58 291	85 794	6 712	2 464
augustus	16 262	10 409	11 694	12 467	5 080	16 342 333	69 244	86 112	7 297	2 655
september	16 123	10 398	13 733	12 874	6 584	16 348 917	61 869	83 179	10 613	2 447
oktober	16 144	10 349	9 631	11 665	3 761	16 352 678	55 680	85 790	5 184	2 592
november	15 005	10 865	7 782	11 628	294	16 352 972	54 048	88 393	3 506	2 698
december	14 806	11 630	6 038	4 194	5 020	16 357 992	48 957	84 236	3 810	2 274
2007										
januari	15 019	12 221	9 313	10 970	1 141	16 359 133	56 746	89 275	2 764	2 910
februari	13 909	10 884	8 648	7 868	3 805	16 362 938	49 174	79 251	3 148	2 394
maart	15 211	12 019	8 257	9 322	2 127	16 365 065	51 787	88 474	3 770	3 008
april	14 385	11 021	7 045	7 878	2 531	16 367 596	44 330	74 473	4 659	2 645
mei	15 144	10 799	8 044	8 707	3 682	16 371 278	48 638	83 015	7 998	2 901
juni	14 659	10 423	8 644	9 617	3 263	16 374 541	50 130	84 777	10 909	2 712
juli	15 989	10 484	10 685	13 392	2 798	16 377 339	60 953	88 559	9 668	2 805
augustus	16 262	10 450	13 270	13 146	5 936	16 383 275	68 083	84 485	7 816	2 846
september	16 021	9 906	14 779	10 326	10 568	16 393 843	58 726	75 800	10 027	2 492
oktober	15 662	11 049	11 874	11 191	5 296	16 399 139	57 720	85 371	5 496	2 722
november	14 531	11 281	9 360	10 740	1 870	16 401 009	53 265	83 624	3 794	2 804
december	14 544	12 485	6 900	4 569	4 390	16 405 399	47 012	77 226	3 578	2 157
2008										
januari	15 029	12 848	10 339	10 300	2 220	16 407 619	59 465	91 381	2 824	2 891
februari	14 200	11 387	10 858	7 562	6 109	16 413 728	50 546	80 012	3 551	2 623
maart	14 766	12 023	10 328	7 436	5 635	16 419 363	48 600	80 442	3 461	2 684
april	14 779	11 352	9 364	9 386	3 405	16 422 768	48 962	82 877	6 030	2 826
mei	15 595	11 322	10 102	8 783	5 592	16 428 360	45 412	75 604	8 748	2 473
juni	15 430	10 430	10 760	9 165	6 595	16 434 955	50 118	80 322	9 534	2 713

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief het verschil tussen het officieel vastgestelde en het berekende inwonertal (overige correcties).

N.B. De cijfers voor 2007 en eerder zijn definitief m.u.v. binnen gemeenten verhuisde personen, huwelijkssluitingen en echtscheidingen 2007. Voor technische toelichting en verklaring van termen zie toelichting 2, blz. 82.

Technische toelichting en verklaring van termen

Toelichting 1

Bevolkingsgroei en correcties

Het CBS stelt statistieken over de bevolkingsgroei samen op basis van informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) van alle Nederlandse gemeenten. De bevolkingsgroei bestaat uit vier componenten: geboorte, sterfte, immigratie en emigratie. Niet alle mutaties worden bij gemeenten gemeld. Als een gemeente vaststelt dat een persoon niet woont op het adres waar hij of zij staat ingeschreven, wordt een administratieve afvoering doorgevoerd. Als later wordt vastgesteld dat de desbetreffende persoon toch op hetzelfde adres of op een ander adres verblijft, vindt een administratieve opnemingsplaats. Het saldo van deze administratieve correcties betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld. Daarom wordt het saldo van deze correcties meegeteld bij de emigratie. Daarnaast worden door het CBS correcties uitgevoerd omdat de informatie die het CBS ontvangt over de bevolkingsgroei inclusief administratieve correcties niet exact overeenkomt met het verschil tussen de inwonertallen in twee opeenvolgende jaren. Deze overige correcties worden meegeteld in het cijfer van de bevolkingsgroei van december.

De cijfers over immigratie en emigratie hebben betrekking op personen die ingeschreven staan in respectievelijk uitgeschreven worden uit de GBA. Aan het inschrijvingscriterium wordt voldaan indien de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt. Tot 1 mei 2004 bestond de Europese Unie (EU) uit België, Duitsland, Denemarken, Finland, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Portugal, Spanje, Verenigd Koninkrijk en Zweden.

Op 1 mei 2004 zijn Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechië toegetreden tot de EU. Per 1 januari 2007 zijn ook Bulgarije en Roemenië toegetreden.

Toelichting 2

Tabellen

De cijfers in de tabellen hebben betrekking op personen die in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA; vóór 1 oktober 1994: het persoonsregister) van de Nederlandse gemeenten als ingezetene zijn opgenomen (de 'de jure' bevolking). In principe wordt iedereen die voor onbepaalde tijd in Nederland woonachtig is, opgenomen in de basisadministratie van de gemeente waar hoofdzakelijk nacht-

rust wordt genoten (de gemeente van inschrijving of woongemeente). Een beperkt aantal personen zonder vaste gemeente van inschrijving maar wel behorende tot de 'de jure' bevolking van Nederland staan ingeschreven in de basisadministratie van de gemeente 's-Gravenhage.

De gegevens over de (bevolking in) *huishoudens* zijn afkomstig uit de Huishoudensstatistiek en hebben betrekking op particuliere en institutionele huishoudens. De cijfers zijn gebaseerd op integrale gegevens afkomstig uit de GBA aangevuld met informatie afkomstig uit de Enquête Beroepsbevolking (EBB), welke gegevens bevat over personen en huishoudens op adressen.

De opgenomen *prognoses* zijn afkomstig uit de meest recente lange-termijnprognoses: Bevolkingsprognose 2002–2050 en Allochtonenprognose 2002–2050.

De *leeftijd* die in de tabellen is vermeld (tenzij anders vermeld), is het verschil tussen het kalenderjaar van de desbetreffende demografische gebeurtenis en het kalenderjaar van geboorte.

Verklaring van termen

administratieve correcties Deze correcties worden gevormd door opnemingen in respectievelijk afvoeringen uit de Gemeentelijke Basisadministratie anders dan door geboorte, sterfte, vestiging, vertrek of gemeentegrenswijziging. Het grootste deel van de administratieve correcties betreft personen waarvan de gemeentelijke overheid na onderzoek heeft vastgesteld dat ze niet meer in de gemeente op een adres woonachtig zijn en veelal naar het buitenland zijn vertrokken. Opnemingen betreft veelal personen die toch weer opduiken (in dezelfde of een andere gemeente) en in de gemeentelijke bevolkingsadministratie worden opgenomen. Het saldo van de administratieve correcties betreft dus personen die worden uitgeschreven bij een Nederlandse gemeente zonder dat daar een inschrijving in een andere Nederlandse gemeente tegenover staat. Om deze reden wordt het saldo opgeteld bij de buitenlandse emigratie (en het migratiesaldo).

adoptie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen van wie de adoptie door een Nederlandse, de Nederlands-Antilliaanse of Arubaanse rechter wordt uitgesproken verkrijgen het Nederlanderschap als ten minste één van de adoptiefouders Nederlander is.

allochtonen Personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Allochtonen die zelf in het buitenland zijn geboren vormen de *eerste generatie* en allochtonen die in Nederland zijn geboren de *tweede generatie*. Allochtonen van de eerste generatie worden onderverdeeld in de herkomstgroeperingen *westers* en *niet-westers* op grond van hun geboorteland. Ze worden tot de niet-westerse allochtonen gerekend als ze zijn geboren in Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië met uitzondering van Japan en Indonesië. Op grond van hun sociaal-economische positie worden allochtonen uit Japan en Indonesië tot de westerse allochtonen gerekend. Wat

Indonesië betreft gaat het vooral om mensen die in voormalig Nederlands Indië zijn geboren. De tweede generatie wordt onderverdeeld in de herkomstgroeperingen westers en niet-westers op grond van het geboorteland van hun moeder. Is dat Nederland, dan is het geboorteland van de vader bepalend. Voor de tweede generatie is het onderscheid tussen westers en niet-westers gebaseerd op dezelfde landenindeling als voor de eerste generatie.

asielverzoek Een schriftelijke wens om in de zin van het Verdrag van Genève van 1951 als vluchteling te worden erkend. Inwilliging van het asielverzoek leidt tot een verblijfsrechtelijke status. Een ingewilligd verzoek kan betrekking hebben op een aanvraag uit hetzelfde jaar of een eerder jaar. Als het verzoek om toelating definitief is afgewezen, vindt verwijdering van de asielzoeker plaats. Er zijn drie soorten verwijderingen, te weten uitzetting, vertrek onder toezicht en controle adres na aanzegging. Het aantal asielaanvragen wordt geregistreerd door het ministerie van Justitie, de bron voor deze cijfers. In Nederland wordt één aanvraag per persoon ingediend.

asielzoekers Personen die om uiteenlopende redenen hun land hebben verlaten om in een ander land, in dit geval in Nederland, bescherming of asiel te zoeken. De cijfers zijn afkomstig van het Ministerie van Justitie. De asielzoekers in een bepaald jaar worden niet allen ook als immigrant in dat jaar geteld. Voor dat laatste is inschrijving in een gemeentelijke basisadministratie vereist. Asielzoekers worden niet direct na aankomst als immigrant ingeschreven in de gemeentelijke basisadministratie. Voor degenen die in de centrale opvang zitten, gebeurt dit pas als zij 'statushouder' zijn geworden, of langer dan een halfjaar in een opvangcentrum verblijven. Degenen die buiten de centrale opvang onderdak hebben, worden ingeschreven mits zij rechtmatig in Nederland verblijven. De criteria voor rechtmatig verblijf zijn vermeld in artikel 8 van de Vreemdelingenwet. Nadat het CBS bericht van inschrijving in de GBA heeft ontvangen, wordt de (voormalige) asielzoeker als immigrant geteld.

A-status Een A-status werd verleend aan asielzoekers die gegronde redenen hadden om te vrezen voor vervolging in de zin van het Verdrag van Genève en de Vreemdelingenwet. Zij werden toegelaten als politiek vluchteling en kregen de vluchtelingenstatus. Dit is een definitieve verblijfsvergunning. Vanaf 1 april 2001 wordt deze status niet meer verstrekt.

autochtonen Personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren.

buitenlandse migratie De statistiek van de buitenlandse migratie heeft betrekking op alle personen die aangifte doen van het feit dat zij zich in Nederland vestigen of Nederland verlaten. Voor de immigratie wordt aan het inschrijvingscriterium voldaan als de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor de emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

controle adres na aanzegging Vertrek op eigen gelegenheid, waarbij - na controle door de politie van het laatstbekende huisadres - zal worden geregistreerd of iemand daadwerkelijk is vertrokken.

doodgeborenen De gegevens over doodgeborenen hebben sinds 1991 betrekking op de kinderen die na een zwangerschapsduur van ten minste 24 weken ter wereld

zijn gekomen en die na de geboorte geen enkel teken van levensverrichting hebben vertoond (ademhaling, hartactie, spieractie). Daarnaast worden overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie de doodgeborenen met een zwangerschapsduur van 28 weken of meer apart onderscheiden.

doodsoorzaken Betreffen steeds primaire doodsoorzaken. Slechts één ziekte of gebeurtenis kan worden aangemerkt als primaire doodsoorzaak, namelijk de ziekte of de gebeurtenis waarmee de keten van gebeurtenissen die tot de dood leidde, een aanvang nam.

echtelijk Een geboorte wordt als echtelijk aangeduid als de moeder op het moment van de geboorte wettig gehuwd is of als zij weduwe is en het kind is geboren binnen 306 dagen na het overlijden van haar (mannelijke) echtgenoot. Alle andere geboorten worden niet-echtelijk genoemd. Het gaat bij niet-echtelijke geboorten dus om geboorten uit vrouwen die ongehuwd of gescheiden zijn of ten minste 306 dagen vóór de geboorte van het kind zijn verweduwd.

echtscheidingen Over de periode tot en met september 1994 hebben de aantallen echtscheidingen uitsluitend betrekking op de door een Nederlandse rechter uitgesproken vonnissen die zijn ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand. Het maakte daarbij niet uit of de van echtscheidenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 zijn alleen de echtscheidingen geteld waarbij ten minste één van de betrokken partners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken.

eerste generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

emigratie Zie onder buitenlandse migratie.

erkenning (verkrijging van het Nederlandschap door)

Niet-Nederlandse kinderen die voor het bereiken van de meerderjarigheid door een Nederlandse vader worden erkend of door diens huwelijk worden gewettigd.

geboorten Betreft bevallingen, ongeacht de levensvatbaarheid van de kinderen.

Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens De GBA (Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens) is een geautomatiseerd persoonsregistratiesysteem van de gemeenten, in werking sinds 1 oktober 1994.

gestandaardiseerde sterfte Bij het (indirect) gestandaardiseerd sterftecijfer zijn de effecten van de verschillen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht tussen de diverse jaren uitgeschakeld. De gemiddelde bevolking naar leeftijd en geslacht van Nederland over 1990 heeft als standaardbevolking gediend.

herkomstgroepering Zie onder allochtonen.

huishoudens Een verzameling van één of meer personen die een woonruimte bewoont en daar zichzelf voorziet, of door derden wordt voorzien, in dagelijkse levensbehoeften. Onderscheiden worden particuliere en institutionele huishoudens. Een *particulier huishouden* bestaat uit één of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien. *Institutionele huishoudens* bestaan uit twee of meer personen voor wie in huisvesting en in dagelijkse levensbehoeften door derden bedrijfsmatig wordt voorzien. Het betreft de bewoners van instellingen zoals verpleeg-,

bejaarden- en kindertehuizen, revalidatiecentra en gevangenen die daar in principe langer dan een jaar (zullen) verblijven.

huwelijksluiting Over de periode tot en met september 1994 hebben de huwelijksluitingen betrekking op alle in Nederland gesloten huwelijken, ongeacht of de huwendes al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 worden alle huwelijken geteld waarvan ten minste één van de huwelijkspartners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen, ongeacht het land waar het huwelijk is gesloten.

Sinds 1 april 2001 is het in Nederland ook voor paren van gelijk geslacht mogelijk in het huwelijk te treden.

huwende personen Alle personen die op het moment van huwelijksluiting in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

immigratie Zie buitenlandse migratie.

ingewilligde asielverzoeken Een ingewilligd asielverzoek kan betrekking hebben op een asielaanvraag uit hetzelfde of een vorig jaar. Personen van wie het asielverzoek wordt ingewilligd, krijgen een verblijfsrechtelijke status. Het gaat om personen aan wie een A-status werd verleend, een VTV (Vergunning tot Verblijf) of een VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf).

institutionele huishoudens Zie onder huishoudens.

legitimiteit Binnen (echtelijk) of buiten (niet-echtelijk) het huwelijk geboren.

levendgeborenen Geborenen die enig teken van leven hebben vertoond, ongeacht de zwangerschapsduur.

levensverwachting Zie onder overlevingstafels.

naturalisatie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Verlening van het Nederlanderschap vindt plaats door middel van zelfstandige- of medenaturalisatie. Het Nederlanderschap kan, onder bepaalde voorwaarden, worden verleend aan niet-Nederlanders die daarom verzoeken en meerderjarig zijn (zelfstandige naturalisatie). Medenaturalisatie betreft minderjarige kinderen die delen in de naturalisatie van de ouder(s).

niet-echtelijk Zie onder echtelijk.

niet-westers Zie onder allochtonen.

optie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Onder bepaalde voorwaarden kan voor de Nederlandse nationaliteit geopteerd worden.

overlevingstafels Deze geven aan, hoeveel van 100 duizend pasgeboren jongens, respectievelijk meisjes de leeftijd van ½, 1½, 2½ jaar, enz. zullen bereiken op basis van de sterfteverhoudingen, die bij de bevolking gedurende een bepaalde periode zijn waargenomen. Tevens kan worden afgelezen hoe oud deze kinderen gemiddeld zullen worden. Bij iedere leeftijd staat in de overlevingstafel de levensverwachting vermeld. Dit geeft het aantal jaren aan dat de desbetreffende groep gemiddeld nog zal leven.

particuliere huishoudens Zie onder huishoudens.

partnerschapsregistratie De registratie (ingevoerd per 1 januari 1998) is mogelijk voor paren van gelijk en van verschillend geslacht. In de meeste opzichten is het geregistreerd partnerschap vergelijkbaar met het huwelijk. Een duidelijk onderscheid tussen het geregistreerd partnerschap en het huwelijk betreft evenwel de relatie tussen de partners en de eventuele kinderen. Als een vrouw die geregistreerd partner is, een kind krijgt, is zij weliswaar automatisch de moeder van haar kind, maar haar manne-

lijke geregistreerd partner is alleen dan de juridische vader als hij, met toestemming van de moeder, het kind erkent.

perinatale sterfte Dit cijfer omvat de doodgeborenen na een zwangerschap van ten minste 28 weken (overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie) en de overledenen binnen 1 week na de geboorte.

positie in het huishouden Zie onder huishoudens.

referentiepersoon De referentiepersoon is een statistische entiteit bedoeld om kenmerken van huishoudens aan te ontleen. Als sprake is van een paar dan wordt de man als referentiepersoon aangeduid. In geval van een paar van gelijk geslacht wordt de oudste van het paar als referentiepersoon aangeduid.

totaal echtscheidingspercentage Geeft het percentage huwelijken aan dat tot echtscheiding zal komen als in de toekomst dezelfde kansen op sterfte en echtscheiding blijven gelden als in het waargenomen kalenderjaar.

totaal vruchtbaarheidscijfer Dit cijfer kan worden opgevat als het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw krijgt of nog zal krijgen als de in het verslagjaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare levensfase zouden gelden.

tweede generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

uitzettingen Er vindt een fysieke verwijdering uit Nederland plaats ('verwijdering met de sterke arm').

van echt scheidende personen De betrokken personen die ten tijde van de inschrijving van het bedoelde vonnis in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene zijn ingeschreven.

vergunning voor asiel bepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) bepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. De vergunning wordt voor maximaal drie jaar afgegeven. Deze personen mogen werken op voorwaarde dat hun werkgever beschikt over een daartoe vereiste tewerkstellingsvergunning.

vergunning voor asiel onbepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) onbepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. Deze personen zijn vrij op de arbeidsmarkt (tewerkstellingsvergunning is niet vereist).

vergunning tot verblijf Asielzoekers aan wie een VTV (Vergunning tot Verblijf) werd verleend, werden niet erkend als politiek vluchteling maar werden toegelaten op grond van humanitaire overwegingen. Deze tijdelijke verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal vijf jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

verhuisde personen Hieronder worden verstaan alle verhuisde personen binnen Nederland die leiden tot verandering van gemeente van inschrijving (ook wel binnenlandse migratie genoemd) en verhuisde personen binnen een zelfde gemeente. De veranderingen van gemeente van inschrijving die in verband met grenswijzigingen tussen resp. samenvoeging van gemeenten in de basisadministratie worden geregistreerd, worden niet als verhuizing beschouwd.

vertrek onder toezicht Vertrek van afgewezen asielzoeker op eigen gelegenheid, waarbij - ter controle op het vertrek van de desbetreffende persoon - de reisdocumenten worden gezonden aan de doorlaatpost waarlangs de persoon Nederland zal verlaten.

verweduwende personen Personen die ten tijde van het overlijden van hun partner in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

verwijderde asielzoekers Verwijderingen vinden plaats als blijkt dat een asielzoeker niet (of niet langer) in Nederland mag verblijven, aangezien het verzoek om toelating definitief is afgewezen.

voorwaardelijke vergunning tot verblijf De VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf) werd toegekend aan asielzoekers die vooralsnog niet naar hun land konden terugkeren omdat de situatie daar te gevaarlijk werd

geacht. Deze verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal drie jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

westers Zie onder allochtonen.

wonend in instelling Zie onder huishoudens.

zuigelingensterfte Dit is de sterfte van kinderen jonger dan 1 jaar (dus voordat zij hun eerste verjaardag hebben bereikt).

Demografie op het web

StatLine

De cijfers van het CBS zijn beschikbaar via internet. Via internet kunt u toegang verkrijgen tot StatLine, de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u bekijken, printen of opslaan. Naast de mogelijkheid om te zoeken met trefwoorden, kan met behulp van een Thema een keuze worden gemaakt uit alle tabellen die zijn opgenomen in StatLine.

Hoe vindt u bevolkingscijfers in StatLine?

In StatLine zijn veel cijfers over bevolking te vinden. De snelste manier om deze cijfers te vinden, is als volgt. Ga naar de openingspagina van de CBS homepage (www.cbs.nl) en druk op de knop 'StatLine databank' aan de rechterzijde. U krijgt dan een scherm waarin u een zoekopdracht kunt geven (*figuur 1*). Als u op 'Thema' klikt, krijgt u een scherm met de thema's te zien (*figuur 2*).

Door op het mapje 'Bevolking' te klikken, komt u bij 'Bevolking' terecht. In de map 'Bevolking', krijgt u een lijst met tabellen en submappen (*figuur 3*). In de submappen vindt u informatie over bijvoorbeeld huishoudens, geboorte en verhuizingen.

Ter illustratie is in figuur 3 de tabel 'Bevolking; kerncijfers' geselecteerd. Vervolgens ziet u een overzicht van de onderwerpen in deze tabel. Hier kunt u door binnen de tabbladen 'Onderwerpen' en 'Perioden' te selecteren uw eigen tabel samenstellen. Als u uw tabel heeft samengesteld, drukt u op 'Toon gegevens bovenaan het scherm'. U krijgt nu de tabel op het scherm te zien. Uiteraard kunt u deze tabel afdrukken of downloaden. Als u op het pictogram 'download', krijgt u de keuze om de tabel op te slaan in excel-formaat of ander formaat.

1. Zoeken in StatLine

2. StatLine Webselector

3. Bevolking in StatLine

Inhoudsopgave vanaf 1e kwartaal 2004

	<i>Kwartaal</i>	<i>Jaar</i>	<i>Pag.</i>
Bevolkingsstructuur en -ontwikkeling			
– Laagste bevolkingsgroei in twintig jaar	II	2004	4
– Grootste vertrekoverschot sinds jaren vijftig	III	2004	4
– Bijna 1300 honderdplussers	III	2004	6
– Bevolkingsgroei verder gedaald	IV	2004	4
– Bevolkingsgroei in de EU-25 en in Nederland	IV	2004	9
– Bevolkingsdichtheid	IV	2004	10
– Bevolkingsgroei in 2004 gehalveerd	I	2005	4
– Bevolkingsgroei blijft laag	II	2005	4
– Verleden en toekomst van de alleroudsten in Nederland	II	2005	93–97
– Bevolkingsgroei eerste helft 2005 uitzonderlijk laag	III	2005	4
– Dalende geboorte remt bevolkingsgroei	IV	2005	4
– Bevolkingsconcentraties: van kleine kernen tot grote agglomeraties	IV	2005	14–21
– Daling bevolkingsgroei houdt aan	I	2006	4
– Ruimtelijke verspreiding van bevolkingskernen in Nederland	I	2006	48–53
– Nederland minder grijs dan Europa	II	2006	9
– Demografische levensloop van vijftigers	II	2006	15–23
– Bevolking groeit nauwelijks meer	III	2006	4
– Demografie van Nederland, 2006	IV	2006	14–33
– Afname potentiële beroepsbevolking begint	I	2007	4
– Bevolkingstatistieken onder het persoonskaartenstelsel en het GBA-stelsel: overeenkomsten en verschillen	I	2007	14–33
– Bevolking groeit weer sneller	III	2007	4
– Een terugblik op het ouderlijk gezin	III	2007	15–19
– Stad uit balans: een grotere kloof tussen arme en rijke wijken?	III	2007	32–37
– De Nederlandse demografie in zeven tegenstellingen	IV	2007	13–18
– Bevolking groeit met 46 duizend	I	2008	4
– Groei en krimp in 2007	II	2008	7
– Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	II	2008	9
– De stand van het Sociaal Statistisch bestand	II	2008	14–18
Bevolking naar regio			
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Amsterdam	I	2004	8
– Ontwikkeling van het aantal gemeenten sinds 1900	I	2004	56–57
– Top-25 van gemeenten met grote gezinnen	II	2004	7
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Rotterdam	II	2004	12
– Bevolkingsdynamiek in de 4 grote steden	II	2004	59–68
– Top-10 van gemeenten naar de vier grote niet-westerse herkomstgroeperingen	III	2004	7
– Kinderrijke buurten in Amsterdam en Rotterdam	III	2004	12
– Grote gemeenten groeien het snelst	I	2005	5
– Gemeenten naar geslachtsverhouding onder twintigers	I	2005	6
– Aandeel 65-plussers per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2005	10
– Een eeuw gemeentelijke herindelingen	II	2005	63–64
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– Aandeel Marokkanen per buurt, Amsterdam en Utrecht	III	2005	10
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25–29
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61–68
– Populaire huwelijksgemeenten	I	2006	7
– Gemiddeld inkomen per inwoner per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2006	12
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37–44

– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 1: Gemiddelde leeftijd en leeftijdsopbouw	I	2006	54–60
– Aandeel 65-plussers per gemeente	II	2006	7
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 2: Huishoudensgrootte	II	2006	48–54
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties; Deel 3: Werkzame beroepsbevolking	II	2006	55–62
– Bevolkingsdichtheid per gemeente	III	2006	7
– Bevolkingsgroei per 1000 inwoners per COROP-gebied, 2005	III	2006	8
– Aandeel 0–14-jarigen in Haagse en Utrechtse buurten	III	2006	11
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per gemeente, 2006	IV	2006	7
– Gemiddeld inkomen per buurt, Den Haag en Utrecht	IV	2006	11
– Aandeel Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen in Amsterdamse buurten	I	2007	11
– Gescheiden veertigers en vijftigers per gemeente	II	2007	7
– Bevolkingsdichtheid per buurt, Den Haag en Amsterdam, 2006	II	2007	10
– Geboren Amsterdammers per gemeente, 2004	III	2007	9
– Amsterdammers in Amsterdam	III	2007	12
– Haagse migratie	IV	2007	6
– Aandeel potentiële beroepsbevolking per gemeente	IV	2007	7
– Geboren Hagenaars woonachtig in Zuid-Holland, 2004	IV	2007	8
– Wie woont waar in Den Haag?	IV	2007	10
– Geboren Rotterdammers in Zuid-Holland, 2004	I	2008	8
– Wie woont waar in Rotterdam	I	2008	11
– Geboren Utrechtse in de provincie Utrecht	II	2008	8
– De stad Groningen als roltrap van Noord-Nederland	II	2008	52–59
– Bevolkingskernen 2001–2006. Groei van dorpen, steden en agglomeraties	II	2008	66–75

Bevolking naar nationaliteit en geboorteland

– 900 duizend personen met meer dan één nationaliteit	I	2004	7
– Afghanen in Nederland	I	2004	49–52
– Gemiddelde leeftijd niet-westerse allochtonen neemt toe	I	2004	5
– Een op 18 inwoners heeft dubbele nationaliteit	II	2004	5
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Rotterdam	II	2004	12
– Iraniërs in Nederland	II	2004	54–58
– Naturalisaties in 2002	II	2004	69–72
– Kaapverdianen in Nederland	III	2004	85–89
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Den Haag en Utrecht	IV	2004	11
– Allochtonen aan het werk	IV	2004	75–84
– Minder autochtone, meer allochtone 20–64-jarigen	I	2005	5
– Voormalig Joegoslaven in Nederland	I	2005	98–103
– Nederland en Polen demografisch vergeleken	I	2005	104–109
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– De demografische levensloop van jonge Turken en Marokkanen	III	2005	70–76
– Jonge Turken en Marokkanen over gezin en taakverdeling	III	2005	77–82
– Afrikanen in Nederland	III	2005	83–89
– Concentratie allochtonen toegenomen	III	2005	90–95
– Demografie van de allochtonen in Nederland	III	2005	96–117
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Eerste generatie Antillianen naar geboorte-eiland	IV	2005	22–24
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34–38
– Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15–31
– Sociaal-economische positie van eerste generatie Antillianen en Arubanen in Nederland	II	2006	45–47
– Naast herkomstgroepering ook nationaliteit?	II	2006	63–71
– Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	III	2006	14–18
– Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	III	2006	23–28
– Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	III	2006	33–39
– Surinamers in Nederland en Suriname	IV	2006	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen onder 4- tot 12-jarigen, 2006	I	2007	7

– Aandeel Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen in Amsterdamse buurten	I	2007	11
– Geboorteplaats en etnische samenstelling van Surinamers in Nederland	I	2007	74–78
– Weer minder asielzoekers in de Europese Unie	II	2007	12–16
– Antilliaanse en Arubaanse verdachten van misdrijven	II	2007	36–38
– Allochtonenprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	60–67
– Vreemdelingen	III	2007	11
– Schatting van het aantal voormalig Joegoslaven naar huidig herkomstgebied	III	2007	38–47
– Partnerkeuze van allochtonen	IV	2007	25–31
– Belgen in Nederland en Nederlanders in België	IV	2007	47–52
– Overlijdensrisico's naar herkomstgroep: daling en afnemende verschillen	IV	2007	56–72
– Grote verschillen in aandeel buitenlandse ingezetenen	I	2008	9
– Vooral autochtonen verlaten de grote steden	III	2008	7
– Locatiekeuze van immigranten in de eerste vier jaar na aankomst	III	2008	39–44

Vruchtbaarheid en geboorteregeling

– Tienermoeders: recente trends en mogelijke verklaringen	I	2004	13–22
– Geboorteregeling in 2003	I	2004	23–27
– Forse groei aantal niet-echtelijke geboorten	II	2004	5
– Top-25 van gemeenten naar aandeel niet-echtelijke geboorten	IV	2004	7
– Seizoensfluctuaties in geboorten: veranderde patronen door planning?	IV	2004	14–22
– Door omstandigheden vaak geen of één kind	I	2005	42–45
– Regionale verschillen in vruchtbaarheid: een verklarend model	I	2005	46–55
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Geloof en vruchtbaarheid	IV	2005	10
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25–29
– Ongeplande zwangerschappen	IV	2005	30–33
– Aandeel levendgeborenen met een moeder van 35 jaar of ouder	I	2006	8
– Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15–31
– Verhuizen en geboorte van het eerste kind	II	2006	6
– Aantal geboorten per duizend inwoners in de vier grote steden	II	2006	11
– Minder bevallingen in het weekend	III	2006	6
– Determinanten van de vruchtbaarheid onder allochtone vrouwen	III	2006	14–18
– Aandeel niet-echtelijke geboorten per gemeente, 2005	IV	2006	8
– Vruchtbaarheid in de twintigste eeuw	I	2008	14–22
– De relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau van de vrouw	II	2008	32–41
– Intergenerationele overdracht van de leeftijd bij geboorte van het eerste kind	II	2008	82–94
– Jonge en oude moeders, 2007	III	2008	7

Sterfte en doodsoorzaken

– Verschillen in zuigelingensterfte	I	2004	10
– Trends in doodsoorzaken, 1970–2002	I	2004	34–39
– Recente ontwikkelingen rond zelfdoding in Nederland	I	2004	40–48
– Meer crematies dan begrafenissen	II	2004	5
– Aantal verkeersdoden stijgt licht in 2003	II	2004	6
– Sterfte door hart- en vaatziekten	II	2004	10
– Moord en doodslag in Nederland, 1992–2001	II	2004	24–32
– Depressie, hartziekte en sterfte bij ouderen	II	2004	33–35
– Ontwikkelingen rond de perinatale sterfte in Nederland	III	2004	15–31
– Ontwikkelingen in alcoholgerelateerde sterfte in Nederland	III	2004	32–39
– Sterftetrends onder ouderen in zeven Europese landen van 1950–1999	III	2004	40–51
– Crimineel leven: vroeg en niet-natuurlijk sterven	III	2004	52–59
– Analyse van doodsoorzaken op basis van overlevingstafeltechnieken, 1970–2003	IV	2004	23–36
– Dodelijke ongevallen in de privésfeer	IV	2004	37–42
– Longkankersterfte bij mannen blijft hoger	I	2005	5
– Minder sterfte door mildere temperaturen en uitblijven griep	I	2005	5
– Sterfte aan longkanker per 100 duizend inwoners, 2002–2003	I	2005	7
– Sterfterisico en welstand	I	2005	9
– Trends in moord en doodslag 1911–2002	I	2005	56–63

– Sterfte aan diabetes	I	2005	64–68
– Gemeenten naar aantallen overledenen	II	2005	7
– Sterfte door ziekten van de kransvaten per 100 duizend inwoners naar COROP, 2002–2003	II	2005	8
– Tuberculose als Volksvijand	II	2005	10
– Levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Hoe lang leefden wij? Historische veranderingen in de levensduur en de doodsoorzakenpatroon	III	2005	13–25
– De toekomst van onze levensverwachting	III	2005	26–56
– Een kwart eeuw wiegendood in Nederland	III	2005	57–63
– Aantal verkeersdoden sterk gedaald	III	2005	64–69
– Levensbeëindigend handelen vooral bij kanker	IV	2005	6
– Relatie tussen sterftetrends op middelbare en hoge leeftijd. Is er sprake van sterfteselectie?	IV	2005	53–60
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61–68
– Gezonde en ongezonde beroepen	I	2006	10–11
– Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit	III	2006	23–28
– Recente ontwikkelingen rond moord en doodslag	III	2006	29–32
– Sterfte door longkanker in de Europese Unie	IV	2006	9
– Enkele ontwikkelingen rond de sterfte in langetermijn-perspectief	IV	2006	46–57
– Dodelijke bedrijfsongevallen: recente ontwikkelingen	IV	2006	58–61
– Sterfte door coronaire hartziekten in de Europese Unie	I	2007	9
– Sociaal-economische verschillen in sterfte en gezondheid in Nederland	I	2007	34–44
– Medische beslissingen rond het levenseinde nauwelijks van invloed op de levensverwachting	II	2007	17–35
– Aantal verkeersdoden in Nederland relatief zeer laag	III	2007	10
– Achtergronden en berekeningswijzen van CBS-overlevingstafels	III	2007	66–77
– 210 duizend oorlogsslachtoffers	IV	2007	53–55
– Overlijdensrisico's naar herkomstgroep: daling en afnemende verschillen	IV	2007	56–72
– Zelfdoding in Nederland: een statistisch overzicht	IV	2007	73–83
– Gemeenten naar aantal overledenen, 2006	I	2008	7
– Zuigelingensterfte per gemeente in Nederland, 1841–1939	I	2008	23–29

Migratie en verhuizingen

– Oudkomers en tweede generatie allochtonen	I	2004	53–55
– Minder immigranten	II	2004	5
– Afname asielaanvragen	II	2004	9
– Migranten: wie komen, wie gaan terug en wie laten hun gezin overkomen?	II	2004	36–42
– Immigratie uit Europese Unie hangt samen met conjunctuur	II	2004	43–44
– Immigranten op de arbeidsmarkt	II	2004	45–53
– Helpt Nederlandse emigranten keert weer terug	IV	2004	43–45
– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84–89
– Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuisafstand	II	2005	75–81
– Regionale verschillen in migratie over korte afstand: een ruimtelijk interactiemodel	II	2005	82–92
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37–44
– Immigratie neemt weer toe	II	2006	4
– Verhuizen en geboorte van het eerste kind	II	2006	6
– Verhuisstromen, 1948–2004	II	2006	10
– Nederland: van immigratie- naar emigratieland?	II	2006	33–40
– Emigratie van autochtonen naar België	II	2006	41–44
– Migranten en werknemers uit de Oost-Europese lidstaten van de Europese Unie	III	2006	29–32
– Emigratie remt bevolkingsgroei	IV	2006	4
– Inkomensdynamiek en achterliggende verhuisstromen	IV	2006	41–45
– Herkomst en bestemming van Groningers	I	2007	6
– Vestigingsoverschot per gemeente, 2006	I	2007	8
– Meer immigranten, minder emigranten	II	2007	4
– Emigranten uit Amsterdam maken plaats voor studenten en starters	III	2007	7
– Binnenlandse verhuismobiliteit, 2006	III	2007	8
– Verhuiswensen uit het Woononderzoek Nederland 2006	III	2007	20–31
– Buitenlandse migratie in Nederland 1795–2006: de invloed op de bevolkingssamenstelling	IV	2007	32–46
– Immigratie uit nieuwe EU-lidstaten stijgt verder	IV	2007	4

– Haagse migratie	IV	2007	6
– Daling aantal asielzoekers in Europa lijkt voorbij	IV	2007	9
– Buitenlandse migratie in Nederland 1795–2006: de invloed op de bevolkingssamenstelling	IV	2007	32–46
– Migratie naar en uit Rotterdam	I	2008	6
– Laagste aantal asielverzoeken sinds 1988	I	2008	30–31
– Emigratie: de spiegel van Hollands ongenoegen	I	2008	32–38
– Eerder verblijf in Nederland vergroot kans op vertrek en terugkomst	I	2008	39–43
– Immigratie trekt aan	II	2008	4
– Migratie naar en uit Utrecht	II	2008	6
– Afstand tot ouders en verhuisgedrag	II	2008	42–51
– Immigratie overtreft nu emigratie	III	2008	4
– Verhuizingen naar Flevoland	III	2008	8
– Locatiekeuze van immigranten in de eerste vier jaar na aankomst	III	2008	39–44

Huwelijkssluiting, relatievorming en –ontbinding

– Uitstel van samenwonen	I	2004	28–29
– Echtscheidingenkansen van allochtonen met of zonder kinderen	I	2004	30–33
– Steeds later in het huwelijk	II	2004	5
– Financiële gevolgen van echtscheiding voor man en vrouw	II	2004	19–23
– Bijna 400 duizend personen kiezen voor een lat-relatie	III	2004	60–63
– Bijna 5 duizend flitscheidingen in 2003	III	2004	64–66
– Financiële gevolgen van de beëindiging van ongehuwd samenwonen voor man en vrouw	III	2004	67–74
– Trends in samenwonen en trouwen	IV	2004	46–60
– Financiële gevolgen van echtscheiding op de lange termijn	IV	2004	85–89
– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Arbeidsparticipatie van vrouwen rond de echtscheiding	I	2005	90–97
– Heeft Cupido een maat(je)? Over de integratie van allochtonen op de huwelijksmarkt	II	2005	65–74
– Conjunctuur en huwelijk	III	2005	9
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten	IV	2005	39–46
– Echtscheiding van ouders en kinderen	IV	2005	47–52
– Samenwoners van gelijk geslacht	I	2006	6
– Samenwoonrelaties stabiel	I	2006	32–36
– Trouwen vanuit het ouderlijk huis	III	2006	9
– Aantal echtscheidingsprocedures iets toegenomen	III	2006	19–22
– Zonder huwelijk een kind: een kwestie van geloof	I	2007	10
– Huwelijksluiting en -ontbinding	II	2007	6
– Gescheiden veertigers en vijftigers per gemeente	II	2007	7
– Partnerkeuze van allochtonen	IV	2007	25–31
– Bijna 33 duizend echtscheidingszaken afgehandeld in 2007	III	2008	14–18
– De geografische dimensie van partnerkeuze	III	2008	19–28
– Incidentie en achtergronden van transitionele en duurzame latrelaties	III	2008	29–38

Huishoudens en gezinnen

– Top-25 van gemeenten met grote gezinnen	II	2004	7
– Empty nest-moeders	II	2004	14–18
– Het gezinsdal: verandering van koopkracht na het krijgen van kinderen	IV	2004	61–67
– De Virtuele Volkstelling 2001: gezin en werk	IV	2004	68–74
– Bevolkingsaantal instellingen en tehuizen daalt verder	IV	2004	90–91
– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84–89
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per buurt, Amsterdam	II	2005	12
– Huishoudensprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14–18
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19–27
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28–32
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34–38
– Samenleven en kinderen	II	2006	24–27
– Wonen zonder partner	II	2006	28–32

– Passende ouderenhuisvesting	III	2006	10
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per gemeente	IV	2006	7
– Uit huis gaan van jongeren	IV	2006	34–40
– Vrouwen worden vaak alleen oud, mannen samen met een partner	II	2007	8
– Huishoudensprognose 2006–2050: veronderstellingen over burgerlijke staat en huishoudenspositie	II	2007	39–52
– Huishoudensprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	53–59
– Een terugblik op het ouderlijk gezin	III	2007	15–19
– Schatting van het aantal stiefgezinnen	IV	2007	19–22
– De ervaring van kinderen met stiefouders	IV	2007	23–24
– Van kwetsbaar gezin tot bewuste samenlevingsvorm	I	2008	10
– Ontwikkelingen in de huishoudensdynamiek sinds 1971	I	2008	44–54
– Ouders en kinderen apart	II	2008	10
– Honkvaste Utrechtse	II	2008	11
– Zeer grote gezinnen worden schaars	II	2008	60–65
– Weinig Nederlanders nemen moeder in huis	III	2008	9
– Eenpersoonshuishoudens in Groningen	III	2008	11

Prognoses en scenario's

– Bevolkingsprognose 2003–2009: tragere bevolkingsgroei	I	2004	58–65
– Bevolkingsscenario's voor Nederland	I	2004	66–76
– Lange-termijn alloctonenscenario's voor Nederland	I	2004	77–82
– Enkele demografische en economische scenario's doorgelicht	I	2004	83–88
– Bevolkingsprognose 2004–2050: maximaal 17 miljoen inwoners	I	2005	12–18
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen	I	2005	19–23
– Prognose van emigratie op basis van een retourmigratiemodel	I	2005	24–31
– Alloctonenprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	I	2005	32–41
– Huishoudensprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14–18
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19–27
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28–32
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen over immigratie	II	2005	33–38
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen over de asielmigratie	II	2005	39–45
– Prognose van gezinsvormende migratie van Turken en Marokkanen	II	2005	46–49
– Prognose van sterfte naar doodsoorzaken: model en veronderstellingen	II	2005	50–62
– Bevolkingsprognose 2005–2011: stabiele lage groei	I	2006	61–66
– PEARL: een nieuw regionaal prognosemodel	III	2006	40–50
– PEARL: uitkomsten van de regionale bevolkings- en alloctonenprognose 2005–2025 voor provincies	III	2006	51–59
– Waar wonen ouderen nu en in 2025?	III	2006	60–62
– Bevolkingsprognose 2006–2050: model en veronderstellingen betreffende de sterfte	IV	2006	62–77
– Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over de asielmigratie	IV	2006	78–84
– Bevolkingsprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	IV	2006	85–92
– Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over de geboorte	I	2007	45–56
– Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over immigratie	I	2007	57–64
– Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over emigratie	I	2007	65–73
– Huishoudensprognose 2006–2050: veronderstellingen over burgerlijke staat en huishoudenspositie	II	2007	39–52
– Huishoudensprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	53–59
– Alloctonenprognose 2006–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2007	60–67
– Huishoudensprognose 2006–2050: huishoudens naar herkomstgroep	III	2007	54–65
– Bevolkingsprognose 2007–2014: tijdelijk hogere groei	I	2008	55–62
– Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2007–2025: belangrijkste uitkomsten	III	2008	45–54
– Verbeterde schattingswijze van migratie over korte afstand in het model PEARL	III	2008	55–64

Internationaal

– Verschillen in zuigelingensterfte, 1960–2001	I	2004	10
– Afname asielaanvragen	II	2004	9
– Eenoudergezinnen in EU 9 procent van alle huishoudens met kinderen	III	2004	9
– Minder asielzoekers in de Europese Unie	III	2004	80–84

– Bevolkingsgroei in de EU-25 en in Nederland	IV	2004	9
– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Vroege en late vruchtbaarheid	IV	2005	9
– Daling van het eerste huwelijkscijfer	I	2006	9
– Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	I	2006	45–47
– Trouwen vanuit het ouderlijk huis	III	2006	9
– Daling aantal asielzoekers in Europa lijkt voorbij	IV	2007	9

Overig

– Zorg voor hulpbehoevende ouders	III	2004	75–79
– Werk en uitkering van Turkse en Marokkaanse immigranten	III	2004	90–96
– Ziekenhuisopnamen naar herkomstgroepering en diagnose, 1995–2001	III	2004	97–121
– Respons van eerste generatie allochtonen in het POLS	IV	2004	92–97
– Leefstijl- en risicofactoren voor hart- en vaatziekten bij jongeren	I	2005	69–83
– Enquêteonderzoek onder allochtonen: problemen, oplossingen en uitdagingen	I	2006	67–73
– Sociaal milieu en schoolkeuze	IV	2006	10
– Naar een nieuwe schatting van het aantal islamieten in Nederland	III	2007	48–53
– Trends in consultaties huisarts, specialist en fysiotherapeut door ouderen	IV	2007	84–91
– Vertraging in lengtegroei en gewichtstoename	IV	2007	92–100
– Nationale problemen in kaart gebracht	I	2008	63–69
– Hoe ver woon ik van.....	II	2008	19–22
– Jong geleerd, fout gedaan?	II	2008	23–31
– Inkomen als sociaaleconomische indicator van medisch zorggebruik bij ouderen	II	2008	76–81
– Roekeloze bromfietzers	III	2008	10
– Fysieke en psychische gezondheid van ouderen naar sociaaleconomische status	III	2008	65–72
– Ernstige overlast en verloedering in de eigen woonbuurt	III	2008	73–79

Andere CBS-publicaties

Statistisch Jaarboek 2007

Dit boek bevat cijfers over alle aspecten van de Nederlandse samenleving: bevolking, inkomen, economie, prijzen, financiële markten, milieu en vele andere onderwerpen. Het verschijnt jaarlijks in januari.

Jaarlijks, 225 blz., € 18,50.

ISSN 0924-2686. Kengetal A-26.

ISBN 978-90-357-1586-8

Statistisch bulletin

Het Statistisch bulletin verschijnt wekelijks met de meest recente uitkomsten van alle statistische onderzoeken van het CBS.

www.cbs.nl

ISSN 066-9680.

De Nederlandse Economie 2007

In de reekst De Nederlandse Economie geeft het CBS elk jaar de stand van zaken op het terrein van onder meer de productie, investeringen, handel, consumptie, inflatie en de arbeidsmarkt. Verder wordt door middel van thema-artikelen nader stilgestaan bij actuele economische onderwerpen. De Nederlandse Economie richt zich op economische analisten, beleidsmakers, politici, journalisten en studenten.

Jaarlijks ca. 250 blz., € 16,35.

ISBN 978-90-357-2027-5. Kengetal P-19.

ISSN 1386-1042.

Kennis en economie 2007

Kennis wordt tegenwoordig als de vierde productiefactor gezien naast de traditionele factoren: land, arbeid en kapitaal. In de publicatie Kennis en economie 200 staan de uitkomsten van de R&D-enquête over 999 centraal. Naast de vergelijking met Nederlandse gegevens van voorgaande jaren, worden de uitkomsten ook in een internationaal perspectief geplaatst: de cijfers van andere landen binnen de EU en de OESO worden hier ook gepresenteerd.

Jaarlijks, 240 blz., € 32,65

ISBN 978-90-357-1878-4. Kengetal K-300.

De digitale economie 2007

Deze nieuwe CBS-publicatie beschrijft de omvang en groei van de binnenlandse ICT-sector. Voorts wordt aandacht besteed aan het gebruik van internet door huishoudens en aan de activiteiten door het Nederlandse bedrijfsleven op internet en andere elektronische netwerken. Daarnaast worden genoemde ontwikkelingen in Nederland vergeleken met die in de ons omringende landen.

Jaarlijks, blz., € 32,65.

ISBN 978-90-357-1878-4. Kengetal P-34.

Nationale Rekeningen 2007

Deze publicatie geeft een compleet overzicht van de stand en de ontwikkeling van onze economie. Bevat gedetailleerde gegevens over de bedrijfstakken, over groepen producten en over ondernemingen, huishoudens en de overheid.

Jaarlijks ca. 300 blz., € 47,40.

ISSN 0168-3489. Kengetal P-2.

ISBN 978-90-357-1709-1

Teletekst

Conjunctuurinformatie en de meest recente CBS-persberichten staan op pagina 506 en 507 van NOS-Teletekst.

Internet

De CBS-website is te bereiken via <http://www.cbs.nl>. De site bevat statistische kerncijfers over de Nederlandse samenleving. Actuele statistische uitkomsten staan in persberichten die kunnen worden gedownload.

StatLine

StatLine is de gratis elektronische centrale databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie in de vorm van tabellen, teksten en grafieken. Alle resultaten kunt u bekijken, printen of exporteren. StatLine bevat tevens tijdreeksen over vele maatschappelijke en economische onderwerpen, over de regio en de conjunctuur. U kunt StatLine vinden op onze website:

<http://www.cbs.nl/> of direct via: <http://statline.cbs.nl/>.

Richtlijnen voor auteurs

Voor publicatie in *Bevolkingstrends* komen artikelen en korte bijdragen in aanmerking die betrekking hebben op de demografie van Nederland. Ook onderzoek naar variabelen die de demografische ontwikkelingen en ruimtelijke verschillen in bevolkingskenmerken beïnvloeden, zoals onderwijs en gezondheid, kunnen in *Bevolkingstrends* worden opgenomen. Gezien de onafhankelijke en objectieve opstelling van het Centraal Bureau voor de Statistiek, dienen de bijdragen vrij te zijn van subjectieve interpretaties en beleidsaanbevelingen.

Voor nadere informatie over de mogelijkheid tot plaatsing van externe bijdragen en voor richtlijnen met betrekking tot de kopij kunt u contact opnemen met de hoofdredacteur: Joop Garssen, e-mail: Bevolkingstrends@cbs.nl